

AKADEMIE ALTERNATIVA

Studijní obor: Arteterapie

ABSOLVENTSKÁ PRÁCE

**Využití arteterapie pro zmírnění agresivních
projevů u ženy v produktivním věku
se získaným postižením po poranění mozku**

Autor práce: Mgr. Markéta Vykoukalová Dvořáková

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Beníček

Prostějov 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem absolventskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna ke studijním a propagačním účelům.

V Prostějově dne 23. dubna 2019

Markéta Vykoukalová Dvořáková

Poděkování:

Děkuji panu Mgr. Tomáši Beníčkoví za vedení mé práce, za podnětné rady a metodické připomínky, za jeho ochotu, trpělivost i čas, který mi věnoval.

Poděkování patří také celému kolektivu lektorů Akademie Alternativa, který mě po celou dobu mého studia provázel na cestě za sebepoznáním a naučil mě a inspiroval k tomu, jak vést terapeutický proces.

Na závěr děkuji svojí rodině, bez jejíž podpory by tato práce nevznikla.

ABSTRAKT:

VYKOUKALOVÁ DVOŘÁKOVÁ, Markéta. *Využití arteterapie pro zmírnění agresivních projevů u ženy v produktivním věku se získaným postižením po poranění mozku*. Prostějov, 2019. Absolventská práce. Akademie Alternativa. Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Beníček.

Absolventská práce pojednává o využití arteterapie u ženy v produktivním věku se získaným postižením po poranění mozku, která vykazuje agresivní projevy chování.

Práce se skládá ze dvou částí – z teoretické a praktické. Teoretická část je rozdělena do tří kapitol. První kapitola vymezuje Arteterapii jako samostatný obor uměleckých terapií, představuje její formy, metody, prostředky a cíle. Druhá kapitola se zabývá problematikou poranění mozku. S ohledem na výzkum v praktické části se zaměřuje na získaná postižení po poranění mozku způsobená úrazem hlavy. Poslední kapitola se věnuje agresivním projevům u osob po poranění mozku a představuje metodologii arteterapeutického výzkumu.

Praktickou část tvoří případová studie klientky a popis jednotlivých setkání terapeutické práce. V závěru jsou uvedeny výsledky výzkumného šetření.

Součástí práce je příloha baterie testů a plánovaných arteterapeutických cvičení, použitých dotazníků, včetně reprodukcí výtvarných prací, které během šetření vznikly.

Klíčová slova: arteterapie, poranění mozku, agrese, agresivita, agresivní chování

ABSTRACT:

VYKOUKALOVÁ DVOŘÁKOVÁ, Markéta. *Using Art Therapy for Relieving Aggressive Displays at Productive Age Women with Acquired Disability after Brain Wound*. Prostějov, 2019. Graduation Work. Akademie Alternativa. Work Guide: Mgr. Tomáš Beníček.

The graduation work deals with using Art therapy at productive age woman with acquired disability after brain wound showing aggressive features of behaviour.

The work is divided into two parts – theoretical and practical ones. The theoretical part consists of three chapters. The first one defines Art therapy as an independent branch of art therapies, introduces its forms, methods, means and aims. The second chapter deals with the problems of brain wound. With respect to the research in the practical part, it concentrates on acquired disability after brain wounds caused by head injury. The last chapter pays attention to aggressive displays at individuals after brain wounds and presents methodology of arttherapeutic research.

The practical part is formed by the client's case study and the description of individual meetings of therapeutic work. In the conclusion there are mentioned the results of the research investigation.

The work includes an attachment of the test collection and planned arttherapeutic exercises used questionnaires and art work reproductions which originated during the research.

Keywords: Art therapy, brain injury, aggression, aggressive behavior

OBSAH

ÚVOD	7
TEORETICKÁ ČÁST.....	9
1 Arteterapie	9
1.1 Vymezení pojmu	9
1.2 Východiska arteterapie.....	10
1.3 Formy arteterapie	11
1.4 Metody v arteterapii	12
1.5 Výtvarné prostředky v arteterapii	15
1.6 Cíle arteterapie a arteterapeutický vztah	18
1.7 Arteterapie v českém prostředí	19
2 Poranění mozku	21
2.1 Mozek a jeho funkce	21
2.2 Příčiny poranění mozku	23
2.3 Typy poranění a následná poškození mozku	24
2.4 Získaná postižení po poranění mozku při úrazech hlavy	26
2.5 Psychologické dopady získaného postižení po poranění mozku na pacienta a rodinu	30
2.6 Léčba, podpora a péče osob po poranění mozku v České republice.....	30
3 Agresivní projevy chování u osob po poranění mozku	34
3.1 Vymezení pojmů	34
3.2 Typologie agrese a agresivity	35
3.3 Příčiny a projevy agresivního chování	35
3.3.1 Příčiny a důsledky agresivního chování u osob po poranění mozku	36
3.4 Metodologie arteterapeutického výzkumu.....	38
PRAKTICKÁ ČÁST	41
4 Příprava na terapeutickou práci.....	41
4.1 Stanovení anamnézy.....	41
5 Arteterapeutická intervence	43
5.1 Úvodní setkání: Kontrakt – dohoda o spolupráci	43
5.2 První setkání: Práce na libovolné téma	44

5.3 Druhé setkání: Diagnostický test – kresba domu.....	47
5.4 Třetí setkání: Diagnostický test – kresba postavy	50
5.5 Čtvrté setkání: Otiskování přírodnin a jejich dotváření	52
5.6 Páté setkání: Diagnostický test – kresba stromu.....	55
5.7 Šesté setkání: Diagnostický test – kresba začarované rodiny.....	58
5.8 Sedmé setkání: Moje oblíbená hračka	61
5.9 Osmé setkání: Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem	63
5.10 Deváté setkání: Hledání vlastního tvaru – práce s keramickou hlinou.....	66
5.11 Desáté setkání: Co by mi udělalo radost.....	69
5.12 Jedenácté setkání: Místo, kde se cítím bezpečně	72
5.13 Dvanácté setkání: Dokreslovaná koláž	75
5.14 Třinácté setkání: Modelování sebe sama – práce s keramickou hlinou.....	78
5.15 Čtrnácté setkání: Moje tělo v barvách.....	80
5.16 Patnácté setkání: Já jako pohádková postava.....	83
5.17 Šestnácté setkání: Dialog tvarů a barev	85
5.18 Poslední setkání: Práce na libovolné téma.....	88
6 Výsledky šetření.....	91
7 Reflexe terapeuta.....	95
8 Shrnutí.....	97
ZÁVĚR.....	99
SUMMARY	100
POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE.....	101
SEZNAM PŘÍLOH	103
OBRAZOVÁ ČÁST	104
Příloha č. 1.....	106
Příloha č. 2.....	112
Příloha č. 3.....	115
Příloha č. 4.....	116
Příloha č. 5.....	117

ÚVOD

„Utrhl jsem květinu, zvadla mi. Chytil jsem motýla, zemřel. Až pak jsem pochopil, že krásy je třeba dotýkat se srdcem.“

(Andrej Plavka, básník a spisovatel)

Inspirací pro téma absolventské práce se stala mladá žena, která v dětství prodělala poranění mozku, způsobené těžkou dopravní nehodou. Po náročné a zdlouhavé léčbě se musela se svým postižením naučit žít. Není to život jednoduchý, zvláště pro rodinu, která se každý den musí vypořádat s trvalými následky a zejména poruchami chování spojenými s agresivními projevy. Kvůli nim dostala Alena nálepku „problémového klienta“ a byla vyloučena z několika stacionářů. V současné době žije v domácí péči svých rodičů. V této situaci jsem nabídla rodině pomoc formou výtvarných aktivit v rámci arteterapeutických sezení. Příběh Aleny je pro mne výzvou, stala se mým klientem.

Tato práce si klade za cíl představit arteterapii a její působení na ženu v produktivním věku se získaným tělesným a mentálním postižením po poranění mozku, které by mohlo přispět ke zmírnění nežádoucího chování, a pomohlo tak zkvalitnit život postižené osoby i její rodiny. Vychází z aktuální situace této ženy, jejíž skutečné jméno je v tomto úvodu a v celé práci pozměněno.

V teoretické části nejprve provádím krátký exkurz do oboru arteterapie. Představuji její formy, metody, prostředky a cíle. Některé z uvedených diagnostických metod uplatňuji také při vlastní terapeutické práci. Neopomínám postavení arteterapie v českém prostředí. Navazuji kapitolou o problematice poranění mozku, která je sama o sobě velmi rozsáhlá. S ohledem na praktickou část se zaměřuji na získaná postižení po poranění mozku způsobená úrazem hlavy. Z dostupných zdrojů uvádím fakta o tomto poranění a zabývám se také psychickými dopady postižení na jedince i na jeho okolí a možností péče osobám po poranění mozku v České republice. Poslední kapitolu věnuji agresivním projevům chování a agresivitě u osob po poranění mozku a představuji arteterapeutický výzkum.

V navazující praktické části pojednávám o kompletní terapeutické práci se slečnou Alenou. Nejprve ji představuji prostřednictvím osobní, rodinné a pracovní anamnézy, následuje lékařská zpráva o jejím úrazu a současném zdravotním stavu. Popisuji témata a cíle našich

setkání, jejich strukturu a průběh, následuje reflexe a doporučení pro další sezení. Praktickou část uzavírám vyhodnocením všech dat získaných z dotazníků a vlastního pozorování během celého procesu a odpovídám na otázky výzkumu, které byly stanoveny před zahájením arteterapeutické intervence.

Důležitou částí výzkumu je obrazová příloha s reprodukcemi výtvarných prací, které v průběhu arteterapeutického procesu vznikly.

1 Arteterapie

Arteterapie je poměrně mladá disciplína, která využívá umělecké tvorby jako prostředku k poznávání psychických a sociálních potíží člověka a k jejich nápravě. Důležité ovšem není řemeslné provedení a estetická kvalita výsledného díla, nýbrž samotný proces jeho vzniku a prožitek z tvoření. Prostřednictvím díla terapeut poznává vnitřní svět klienta a pomáhá mu se v něm orientovat. Umělecké dílo, artefakt, se tak stává prostředníkem mezi klientem a terapeutem, vzniká arteterapeutický vztah.

1.1 Vymezení pojmu

První část slova „arteterapie“ odkazuje k umění, z latinského *ars, artis* – umění, druhá část je odvozena z řeckého *therapeia* – léčba. Doslovný překlad slova arteterapie tedy znamená „léčba uměním“.

Pojem *art therapy* poprvé použila americká pedagožka a terapeutka Margaret Naumburgová ve 30. letech 20. století, která se zabývala výtvarnou tvorbou psychicky nemocných lidí. Výtvarnou tvorbu využívala také ve své terapii a současně vyzdvihovala její významnou úlohu při práci se svými pacienty. Arteterapii pak definovala jako proces, při kterém jedinec promítá svůj duševní stav do vizuálního obrazu (Rubinová, 2008).

Slovenská sochařka a arteterapeutka Jaroslava Šicková-Fabricsi definuje arteterapii jako léčbu výtvarným uměním. Připouští ovšem možnost širšího pojetí arteterapie jako léčbu uměním, kromě umění výtvarného také hudbu, divadlo, tanec nebo literární text (Šicková-Fabricsi, 2016).

Naopak britská arteterapeutka Marian Liebmann vymezuje arteterapii pouze v souvislosti s výtvarnými prostředky a dodává, že výtvarné vyjadřování v arteterapii není záležitostí jen výtvarně nadaných a talentovaných, nýbrž je dostupné každému (Liebmann, 2005).

V českém prostředí je arteterapie chápána ve spojitosti s výtvarným uměním. Asociace Arteterapie ČR při Mezinárodní asociaci uměleckých terapií (MAUT) definuje arteterapii jako „soubor uměleckých technik a postupů, které mají kromě jiného za cíl změnit sebehodnocení

člověka, zvýšit jeho sebevědomí, napomocť mu k vlastnímu sebepoznání, integrovat jeho osobnost a přinést mu pocit smysluplného naplnění života“ (HEGAROVÁ, Eva. In: MAUT. Arteterapie [online]. ©2015. [cit. 03. 02. 2019]. Dostupné z: www.maut.cz). Tím odlišuje arteterapii od jiných uměleckých terapií, jako jsou muzikoterapie, dramaterapie a tanečně-pohybová terapie. Tyto čtyři obory jsou zastřešeny společným názvem *Art therapy*, česky „Umělecké terapie“.

Ve starší odborné literatuře se setkáváme také s definicemi, které arteterapii vymezují jako psychoterapeutický obor, nebo dokonce jako pouhý prostředek psychoterapie. Přikláníme se k současnému pojetí arteterapie jako samostatného a svébytného oboru, který má vlastní teoretickou základnu, cíle, formy a metody a je prezentován asociacemi, které pečují o její odbornost a kvalitní zázemí.

1.2 Východiska arteterapie

Arteterapie vychází z poznání, že volný výtvarný projev může být odrazem duševního světa autora. Také mezi významnými uměleckými díly nalezneme taková, která se stala zobrazením umělcovy duše. Za zmínku stojí tvorba tří malířů a průkopníků moderního umění – Vincenta van Gogha, Edvarda Muncha a Emila Filly.

Obrazy francouzského malíře Vincenta van Gogha (1853–1890) jsou bezpochyby záznamem jeho psychiky. Do svých obrazů promítal vlastní duševní stavy, které vyjadřoval rozechvělými a údernými tahy štětcem. Je známo, že na sklonku svého života trpěl van Gogh duševní poruchou. Jeho obraz *Krajina z Auvers* (příloha č. 5, obr. 3) z té doby je nejzřetelnějším záznamem jeho nitra (Lamač, 1966).

Zobrazování duševního stavu člověka bylo vlastní také norskému malíři Edvardu Munchovi (1863–1944). On sám měl psychické problémy a byl označován jako typ neurotického a psychicky rozháraného umělce (Wittlich, 1985). Už samotné názvy jeho obrazů – *Výkřik*, *Úzkost*, *Melancholie* – se týkají psychických stavů člověka (příloha č. 5, obr. 2).

Z českých umělců uvádíme malíře Emila Filly (1882–1953), jehož dílo odkazovalo na Munchovu tvorbu. Obraz *Čtenář Dostojevského* (příloha č. 5, obr. 1) z roku 1900 prozrazuje zájem o vypjaté až extrémní duševní stavy. Filla byl velkým obdivovatelem Muncha a o jeho

malbě tvrdil, že „*tryská z vnitra duše ven jako gejzír...*“ (Filla, 1948, s. 71). Svoji psychiku promítal především do obrazů krajin, které maloval z vlastní představy.

Podkladem pro vznik arteterapie se stala výtvarná tvorba duševně nemocných pacientů, která se pro svou bezprostřední výpověď těšila zájmu psychiatrů již od 18. století. Obrazy duševně nemocných pak pomáhaly lékařům ke stanovení diagnózy a k léčbě (Šicková-Fabrice, 2016).

Bezprostřední záznam vnitřního světa je typický také pro dětskou tvorbu. Výtvarná tvorba malých dětí odráží aktuální prožívání a je zobrazením jejich vnitřního světa. Svou kresbou dítě sděluje, jak se cítí a jak vnímá samo sebe i své okolí. Přispívá k tomu i skutečnost, že jeho řeč není ještě zcela vyvinuta a jeho slovní inventář je značně omezený. Proto je kresebný projev pro dítě nejjednodušší způsob k vyjádření vlastních pocitů a nálad. Jak upozorňuje pedagog a teoretik Jaromír Uždil (1988), děti tvoří bezprostředně a jejich výtvarný projev není svazován žádnými konvencemi.

Tvorba duševně nemocných a dětí fascinovala mnohé výtvarné umělce právě pro svoji spontánní a upřímnou výpověď. Jedním z nich byl francouzský malíř Jean Dubuffet (1901–1985), který zkoumal tvorbu dětí, tělesně a duševně postižených a lidí žijících na okraji společnosti bez uměleckého vzdělání. Založil rozsáhlou sbírku jejich prací, kterou shromáždil v muzeu v Lausanne, a označil je termínem *art brut* – „*hrubé umění*“ (Baleka, 1997, s. 29).

Lze tvrdit, že ke zrodu arteterapie přispěli kromě lékařů a psychiatrů i samotní výtvarní umělci, kteří propojovali výtvarné umění s terapií. Také spousta současných arteterapeutů má umělecké vzdělání a jsou aktivními výtvarníky.

1.3 Formy arteterapie

V arteterapii rozlišujeme dvě formy práce s klientem. Podle toho, zda arteterapeut navazuje terapeutický vztah pouze s jedním klientem, nebo pracuje s celou skupinou, hovoříme o individuální a skupinové formě, které představují dvě základní uspořádání arteterapie. Každá z nich má svá specifika:

Individuální arteterapie vychází z osobního tématu klienta a je vhodná tam, kde je nutné věnovat klientovi veškerou pozornost. Používá se u klientů, kteří by svým chováním mohli narušovat skupinová sezení, například klienti s agresivními projevy chování.

Skupinová terapie navíc podporuje a rozvíjí sociální učení, buduje komunikaci, rozvíjí empatii, umožňuje sdílení problémů a posiluje pocit sounáležitosti. Terapii provádí kromě vedoucího skupiny (arteterapeuta) i skupina samotná, protože klienti si mohou vzájemně pomáhat svými názory a zkušenostmi. Vymětal (2003) rozlišuje dva základní typy skupinové terapie, které lze aplikovat v arteterapii: skupinu vytvořenou uměle a skupinu přirozenou, ve které se klient nachází i mimo terapii. Nejběžnější přirozenou skupinou je rodina, ale také partnerství a manželství. Šicková-Fabrici (2016) rovněž řadí do skupinové arteterapie arteterapii rodinnou a arteterapii v partnerském vztahu.

Skupina v arteterapii může být strukturovaná, to znamená, že všichni členové skupiny zpracovávají společné téma, nebo je možná varianta skupiny, ve které se každý věnuje vlastnímu tématu (Liebmann, 2005).

Podle účasti klienta na tvořivém procesu rozlišujeme ještě receptivní a produktivní arteterapii. **Receptivní arteterapie** pracuje s již hotovým dílem, jehož autorem je někdo jiný než klient. Klient netvoří, ale nechává na sebe dílo působit v galeriích nebo prostřednictvím reprodukcí. „*Divák promítá své vlastní emoce do uměleckého díla*“ (Šicková-Fabrici, 2016, s. 59). Receptivní arteterapie je vhodná zejména pro klienty, kteří nemohou aktivně tvořit, nebo se tvoření z nějakého důvodu obávají.

V **produktivní arteterapii** je autorem výtvarného díla sám klient. Tvoří buď libovolně, anebo zpracovává témata, která zadává arteterapeut. S hotovým dílem pak arteterapeut a klient dále pracují a vedou nad ním rozpravu.

Všechny formy arteterapie probíhají na základě pravidel, která stanoví arteterapeut a se kterými jsou klienti seznámeni při prvním setkání. Jejich respektování po celou dobu každého sezení je velmi důležité. Bezpečný prostor, důvěra v arteterapeuta i vzájemná důvěra mezi klienty při skupinovém sezení jsou podstatné pro smysluplnou terapeutickou práci.

1.4 Metody v arteterapii

Arteterapie využívá metody podněcující k tvořivému procesu, který vede klienta ke zpracování osobního tématu a již sám o sobě může být léčivý. Výsledné dílo se poté stává výchozím bodem pro terapeutickou práci. V odborné literatuře se setkáváme s těmito arteterapeutickými metodami:

Metoda volných asociací – vychází z psychoanalýzy Sigmunda Freuda a používala ji také Margaret Naumburgová. Tato metoda umožňuje klientovi vyjádřit se naprosto svobodně. Klient tvoří podle vlastních představ, sám volí téma své práce a vybírá si z nabízených výtvarných technik a materiálů. Po dokončení práce sděluje terapeutovi asociace, které se mu vybaví při pohledu na svoje dílo (Rubinová, 2008).

Imaginace – tuto metodu vytvořil švýcarský psychiatr C. G. Jung a dodnes se používá také v psychoterapii. Jung navrhl tzv. aktivní imaginaci, při které „*má pacient vyvolat nějaký dojem, snovou představu či fantazii, soustředit se na ni a nechat ji rozvíjet*“ (Kratochvíl, 2002, s. 37). Na rozdíl od psychoterapie pracuje arteterapie s imaginací vědomě (tzv. řízená imaginace, Liebmann, 2005; Šicková-Fabrice, 2016). Klientovi jsou určité obrazy a motivy navrhovány, klient je prožívá a následně přenáší do výtvarné podoby. Liebmann (2005) zdůrazňuje, že u této metody je důležité vrátit klienta zpět do přítomnosti.

Šicková-Fabrice (2016) uvádí šest arteterapeutických metod. Kromě výše zmíněné imaginace to jsou ještě animace, koncentrace, restrukturalizace, transformace a rekonstrukce:

Animace – probíhá formou rozhovoru nad výtvarným dílem ve třetí osobě. Terapeut nebo klient se identifikují s hotovým dílem či jeho částí a hovoří jejím jménem. Tato metoda se využívá především u dětí.

Koncentrace – vede klienta k seberealizaci a pomáhá mu k orientaci v sobě samém.

Restrukturalizace – přetváření starých obrazů na obrazy nové. Tato metoda napomáhá klientovi hledat východisko z tíživé situace a nacházet nové řešení.

Transformace – přenos z jedné oblasti umění do druhé, jejím smyslem je rozvoj tvořivosti.

Rekonstrukce – představuje dokreslování částí obrazu nebo fotografie. Tato metoda rozvíjí fantazii a představivost.

Diagnostické kresebné testy

Arteterapie využívá také diagnostických kreseb, pomocí kterých sleduje u klientů různé aspekty, např. inteligenční úroveň, kognitivní, duševní a psychomotorické schopnosti, sebepojetí, emoční prožívání, žebříček hodnot nebo rodinné vztahy. Jejich použití je častější u dětí než u dospělých, protože pro dítě je kresebný projev přirozenější. Vágnerová (2001) dodává, že kresebné metody u dětí poskytují informace o jeho celkové vývojové úrovni, o

úrovni senzomotorických dovedností, o aktuálním citovém prožívání a o specifických vztazích a postojích. U dospělých klientů mohou pomoci otevřít cestu k osobním tématům.

Jako diagnostické kresebné nástroje se využívají tematické kresby, při kterých klient zpracuje dané téma podle svého pojetí a představy. Kresba se provádí dle přesného zadání a je limitována formátem a materiálem. V arteterapii se používají následující tematické kresby:

Kresba lidské postavy – vypovídá o inteligenci, celkové úrovni rozumových schopností, pocitů a postojů. Davido (2001) zdůrazňuje její vypovídající hodnotu o klientovi, protože do kresby postavy promítá sám sebe. Kresba postavy se používá také jako test inteligence u dětí.

Kresba domu – vyjadřuje pocity a postoje klienta ke světu i k sobě samému. Může přinášet také informace o rodinném zázemí.

Kresba stromu (Der Baumtest Karla Kocha) – vypovídá o osobnosti autora. Je „symbolickým ztvárněním sebe sama“ (Vágnerová, 2001, s. 295).

Kresba rodiny a její modifikace **kresba začarované rodiny** – obě se využívají pro diagnostiku rodinných vztahů. Nesou v sobě informace o tom, jak klient vnímá svoji rodinu, jak se mu jeví jednotliví členové, jaké postoje a pocity k nim zaujímá. Kresba rodiny se používá výhradně u dětských klientů, Svoboda (2001) uvádí věkový limit do 12 let (Svoboda, 2001, s. 302). Kresba začarované rodiny navíc pracuje s proměnou na symbolické úrovni, která v sobě může skrývat spoustu aspektů z nevědomí.

Test barev

Arteterapie pracuje s diagnostickými testy barev, které vycházejí z předpokladu, že podle vztahu k barvám lze stanovit vlastnosti člověka. Výběr barev může prozradit emoční rozpoložení klienta a charakterizovat jeho osobnost. Arteterapeut by měl mít povědomí o dělení barev, jejich míchání a psychologickém působení a měl by se orientovat v barevné symbolice.

V psychodiagnostice existují různé barevné testy, které lze využít také v arteterapii. Nejpoužívanějším testem je test barev švýcarského psychologa Maxe Lüschera z roku 1947, tzv. **Lüscherův barvový test**, který je založený na volbě oblíbených a méně oblíbených barev (Svoboda, 2001).

Klinické metody

Arteterapie využívá klinických metod, jako jsou pozorování, rozhovor a anamnéza. Svoboda (1999) objasňuje, že tyto metody jsou kvalitativně zaměřené „na poznání konkrétního individua v jeho celistvosti, komplexnosti a jedinečnosti“ (Svoboda, 1999, s. 25). Probíhají současně s jinými metodami, například při provádění kresebného testu je důležité, aby arteterapeut klienta také pozoroval a získal tak o něm komplexnější informace.

Pozorování je v arteterapii stěžejní metodou, která provází téměř celý proces. Arteterapeut pozoruje klienta v průběhu každého setkání. Všimá si jeho vzhledu, verbálního i neverbálního projevu, jednání a chování. Získává tímto informace o vnitřním světě klienta, při skupinové terapii také o postojích klienta k ostatním a o vztazích v celé skupině. Pozorování by mělo být podle Svobody (1999) plánované, systematické, přesné a objektivní. Autor současně upozorňuje na jevy, které mohou výsledek pozorování zkreslit, jako jsou osobnost pozorovatele a jeho interpretace o klientovi.

Rozhovor pomáhá získávat informace o aktuálním prožívání klienta. Svoboda (1999) rozlišuje rozhovor neřízený, který od počátku postrádá strukturu, konkrétní téma a předem připravené otázky, a řízený, který je organizovaný a tematicky zaměřený. V arteterapii převažuje rozhovor řízený, který se používá zejména při vlastní terapeutické práci. Vedení řízeného rozhovoru vyžaduje pružnost, schopnost improvizovat a ovládat techniky kladení otázek. Důležité je, aby se během rozhovoru cítil klient bezpečně a terapeutovi důvěřoval.

Anamnéza (z řeckého *anamnēsis* – rozpomínání) slouží ke zjišťování informací z minulosti klienta a jeho rodiny, které umožňují poznat a vysvětlit klientův současný stav. Svoboda (1999) dělí anamnézu podle obsahu na osobní, rodinnou, medicínskou a psychologickou, do které rovněž řadí například oblast sociální, pracovní nebo postoje k hodnotám. Anamnéza se provádí metodou řízeného rozhovoru a podrobný zápis se zaznamenává okamžitě v přítomnosti dotazovaného.

1.5 Výtvarné prostředky v arteterapii

Arteterapie využívá výtvarných prostředků známých z výuky výtvarné výchovy. Jejich nabídka je v současné době velmi rozmanitá. Výtvarné prostředky – technika, materiál a nástroj – se arteterapeutického procesu aktivně účastní. Podporují klientovo sdělení a

pomáhají vyjádřit jeho vnitřní prožitky. Pro arteterapeuta je důležité volit výtvarné prostředky s ohledem na potřeby a zaměření klienta. Také klient si může vybírat techniku nebo materiál podle svého uvážení.

Výtvarné techniky

V arteterapii nacházejí uplatnění techniky plošné tvorby, jako je technika kresby a malby, techniky pro prostorové vytváření a kombinované techniky.

Techniku kresby lze rozdělit podle použitého materiálu na kresbu tužkou, tuší, pastelkami, voskovkami, křídami, pastelem. Základními obrazotvornými prvky kresby jsou bod a linie. Kresba pracuje s přítlaky a její výhodou je její okamžité sdělení. V arteterapii se kresba využívá pro svou nenáročnost, pohotovost a projektivní hodnotu.

Techniku malby dělíme opět podle materiálu na malbu vodovými barvami, temperou, akrylem, olejovými barvami. Základním prvkem malby je barevná skvrna. Výběr a používání barev má v arteterapii významnou roli. Důležitým parametrem je, jak barvu vnímá sám klient.

Obzvláště terapeutické jsou **techniky prostorové tvorby**, jako je práce s plastelínou, moduritem nebo keramickou hlinou. Nabízí se také tvoření z neobvyklých materiálů – přírodniny, sádra, dřevo, textilie, kov či práce s odpadními materiály.

Využití v arteterapii mají také **kombinované techniky**, jako je koláž nebo asambláž, které umožňují vytvářet ze starých objektů a obrazů nové. Šicková-Fabrici (2016) uvádí, že technika koláže je vhodná pro ty klienty, kteří mohou mít obavy z výtvarného tvoření.

Výtvarné materiály a nástroje

Arteterapie užívá různých výtvarných materiálů. Jsou to materiály pro kresbu (tužka, pastelky, uhl, pastel, křída), různé druhy barev (prstové, vodové, temperové, akrylové, olejové), materiály vhodné pro prostorovou práci (plastelína, modurit, hlína, papír, noviny) a jiné, výše zmiňované materiály. S nimi jsou spojené nástroje jako tužky, štětce, gumy, pera, dřívka, nůžky, špachtle, ale i prsty.

Šicková-Fabrici (2016) dělí materiály využívané v arteterapii podle jejich charakteru na měkké, křehké a tvrdé a dále je rozlišuje podle prostorovosti na materiály dvoj- a trojdimenzionální. Mimořádný prostor věnuje hlíně, která je „*schopna v arteterapeutickém*

kontextu eliminovat nebo uzemnit výbuchy agresivity, hněv, zuřivost, ale i žal a smutek“ (Šicková-Fabrici, 2016, s. 240). Hlína umožňuje haptický prožitek a v arteterapii má všestranné využití. Práce s hlínou je vhodná k posilování sebevědomí, ke kompenzaci poškozených nebo chybějících smyslů, pro klienty s narušenou psychomotorikou a při práci s dětmi s mentálním postižením.

Nová média

V současné výtvarné výchově se uplatňují také nová média a technologie, jako je digitální fotografie a video, počítače a internet, které přinášejí do výuky nová témata a možnosti pro tvořivou práci. Protože arteterapie využívá výtvarných prostředků a nástrojů a nová média jejich nabídku rozšiřují, lze jich také zařadit jako další možnou variantu pro výtvarné vyjádření. Neumožňují sice jako klasická média přímý kontakt s materiálem a psychomotorický zážitek, ale mohou v sobě nést potenciál nového vizuálního vyjádření a vnímání.

Zajímavým médiem je **klasická a digitální fotografie**. Lze ji pořizovat buď přímo v průběhu terapeutického procesu a dále ji dotvářet a pracovat s ní jako s artefaktem, nebo si ji klient může přinést na setkání v tištěné či digitální podobě. Využití fotografie v arteterapii podporuje také Šicková-Fabrici (2016), která oceňuje její význam v podobě témat, která do arteterapeutického procesu přináší – Autoportrét, Moje životní cesta, náměty z přírody, motivy krajiny, města atd.

Počítačové programy – grafické editory a editory pro práci s videem – nabízejí spoustu funkcí pro práci s digitálním obrázkem, kterým může být kresba nebo fotografie. V těchto speciálních programech lze přímo kreslit nebo digitální obrázek dotvářet, vybarvovat, upravovat, vytvářet koláž, násobit tvar, tvořit animace.

Internet poslouží arteterapeutovi jako dobrý zdroj obrázků a fotografií a jako zdroj reprodukcí uměleckých děl, které lze použít při receptivní formě arteterapie. Arteterapeut může nových médií využít pro svoji dokumentaci a k archivaci prací klienta.

Nová média jsou atraktivní pro teenagery. Jejich zařazení by měl arteterapeut ale pečlivě zvážit. Nevýhodou mohou být nároky na technické vybavení a obsluhu a tím nebezpečí toho, aby se z terapeutického procesu nestala pouhá výuka ovládání digitálních technologií.

1.6 Cíle arteterapie a arteterapeutický vztah

Arteterapie si klade za cíl zkvalitnit duševní život jedince a přispět ke zlepšení v sociální oblasti. Jinými slovy pomáhá najít radost a smysl života. Je určena dětem, dospělým i seniorům, lidem se zdravotním a mentálním postižením a osobám s duševními poruchami. Pomáhá se specifickými poruchami učení, při problémovém chování a s emocionálními potížemi. Přispívá k uvolnění, pomáhá překonávat obtížné životní situace a vede k důstojnému a spokojenému životu.

Obecné cíle arteterapie přehledně shrnuje Marian Liebmann v knize *Skupinová arteterapie* (2005). Jejich rozdělení na individuální a sociální provedla na základě spolupráce s dalšími terapeuty pracujícími v různých léčebných a vzdělávacích institucích s různými typy klientů.

Mezi individuální cíle patří:

- rozvoj tvořivosti a spontánnosti,
- uvolnění a vyjádření vlastních emocí,
- uvědomění a poznávání sebe sama,
- posílení sebeúcty, sebelásky, sebedůvěry,
- rozvoj seberealizace,
- podpora sebevědomí,
- svoboda v rozhodování.

Sociální cíle jsou:

- posílení skupinové dynamiky,
- rozvoj komunikativních dovedností,
- nácvik a rozvoj empatie,
- vnímání a přijetí druhých,
- sdílení společných prožitků a zkušeností,
- poskytnutí vzájemné podpory.

Konkrétní cíle arteterapie pak vycházejí ze zaměření, věku a potřeb klienta či pacienta. Cílů arteterapie je dosahováno v rámci arteterapeutického vztahu, který se zakládá na vzájemné důvěře, úctě, respektu a porozumění. Je to vztah tří částí: terapeut – dílo – klient. V tomto vztahu vystupuje terapeut v roli průvodce. Klienta doprovází na jeho cestě životem a prostřednictvím výtvarné tvorby mu umožní zažít to, co by měl prožívat také v životě: povzbuzení, radost, nadhled, kreativitu, experiment s materiály a s tím spojené nalézání

nových řešení, zodpovědnost, toleranci, přijetí druhých a možnost svobodně se rozhodovat (srov. Šicková-Fabrici, 2016, s. 109–110).

Pro arteterapeutický vztah je také naprosto zásadní dodržování pravidel etiky. Jen tak může vzniknout bezpečné a diskrétní prostředí, které je pro arteterapii klíčové.

1.7 Arteterapie v českém prostředí

Ve *Slovníku výtvarného umění* z roku 1996 (autoři Trojan, Mráz) se uvádí, že pozice arteterapie jako léčebného postupu nebyla u nás dosud pevně vymezena. V českém prostředí byla arteterapie opravdu dlouhá léta podceňovaná a vždy balancovala mezi terapií, psychoterapií a pedagogikou, na rozdíl od domácí USA a zemí západní Evropy, kde zakotvila jako samostatný terapeutický obor už v 1. polovině 20. století (Šicková-Fabrici, 2016).

Změna nastává v devadesátých letech minulého století, kdy se arteterapie dostává do povědomí širší laické veřejnosti. Na „*slibný rozvoj*“ arteterapie u nás v této době poukazuje také Šicková-Fabrici (2016, s. 50).

V českém prostředí etablovala arteterapie na Pedagogické fakultě při Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, kde byl v roce 1990 založen Ateliér Arteterapie pod vedením PhDr. Milana Kyzoura. Na této univerzitě lze studovat arteterapii jako samostatný obor, a to pouze v bakalářské formě studia (Šicková-Fabrici, 2016).

Studium arteterapie jako samostatného oboru nabízí také Akademie Alternativa s.r.o. v Olomouci, která je akreditovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, a to formou víkendových setkání v rámci tříletého studia. Velkou předností je sebezkušenostní výcvik v prvním ročníku pod vedením kvalifikovaných lektorů a terapeutů. Dalším kladem je, že se studenti Arteterapie během studia seznamují s ostatními terapeutickými obory – Muzikoterapie, Dramaterapie a Tanečně-pohybová terapie, čímž získají komplexnější přehled o uměleckých terapiích vůbec (Akademie Alternativa s.r.o. [cit. 14. 04. 2019]. Dostupné z: www.akademiealternativa.cz).

V roce 2009 byla založena konfederace MAUT, Mezinárodní asociace uměleckých terapií z.s., s celostátní a mezinárodní působností. Jejím posláním je sdružovat asociace, pracoviště, odborníky, studenty a zájemce o umělecké terapie, podporovat jejich vzájemnou spolupráci a hájit zájmy svých členů. Také se věnuje vzdělávání v oblasti uměleckých terapií, zabývá se výzkumem a publikační činností, pro širokou odbornou i laickou veřejnost pořádá semináře,

kurzy, přednášky a konference (Úvod. *Úvod* [online]. Copyright © 2015 Všechna práva vyhrazena. [cit. 14. 04. 2019]. Dostupné z: www.maut.cz).

MAUT důsledně dbá na dodržování etiky v umělecko-terapeutické praxi. Vypracovala Etický kodex, který vymezuje zásady chování a vystupování terapeuta vůči klientovi a současně terapeuta a klienta chrání.

Také se zasazuje o uzákonění umělecko-terapeutických profesí v České republice, kterým doposud chybí právní definice. Svou působností a členstvím ve světových konfederacích vytváří příznivé a především seriózní prostředí pro arteterapii a další umělecko-terapeutické obory.

2 Poranění mozku

Mozek je nejsložitější orgán v lidském těle. Pokud dojde k poranění některé z jeho částí, může dojít k poškození s mnohdy trvalými následky, které mají vliv na další život člověka.

Poranění mozku je v odborné literatuře definováno jako poškození živé mozkové tkáně, primárně způsobené vnějšími mechanickými silami. Poranění mozku může mít také vnitřní příčinu jako virová onemocnění mozku, nádory nebo mozkové příhody (Koukolík, 2005; Powell, 2010; Vágnerová, 2012).

Powell (2010, s. 21) označuje poranění mozku za „*tichou epidemii*“, protože počet lidí s tímto poškozením neustále stoupá. Nejvíce jsou poraněním mozku ohroženi lidé ve věku 15–19 let a lidé nad 65 lety.

2.1 Mozek a jeho funkce

Pro lepší porozumění potížím, které poranění mozku způsobuje, jsou v této kapitole popsány základní struktury mozku a jejich funkce. Uvedené jsou zejména ty části mozku, které mají vliv na agresivní projevy chování a o kterých je zmínka také v dalších kapitolách.

Mozek (z lat. *cerebrum*, z řec. *encephalon*) je spolu s páteří míchou součástí centrální nervové soustavy. Je uložen v dutině lební a z vnější části je chráněn třemi obaly – plenami. Mezery mezi plenami vyplňuje mozkomíšní mok, který mozek vyživuje a chrání před otřesy a nárazy.

Mozek obsahuje velké množství nervových buněk, tzv. neuronů. Ty se skládají z vlastního těla, z dendritů – přijímacích výběžků a z axonů – nervových vláken. Spojení nervového vlákna jednoho neuronu a výběžku druhého se označuje synapse. Díky těmto vzájemným kontaktům pak dochází k přenosu informací mezi buňkami (Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009; Vágnerová, 2012).

Mozek se dělí na následující struktury:

- přední mozek a kůra mozková,
- mezimozek,
- střední mozek,
- most Varolův,

- mozeček,
- prodloužená mícha.

Prodloužená mícha, střední mozek a most Varolův tvoří **mozkový kmen**, který je nejstarší částí mozku a centrem všech našich životně důležitých funkcí (tzv. vegetativních funkcí), jako jsou bdění a vědomí, činnost srdce, krevní tlak a dýchání. Část mozkového kmene, která zodpovídá za vědomí, je útvar složený z několika skupin neuronů v jeho horní části, nazývaný retikulární formace. Poranění této části je zásadní pro stav vědomí (Koukolík, 2005; Vágnerová, 2012).

Přední mozek je největší částí mozku. Skládá se ze dvou polokoulí – pravé a levé hemisféry. Každá hemisféra ovlivňuje koordinaci pohybů opačné strany těla. V levé hemisféře se nachází centrum řeči. Na povrchu obou hemisfér je **kůra mozková**, která tvoří plášť předního mozku. Je vývojově nejmladší a nejdokonalejší částí. Skládá se ze šesti vrstev nervových buněk a anatomicky se člení na několik okrsků a oblastí, z nichž každá má jinou stavbu a funkci. Podle významu se rozlišují například motorické okrsky, okrsky řeči, okrsky smyslového vnímání – okrsek sluchový, zrakový, chuťový, čichový a okrsek kožní citlivosti (Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Mozková kůra a přední mozek jsou rozčleněny hlubokými brázdami v laloky čelní (frontální), temenní (parietální), týlní (okcipitální) a spánkový (temporální):

Čelní lalok je nejmladší částí mozku. K jeho dozrávání dochází ke konci období dospívání. Je centrem tzv. exekutivních (řídících) funkcí, jako je myšlení a plánování, abstraktní uvažování, organizování a řešení problémů. Řídí a vyhodnocuje také naše emoce a sociální chování. Jeho poškození se projevuje poruchami emocí a poruchou osobnosti (Koukolík, 2005; Vágnerová, 2012). **Temenní lalok** představuje asociační oblast, ve které dochází k integraci smyslových podnětů. **Týlní lalok** zpracovává zrakové vjemy. **Spánkový lalok** je uložištěm našich vzpomínek. Souvisí také s tvorbou řeči (Brocovo motorické centrum) a s porozuměním řeči (Wernickeho sensorické centrum). Obě oblasti se u praváků nacházejí v levé hemisféře, u některých leváků mohou být ve stejném místě pravé hemisféry. Nacházejí se zde také primární sluchové a čichové oblasti (Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Mezimotozek se nachází mezi oběma hemisférami předního mozku. Vyplňuje jej tzv. třetí mozková komora, její spodní část tvoří hypotalamus. V něm jsou mimo jiné uložena centra pro řízení tělesné teploty a pro regulaci spánku a bdění. K hypotalamu je stopkou připojen

podvěsek mozkový – hypofýza, centrum endokrinního systému, který produkuje hormony. Boční stěny mezimozku tvoří talamus, který přenáší sensorické a motorické signály (Koukolík, 2005; Vágnerová, 2012).

Okolo třetí mozkové komory se nachází **limbický systém**. Je centrem emočních reakcí a emočních prožitků. Jeho součástí jsou amygdala (mandlové jádro), sídlo základních emocí, jako je strach, smutek, hněv nebo radost, a hipokampus, který zajišťuje ukládání paměti a na základě zkušeností dotváří vrozené prvky chování (Koukolík, 2005; Vágnerová, 2012).

Střední mozek je nejmenší částí mozku. Jeho středem procházejí vlákna zrakového a sluchového nervu. **Most Varolův** zajišťuje zprostředkovávání informací mezi mozečkem a koncovým mozkem a spolu se středním mozkem a prodlouženou míchou tvoří mozkový kmen (Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Mozeček se skládá, stejně jako přední mozek, ze dvou hemisfér. Je centrem pohybů, jemné motoriky a rovnováhy a reguluje svalové napětí. Koukolík (2005) zmiňuje další funkce mozečku v souvislosti s výsledky nejnovějších výzkumů z oblasti neurologie, které prokázaly, že poškození mozečku se může projevit narušením exekutivních funkcí, donedávna přičítaným pouze čelním lalokům, a také emoční labilitou a poruchou osobnosti.

2.2 Příčiny poranění mozku

Poranění mozku způsobují úrazy a silniční dopravní nehody. Jinými příčinami poranění jsou také mozková mrtvice, virové infekce jako meningitida (infekční zánět mozkových plen) a encefalitida (infekční zánět mozku), mozkové nádory nebo neurotoxické poruchy způsobené otravou chemickými a jinými látkami nebo alkoholismem (Powell, 2010). Nejčastější příčinou poranění mozku jsou úrazy. Následující fakta o úrazech hlavy pocházejí z různých zdrojů:

- Úrazem hlavy utrpí ročně zhruba 0,5–0,8 % populace (Vágnerová, 2012).
- K úrazům hlavy dochází nejvíce při silničních dopravních nehodách, které mají za následek 60–80 % všech úrazů (Powell, 2010).
- V České republice je každý rok hospitalizováno 36 000 osob s úrazy hlavy, z toho více než 15 000 má celoživotní následky (Dostupné z: www.cerebrum2007.cz).
- Úrazy hlavy bývají častější u chlapců a mužů do 40 let (Krejčířová, 2001).

- Následky úrazů hlavy bývají mnohdy fatální, často končí smrtí. U dětí patří k nejčastějším příčinám úmrtí (Krejčířová, 2001).

2.3 Typy poranění a následná poškození mozku

Poškození mozku způsobuje několik typů poranění. Powell (2010) například rozlišuje čtyři typy poranění mozku dle jejich závažnosti, které vyplývají z doby trvání bezvědomí: lehké poranění při bezvědomí trvajícím do 15 minut, středně těžké poranění od 15 minut do 6 hodin, těžké poranění při bezvědomí nad 6 hodin. Poslední stupeň označuje jako perzistentní vegetativní stav, při kterém je pacient v kómatu několik měsíců či let.

Vágnerová (2012) dělí poranění mozku ještě podle následujících kritérií: Dle rozsáhlosti poškození rozlišuje lokalizované poranění určité oblasti mozku, které se projevuje specifickou poruchou, a generalizované poranění více oblastí mozku, projevující se komplexní poruchou poznávacích schopností.

Oba autoři rozdělují poranění mozku také podle časové návaznosti na poranění primární, které vzniká ihned po úrazu, a poranění sekundární, projevující se jako následek poranění primárního. Powell (2010) používá navíc termín „*terciální poranění*“, kterým označuje vzniklé sraženiny a otoky mozku (Powell, 2010, s. 31). Protože se s touto klasifikací běžně setkáváme v další odborné literatuře, pojednává následující kapitola podrobněji o těchto typech poranění.

Primární a sekundární poranění

Při **primárním poranění** dochází k mechanickému poškození mozkové tkáně, které vzniká v okamžiku úrazu. Podle závažnosti poškození může dojít k otřesu mozku, ke zhmoždění mozkové tkáně, k laceraci nebo k tzv. difúznímu axonálnímu poškození.

Otřes mozku (komoce) patří mezi lehká poranění. Příznakem bývá ztráta vědomí trvajícím do 15 minut, vegetativní dysfunkce jako porucha spánku, porucha paměti a koncentrace. Postižený může trpět závratěmi a stěžovat si na únavu a bolesti hlavy. Postižení není trvalého charakteru, časem dochází k návratu do původního stavu (*Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Zhmoždění mozkové tkáně (kontuze) se vyskytuje při těžších úrazech hlavy. Bývá doprovázené krvácením a otokem (edémem), většinou také ztrátou vědomí. K poškození dochází v místě nárazu nebo na protilehlé straně nárazem o lebeční kost (v literatuře se pro to užívá termín *contra-coup*, Vokurka, 2003; Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009). Vágnerová (2012) uvádí, že při kontuzi dochází nejčastěji k poškození čelního a spánkového laloku, naopak ostatní části mozku jako střední mozek a mozeček bývají poškozeny zřídka. Následky tohoto poranění mohou být trvalé a často způsobují narušení psychických funkcí.

Lacerelace je otevřené a těžké devastující poranění mozku. Vzniká následkem tzv. penetrujících poranění mozku (například střelná poranění). Postižený upadá do hlubokého bezvědomí, trvajícího i několik měsíců. V případě přežití dochází k vážnému narušení fyzických a psychických funkcí člověka, někdy se objevuje poudrazová epilepsie (*Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Difúzní axonální poškození je závažné poranění mozku, které má těžké trvalé následky. Dochází při něm k vzájemnému posunu mozkových tkání a tím k porušení výběžků nervových buněk (axonů) a cév v mozku. Projevuje se okamžitým dlouhotrvajícím bezvědomím, které může být i trvalé. Toto poranění bývá často smrtelné (Koukolík, 2005; *Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009).

Sekundární poranění se rozvíjí až po úrazu. Vzniká v důsledku zániku nervových buněk a krvácením nebo při nedostatečném zásobení mozku živinami a kyslíkem. Projevuje se vznikem mozkového edému (otoku) nebo krevních sraženin – hematomů (Vágnerová, 2012).

Hematomy mohou vznikat mezi lebkou a mozkovou plenou (epidurální hematomy), nebo mezi plenou a mozkovou tkání (subdurální hematomy). Hematomy způsobují změny nitrolebního tlaku, které mají za následek poškození okolní mozkové tkáně (Koukolík, 2005). Následky těchto poranění mohou být bolesti hlavy, únava, podrážděnost, epileptické záchvaty nebo postižení intelektu. Časté úrazy hlavy (např. u sportovců) mohou vést až k demenci (Koukolík, 2005).

Bezvědomí a amnézie

Poranění mozku bývá provázeno ztrátou vědomí nebo amnézií, či obojím současně. **Bezvědomí** je popisováno jako stav, při kterém je částečně nebo úplně zastavena funkce

centrálního nervového systému, a postižený tak nereaguje na vnější podněty okolí. Může mít různou dobu trvání (Vokurka, 2003; Koukolík, 2005).

Jedním ze způsobu stanovení hloubky bezvědomí je využití Glasgowské stupnice (GSC z anglického Glasgow Coma Scale), vytvořené v roce 1974 G. Teasdalem a B. J. Jennettem, profesory univerzity ve městě Glasgow ve Skotsku. Z každé ze tří kategorií – schopnost otevírat oči, pohybovat se, slovní reakce – získá pacient počet bodů. Maximální počet bodů je stav plného vědomí, minimální je kóma (Koukolík, 2005; Powell, 2010).

Zvláštním typem poruchy vědomí je **apalický syndrom**, který je definován jako dlouhotrvající vegetativní stav, charakteristický střídáním období vigility (bdění) s obdobím spánku (Vokurka, 2003; Vágnerová, 2012). V odborné literatuře se pro tento stav používá také označení permanentní vegetativní stav (Koukolík, 2005; Powell, 2010). Příčinou je poškození mozkové kůry v důsledku nedostatku kyslíku a glukózy. Pacient se jeví jako bdělý, ale v podstatě mu zůstaly nižší mozkové aktivity. Má zachovanou činnost srdce, zažívacího systému a ledvin. Pohybuje se reflexním způsobem, má zachované polykací a žvýkací automatismy a hrubou motoriku. S okolím nekomunikuje. Ke zlepšení jeho stavu dochází až po delší době.

Po období bezvědomí může někdy následovat **posttraumatická amnézie (PTA)**. Jedná se o výpadek paměti. Pacient je v tomto stavu při vědomí, komunikuje s okolím, ale není schopen zapamatovat si každodenní věci a orientovat se v čase a místě. Powell (2010) poukazuje také na to, že v tomto stavu se může pacient chovat agresivně.

2.4 Získaná postižení po poranění mozku při úrazech hlavy

Získané postižení vzniká v průběhu života jedince po jeho narození. Postižení získaná po poranění mozku mohou být fyzického a psychického charakteru a jsou závislá na mnoha faktorech, jako je místo poranění, rozsah a závažnost poškození. Při úrazech hlavy bývá nejčastěji zasažen čelní a spánkový lalok a také limbický systém. Jejich poškození se projevuje narušením schopnosti zpracovávat informace, narušením paměti a pozornosti a změnou v chování postiženého, pro které je typická neschopnost ovládat své emoce nebo zvýšená dráždivost vedoucí až k agresivitě (Powell, 2010).

Na charakter postižení má také vliv doba bezvědomí, které bývá častým následkem úrazů hlavy. Například podle Krejčířové (2001) má 90 % dětí, které byly po poranění mozku více

než týden v bezvědomí, postižení motoriky, z toho u 40 % dochází ještě navíc k mentálnímu postižení.

Míra postižení závisí také na vývojovém stádiu člověka v okamžiku poranění. U dětí má poranění mozku vážnější následky než u dospělých, protože nervový systém dětí se na rozdíl od dospělých stále vyvíjí, a vážný úraz by mohl tento vývoj zpomalit, či dokonce zastavit. Především oblast čelního laloku, která dozrává později, má při poranění v dětství za následek narušení dalšího psychického vývoje. U dětí mladších tří let dochází ke komplexnímu poškození rozumových schopností a dovedností, u dětí starších pouze ke konkrétním psychickým změnám. Při lokalizovaném poranění je mozek dětí ve věku do 5–6 let schopen přesunout funkci z postižené oblasti do jiné (Krejčířová, 2001; Vágnerová, 2012). Vágnerová (2012) připojuje k výše uvedeným faktorům ještě také zdravotní stav jedince před úrazem (premorbidní zdravotní stav) a úroveň jeho psychických funkcí v době úrazu.

Souhrn fyzických a psychických postižení po poranění mozku přehledně uvádí Powell (2010). Psychická postižení navíc rozděluje na oblast kognitivních a emočních funkcí spolu s problémovým chováním. Následující uvedená postižení vycházejí z jeho dělení. Je důležité ovšem upozornit, že po poranění mozku nedochází pouze k jednomu typu postižení, ale často k jejich kombinaci.

Fyzické postižení

Fyzické následky poškození mozku mívají různé stupně závažnosti. Při lehkých poranění mohou postižení lidé trpět pouze únavou, nebo si stěžují na bolesti hlavy. Závažnější poranění vedou k parézám až k celkovému ochrnutí. K fyzickým potížím patří:

- únava
- bolesti hlavy
- poruchy inkontinence moči a stolice
- poruchy motoriky. Podle závažnosti poškození mozkové tkáně dochází k různým úrovním narušení hybnosti. Od potíží s jemnými koordinacemi pohybů nebo s udržením rovnováhy, které je způsobeno poraněním mozečku, dochází až k částečnému nebo úplnému ochrnutí horní a dolní končetiny jedné strany těla (hemiparéza, hemiplegie). Příčinou může být krevní sraženina, která tlačí na motorické centrum mozkové kůry, nebo narušení motorických okřsků a

pyramidových drah, které odtud vedou do míchy (Powell, 2010; Vágnerová, 2012).

- dyspraxie – narušení schopnosti provádět známé pohyby (Koukolík, 2005)
- dysartrie – porucha artikulace související s narušení pohybů potřebných k produkci řeči v důsledku poškození motorického okrsku řeči nebo mozkového kmene (Koukolík, 2005)
- poruchy smyslového vnímání – postižení zraku, chuti a čichu. Příčinou je poškození nervových spojení nebo určitých oblastí v mozku, které smyslové informace zpracovávají – tzv. agnózie (Koukolík, 2005).
- rozvoj epileptických záchvatů, který je způsobený frakturou (zlomeninou) lebky. Ta poškodí povrch mozku a jizvy, které na něm zůstávají, naruší elektrickou činnost dané oblasti. Epileptické záchvaty, jejichž příčinou je poranění mozku, se označují jako symptomatické (*Encyklopedie Britannica. Mozek*, 2009; Powell, 2010; Vágnerová, 2012).

Postižení kognitivních funkcí

Kognitivní (poznávací) funkce jsou typické pro lidskou psychiku. Jejich centra se nacházejí v různých částech mozku. Postižení těchto funkcí se projevuje celou řadou problémů. Nejčastěji to jsou:

- poruchy paměti. Na správném fungování paměti se podílí několik oblastí mozku. Nejčastěji bývá postižena krátkodobá paměť, jejíž narušení může způsobovat špatnou orientaci v místě, čase a v osobách a neschopnost zapamatovat si nové informace. Problémy s krátkodobou pamětí mohou vyvolávat pocit nejistoty a úzkostné stavy. Závažné narušení paměti a jiných intelektových schopností může vést často až k mentálnímu postižení či demenci (Powell, 2010; Vágnerová, 2012).
- poruchy pozornosti a koncentrace. Vznikají při lehkých úrazech, jako je otřes mozku. Jejich příčinou je poškození čelního laloku (Koukolík, 2005; Powell, 2010).
- narušení exekutivních funkcí. Zodpovídají za celou řadu činností jako myšlení, plánování, organizování a řešení problémů. Jejich příčinou je poškození čelního laloku (Koukolík, 2005; Vágnerová, 2012).

- poruchy komunikace a řeči. Následkem poškození mozkové kůry (Brocova oblast a Wernickeho oblast) v levé hemisféře dochází k postižení řečových funkcí, k tzv. dysfázii (afázii), která má dvě formy: Při expresivní afázii není jedinec schopen slovně vyjádřit své myšlenky, při receptivní afázii nerozumí mluvenému projevu (Koukolík, 2005). Může dojít také k postižení schopnosti rozumět psanému textu (dyslexie), nebo k postižení schopnosti produkovat psaný projev (dysgrafie). Vágnerová (2012) dodává, že k úplné ztrátě obou řečových funkcí (totální afázie), tedy ke schopnosti vyjadřovat se verbálně a schopnosti rozumět mluvené řeči, dochází při poranění mozku jen velmi zřídka.
- narušení prostorové orientace a vizuálního vnímání. Příčinou bývá poškození temenního a týlního laloku (Koukolík, 2005).

Emoční obtíže a problémové chování

Emoce jsou „*subjektivní zážitky libosti a nelibosti. Jsou provázeny fyziologickými změnami (srdeční tep, dýchání) a motorickými projevy (gestikulace, mimika)*“ (Hartl, 1993, s. 45).

Koukolík (2005) uvádí, že emoce jsou projevem činností mozkového kmene, limbického systému a čelní části mozkové kůry. Struktury mozkového kmene nám umožňují rozlišit emoční signály. Obsah těchto emočních signálů dodává limbický systém, který zodpovídá také za naše reakce. Zpracování a vyhodnocování emocí je činností mozkové kůry.

Poranění mozku způsobuje celou řadu emočních potíží. Lidé po úrazu mozku mohou být neklidní, podráždění, impulzivní, často své emoce nedovedou ovládat. Na druhou stranu mohou být apatičtí a emočně otupělí. Ztrácejí schopnost vyrovnat se se zátěžovou situací, zažívají pocity úzkosti a v důsledku uvědomování si svého postižení a ztrát mohou trpět depresemi. Powell (2010) uvádí, že s depresí se potýká až 50 % lidí po poranění mozku.

Následkem poranění mozku bývá také změna osobnosti. Pacienti jsou sebestřední, chybí jim nadhled, nebo mají naopak snížené sebehodnocení.

Poškození čelního laloku narušuje schopnost ovládat a kontrolovat chování. Postižení lidé tak mají problémy v sebeovládání, ztrácejí zábrany, jednájí impulzivně a mívají záchvaty vzteku. Narušená je také adaptabilita, která má za následek rigidní myšlení a chování, a tím neschopnost reagovat a přizpůsobovat se novým situacím. Projevy chování lidí po poranění mozku jsou často společensky nepřijatelné, a mají tak za následek potíže v sociální oblasti (Powell, 2010; Vágnerová, 2012).

2.5 Psychologické dopady získaného postižení po poranění mozku na pacienta a rodinu

Poranění s následným postižením má dopad nejen na psychiku jedince, ale také na jeho rodinu a okolí. Záleží na osobnostních vlastnostech postiženého a členů rodiny, jak dané postižení vnímají a jak ho přijímají, jak se s postižením dokážou vypořádat a do jaké míry jsou schopni smířit se s novou identitou postiženého. Pro osobu s poraněním mozku je také rozhodující, v jakém vývojovém stádiu se v okamžiku poranění nacházela. Dospělý člověk, který získal postižení v raném dětství, se bude pravděpodobně lépe adaptovat než ten, kdo byl postižen až v dospělosti a plně si uvědomuje svoje znevýhodnění.

Vágnerová (2012) se zabývá zvládnutím psychické zátěže získaného postižení po poranění mozku z pohledu pacienta, které rozděluje do čtyř fází: V první fázi latence není zraněný jedinec zcela informován o svém stavu a věří v úplné uzdravení. Ve druhé fázi pochopení traumatizující reality je jedinec léčen, ale brzy porozumí, že se již neuzdraví. Ve třetí fázi protestu a smlouvání odmítá, co se stalo. Objevují se obranné strategie jako obviňování ostatních nebo hledání řešení. Ve čtvrté fázi postupné adaptace přijímá změnu a vrací se zpět do života, ovšem již za jiných okolností.

Powell (2010) se naopak zabývá emocemi, které po poranění mozku musí zvládat rodina postiženého. Uvádí pět fází emočních reakcí rodiny: První fázi představuje šok z toho, co se přihodilo. V druhé fázi zažívá rodina úlevu. Třetí fáze je nadějí na zlepšení a uzdravení. Čtvrtá fáze je zvědomění si skutečného pacientova stavu, které vyvolává vztek a depresi. Následuje poslední fáze emočního přijetí a smíření se situací.

Autor také upozorňuje na situace, se kterými se rodina postiženého musí vypořádat. Mohou to být změny rolí v životě rodiny, náročná a vyčerpávající péče o postiženého a z toho vyplývající další problémy, jako je nedostatek času na sebe, ztráta pocitů svobody nebo stres.

2.6 Léčba, podpora a péče osob po poranění mozku v České republice

Léčba osob po poranění mozku může být velmi náročná a zdlouhavá. Protože poranění mozku postihuje tělesnou i psychickou stránku člověka, je potřeba léčit tělo a duši komplexně. K týmu odborníků, kteří se na léčbě podílejí, patří:

- neurochirurgové, kteří diagnostikují typ mozkového poranění a stanovují způsob jeho léčby. Spolupracují také s ostatními lékaři, pokud pacient utrpěl poranění jiných částí těla.
- fyzioterapeut – pomáhá pacientům formou cvičení ke zlepšení fyzických schopností, s koordinací pohybu, s rovnováhou, s chůzí, případně také s užíváním kompenzačních pomůcek, jako jsou invalidní vozíky, chodítka nebo hole.
- ergoterapeut – pomáhá se zvládáním každodenních činností, jako je stravování, oblékání, osobní hygiena, a s pracovními návyky.
- logoped – zabývá se potížemi v řečových dovednostech, poskytuje speciální cvičení na zlepšení komunikačních dovedností, případně pomáhá s komunikačními pomůckami.
- psycholog, resp. dětský psycholog – hodnotí pacientův duševní stav, posuzuje úroveň jeho myšlení, paměti a soustředění, chování, jednání a prožívání a podporuje pacienta i rodinu při zvládnutí nové situace.
- sociální pracovník – poskytuje praktické informace o možnostech následné podpory a péče po propuštění z nemocnice.

(Powell, 2010; CEREBRUM. *CEREBRUM* [online]. Dostupné z: www.cerebrum2007.cz)

S pacientem a jeho rodinou mohou spolupracovat také nutriční terapeuti, rehabilitační terapeuti, umělečtí terapeuti aj. V případě vážnějších postižení se lidé po poranění mozku neobejdou bez trvalé pomoci a podpory jiných osob. Nezřídko proto využívají služeb, které jim umožňují prožít šťastný a spokojený život.

Osoby s postižením po poranění mozku mohou využívat pomoc a podporu ze strany státu, kterou stanovuje Zákon č. 108/2006 Sb. O sociálních službách, a to:

- příspěvek na péči, který se poskytuje osobám závislým na pomoci jiných fyzických osob. Jeho výše je stanovena podle stupně závislosti dle schopnosti samostatného zvládnutí základních životních potřeb.
- různé druhy sociálních služeb, poskytované ambulantní, pobytovou nebo terénní formou. Jejich základní činnosti jsou pomoc při zvládnutí běžných úkonů, při osobní hygieně, poskytnutí ubytování a stravování, zajištění chodu domácnosti, výchovné a vzdělávací činnosti, sociální poradenství, terapeutické činnosti a nácvik dovedností vedoucí k soběstačnosti.

Mezi tyto služby patří sociální poradenství a služby sociální péče, které dále zahrnují:

- osobní asistenci – poskytuje se terénní formou v přirozeném sociálním prostředí osobám, které vyžadují pomoc jiné fyzické osoby při zvládnání běžných úkonů.
- pečovatelskou službu – poskytuje se terénní a ambulantní formou v domácnosti nebo v zařízeních sociální péče osobám vyžadující pomoc jiné fyzické osoby.
- průvodcovské a předčitatelské služby – poskytují se terénní a ambulantní formou osobám, které mají z důvodu svého postižení potíže při komunikaci nebo orientaci.
- podporu samostatného bydlení – poskytuje se terénní formou v domácnostech osob, které vyžadují pomoc jiné osoby při zajištění chodu domácnosti.
- odlehčovací služby – poskytují se terénní, ambulantní nebo pobytovou formou osobám, které pečují o osoby se zdravotním postižením.
- sociální služby poskytované ve zdravotnických zařízeních – poskytují pobytové sociální služby osobám, které se kvůli svému zdravotnímu stavu nacházejí ve zdravotnických zařízeních.
- sociálně terapeutické dílny – poskytují služby ambulantní formou osobám, které pro svůj zdravotní stav nemohou vykonávat žádnou práci. Tyto služby nabízejí pracovní terapie, které vedou k osvojení a zdokonalování základních pracovních návyků.
- centra sociálně rehabilitačních služeb – poskytují pobytové služby a nabízejí činnosti, které rozvíjejí schopnosti a dovednosti potřebné pro samostatný a soběstačný život.

(Zákon č. 108/2006 Sb. O sociálních službách. Dostupné z: www.mpsv.cz)

Osoby s postižením po poranění mozku, které mají sníženou samostatnost a vyžadují pomoc fyzické osoby, mohou dále využívat následující zařízení:

- centra denních služeb – ambulantní služba, jejím cílem je podpora soběstačnosti, zdokonalení dovedností každodenního života, podpora komunikace a socializace.
- denní a týdenní stacionáře – kromě pobytových služeb a vzdělávacích aktivit nabízejí také vhodné terapeutické programy, které se zaměřují na nácvik každodenních dovedností a pracovních návyků, zabývají se přípravou na vstup na otevřený trh práce a dalšími činnostmi vedoucí k sociálnímu začlenění.
- domovy pro osoby se zdravotním postižením – pobytová a vzdělávací služba osobám, které potřebují pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby.

- chráněná bydlení – pobytová služba s možností využití pomoci jiné fyzické osoby. Osoby bydlí individuálně nebo ve skupinách v bytech či v domech, případně s možností podporovaného zaměstnání.

(Zákon č. 108/2006 Sb. O sociálních službách. Dostupné z: www.mpsv.cz)

Lidé v produktivním věku po poranění mozku s lehkými a středně těžkými následky mohou pracovat. Většina z nich ale není schopna vykonávat zaměstnání, které měla před úrazem. Při hledání nového pracovního místa se proto mohou obrátit na:

- Úřad práce, který se zavazuje poskytovat osobám se zdravotním postižením zvýšenou péči při zprostředkování zaměstnání. Osobám se zdravotním postižením nabízí pracovní rehabilitace, které se zaměřují na získání a udržení vhodného zaměstnání. Pracovní rehabilitace zahrnují poradenskou činnost zaměřenou na volbu povolání, zaměstnání nebo jiné pracovní aktivity (*Integrovaný portál MPSV* [online]. Dostupné z: www.portal.mpsv.cz).
- Nadační fond pro podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením, který se věnuje osvětě týkající se zaměstnávání postižených. Jeho záměrem je aktivně vytvářet místa pro osoby se zdravotním postižením ([online]. Dostupné z: www.nfozp.cz).

Péči a podpoře osobám po poranění mozku u nás se cíleně věnují nevládní organizace. Největší organizací, která se problematikou poranění mozku zabývá v celé šíři, je občanské sdružení Cerebrum, působící od roku 2007 v Praze. Sdružuje osoby po poranění mozku a jejich rodiny. Osobám po poranění poskytuje rehabilitační, rekondiční a terapeutické programy. Zabývá se osvětovou činností a provozuje informační portály o poranění mozku. Také organizuje projekty, jejichž cílem je pomoc a podpora začlenění osob po získaném poranění mozku zpět na trh práce a zvýšení jejich zaměstnatelnosti. Ve spolupráci s odborníky z oblastí neurologie, fyzioterapie, ergoterapie, logopedie a sociální práce nabízí poradenství formou osobní konzultace, emailového a telefonního kontaktu nebo prostřednictvím webového fóra na svých internetových stránkách. Věnuje se také vydavatelské činnosti, pořádá odborné přednášky a semináře. Spolupracuje s českými i zahraničními asociacemi a důsledně se zasazuje o systémové změny v organizaci služeb osobám po poranění mozku v České republice (CEREBRUM. *CEREBRUM* [online]. Dostupné z: www.cerebrum2007.cz).

3 Agresivní projevy chování u osob po poranění mozku

Častým důsledkem postižení po poranění mozku bývá agresivní chování, které má za následek potíže v komunikaci a mezilidských vztazích – v rodině, mezi přáteli, na pracovišti, k pečujícím osobám. Jedná se o dlouho přetrvávající problém sociálního chování, který představuje velikou zátěž jak pro okolí, tak pro samotného jedince. Rodina ani okolí si často nevědí rady, jak s agresivitou postiženého zacházet, a tato situace může být pro obě strany velmi nepříjemná a stresující.

3.1 Vymezení pojmů

Agrese (z lat. *agressio* – výpad, útok) je napadení či útočné jednání, které se projevuje poškozováním nebo násilným omezováním jiné osoby nebo věci (Řezáč, 1998; Vágnerová, 2012). Koukolík (2005) zdůrazňuje, že toto jednání je vědomé, a vymezuje proto agresi jako *„jakékoli chování cílené na druhého člověka s bezprostředním záměrem ublížit, přičemž pachatel musí být přesvědčen, že cíli ublíží, cíl je motivován, aby se uvedenému chování vyhnul“* (Koukolík, 2005, s. 201).

Agresi může jedinec namířit také na sebe, v tom případě se jedná o autoagresi, která je popisována jako *„jednání, při kterém jedinec poškozuje sám sebe“* (Hartl, 1994, s. 22).

Agresivita (z lat. *aggredi* – přistoupit) je tendence k nepřátelskému, útočnému jednání osob nebo živočichů, které se projevuje úmyslnými agresemi. Jejím cílem je poškodit, zničit či ublížit. Autoři se shodují v pojetí agresivity coby rysu osobnosti, který je vrozený, ale psychologické prostředky a vlivy prostředí mohou ovlivnit, jakou formou a v jaké míře se projeví (Hartl, 1994; Řezáč, 1998; Vágnerová, 2012; Vymětal, 2003).

Agresivní chování je definováno jako *„porušení sociálních norem, omezující práva a poškozující živé bytosti či neživé objekty“* (Vágnerová, 2012, s. 757). Je podmíněno pocitem vzteku a hněvu. Hranice, kdy je chování považováno za nevhodné až agresivní, se v různých společnostech mění podle toho, jak má daná společnost nastavené normy.

3.2 Typologie agrese a agresivity

Typologie agrese a agresivity je v odborné literatuře velmi rozmanitá. Autoři rozlišují agresivitu podle několika aspektů. Například Vymětal (2003) při popisu agresivity vychází z následujících kritérií:

- podle místa projevu rozlišuje **agresivitu vnitřní a vnější**.
- podle formy projevu rozlišuje **agresivitu verbální a fyzickou** (brachiální).
- podle působení rozlišuje **agresivitu intrapunitivní**, kterou agresor zaměřuje na sebe, a **agresivitu extrapunitivní**, vedenou na okolí. Tyto typy agresivity označuje Češková (2006) jako **autoagrese** a **heteroagrese**.
- podle motivace rozlišuje agresivitu:
 - **instrumentální**, která je prostředkem pro dosažení cíle. Osvojuje se učením, především nápodobou druhých.
 - **samoučelnou**, která souvisí s uspokojováním vlastních potřeb jedince, kterému je zvláště příjemné útočné jednání.
 - **reaktivní** jako reakci na fyzickou nebo psychickou zátěž, jejímž cílem je odstranění této zátěže.
 - **afektivní**, která bývá typická u osob s narcistickou poruchou osobnosti. Jedná se o egocentrické jedince, kteří jsou extrémně citliví na kritiku týkající se jejich osoby, na kterou reagují až agresivním jednáním.

Hartl (1994) používá termíny **altruistická agrese**, která je zaměřena k ochraně druhých, a **přesunutá agrese**, zaměřená proti organismu nebo předmětu, který není odpovědný za podněty, které agresivní chování vyvolaly.

3.3 Příčiny a projevy agresivního chování

K agresivnímu chování mají lidé vrozené dispozice. Jeho primární funkcí v přírodě je přežití. Jak je uvedeno výše, závisí projevy agrese do jisté míry na dalších okolnostech. Vágnerová (2012) zmiňuje, že sklon k agresivnímu chování je podmíněn několika faktory současně. Uvedené příčiny mohou pouze zvyšovat riziko agresivních projevů.

Agrese může být způsobena vysokou hladinou pohlavního hormonu testosteronu, který vyvolává zejména u mužů agresivní chování.

Agresivní chování mohou vyvolávat i duševní choroby a vrozené poruchy osobnosti. Násilné chování je podle Vágnerové (2012, s. 760) „*typickým znakem disociální poruchy osobnosti.*“ Sklony k agresivitě mohou mít také psychotici a lidé trpící schizofrenií.

Agresivní projevy chování může způsobovat také užívání některých psychoaktivních látek, jako jsou alkohol nebo drogy.

Na agresivní chování má vliv prostředí, zejména sociální skupiny, které mohou působit na jedince a podporovat agresivní jednání na základě zkušenosti. Primární a nejvýznamnější sociální skupinou je rodina, jejíž způsob života, hodnotový systém a výchova se stávají vzorem chování a jednání pro děti. Pokud dítě vyrůstá v rodině, kde je agresivní chování tolerováno a posilováno, může tyto projevy chování přijmout za vlastní (Vágnerová, 2012).

Agresivní chování může být ovlivněno také vrstevníky nebo jinými sociálními skupinami. Projevy agrese mohou být potvrzením příslušnosti ke skupině, která může mít obzvlášť pro dospívajícího důležitou hodnotu (Vágnerová, 2012).

Agresi způsobují a doprovázejí emoce jako vztek, hněv nebo hostilita (sklon k nepřátelskému jednání a chování). Dalším spouštěčem mohou být frustrace, pocity úzkosti nebo strach, v tom případě se agresivní chování stává obrannou reakcí na neuspokojení různých potřeb (Řezáč, 1998; Vágnerová, 2012).

Agresivní chování má různé projevy. Patří k nim verbální vyjadřování, podrážděnost a výbuchy vzteku, poškozování a ničení věcí, sebepoškozování nebo fyzické napadení druhých osob. Hartl (1994) projevy agrese hierarchizuje do čtyř úrovní: Nejmírnější forma agrese probíhá pouze v rovině myšlení. Druhý stupeň se projevuje navenek nadávkou nebo hrubým slovem. Třetím stupněm je poškozování věcí. Nejvyšším stupněm agrese je fyzické napadení zvířete nebo člověka. Stejně tak Češková (2006) rozlišuje čtyři stupně agrese – agrese vůči potlačovaná, agrese verbální, agrese fyzická vůči věcem, agrese fyzická vůči zvířatům a lidem.

3.3.1 Příčiny a důsledky agresivního chování u osob po poranění mozku

U osob po poranění mozku je prvotní příčinou agresivního chování poškození v oblasti čelního laloku. Zdroje agrese se nacházejí v oblasti limbického systému, a to v amygdale a hipokampu (Koukolík, 2005; Powell, 2010; Vágnerová, 2012). Koukolík (2005) ještě za oblasti ovlivňující agresivní chování uvádí také části hypotalamu, středního mozku, Varolova

mostu a části mozečku. Agresivní impulzy, které odtud vycházejí, jsou pak tlumeny čelním lalokem. Jeho poškození vede k narušení regulace chování. Postižení lidé pak mohou jednat impulzivně až agresivně. Vágnerová (2012) to popisuje jako „*narušení koordinace emočního a racionálního hodnocení*“ (Vágnerová, 2012, s. 759).

Další příčinou jsou vlivy okolního prostředí. Agresivní chování může být:

- vyvoláno fyzickým prostředím, ve kterém postižený žije.
- způsobeno sociálním prostředím, tzn. rodinou a lidmi, se kterými postižený přichází do kontaktu.
- podmíněno stresem, který osoba po poranění mozku při návratu do svého života prožívá v souvislosti s uvědomováním si vlastního postižení. Ke stresu vedou změny rolí či jejich ztráty v rodině, v partnerství nebo v zaměstnání.
- obrannou reakcí v situacích, které postižený nedokáže vyhodnotit a vnímá je za ohrožující, nepřehledné a těžko srozumitelné.
- reakcí na neuspokojení z některých základních potřeb, kterým se lidem po poranění mozku v péči své rodiny nebo odborných pracovníků nedostává. Může se jednat o základní potřeby fyziologické – potrava, spánek, uspokojení sexuálních potřeb, potřebu bezpečí a jistoty, potřebu být milován a potřebu sounáležitosti, potřebu úcty a respektu a potřebu seberealizace (viz také Třídění lidských potřeb in Vymětal, 2003, s. 76–77).

Z praxe vyplývá, že okolí vlivy prostředí coby příčinu agresivního chování často opomíjí. Jůn (2007) poukazuje na nebezpečí, kterého se lidé při posuzování osob s agresivními projevy dopouštějí, a to, že „*si myslí, že se (...) chová agresivně, protože je agresivní...*“ (Jůn, 2007, s. 101). Jako příčinu agresivních projevů u postižených osob vidí především chybné chování na straně pečujících, které vyplývá ze špatného vyhodnocení situace, ve které se osoba chová agresivně. Tyto chyby, kterých se pečující osoby dopouští při uvažování, označuje jako efekt pořadí a základní atribuční chybu. Pečující osoby – rodiče, pedagogy, lékaře a jiné odborné pracovníky – nabádá k tomu, aby k osobě s agresivními projevy přistupovali nezaujatě a věnovali pozornost vnějším příčinám agresivního chování a snažili se tak předcházet situacím, které toto chování vyvolávají.

Reakce rodiny, respektive pečujícího personálu na agresivní chování, tak mohou mít zbytečně negativní dopad na život postiženého. Zejména pokud je kvůli nevhodným projevům chování trestán vyloučením ze zařízení, které mu doposud vytvářelo podnětné prostředí.

Spolek Cerebrum vypracoval v roce 2011 *Analýzu v oblasti sociálních služeb a dlouhodobé péče osobám po získaném poškození mozku v České republice*, ve které dospěl k závěru, že kvůli prokazatelným problémům s chováním mívají osoby po poranění mozku často nálepku „problémový klient,“ většina institucí je proto odmítá. Tato situace přetrvává pravděpodobně i v současnosti (*CEREBRUM* [online]. Copyright © [cit. 03. 02. 2019]. Dostupné z: www.cerebrum2007.cz).

Postižený je tímto vyčleněn z kolektivu, ocitá se v izolaci od svých vrstevníků, ztrácí možnost dalšího rozvoje nebo alespoň možnost zachování dosavadních kompetencí. Jeden z rodičů pak musí opustit své zaměstnání, aby se mohl celý den o postiženého postarat. Tato situace může být pro pacienta i celou rodinu nesmírně náročná a stresující a často vede k psychickému vyčerpání blízkých postiženého.

3.4 Metodologie arteterapeutického výzkumu

Výzkumná činnost této práce spočívá ve využití arteterapie u osoby po poranění mozku, která vykazuje agresivní projevy chování. Tento výzkum zkoumá specifický případ, proto byla pro výzkumnou činnost zvolena kvalitativní forma, která se zakládá na hlubším porozumění problematice, vytváření nových hypotéz a teorií. Na rozdíl od kvantitativní formy výzkumu nepracuje s přesnými numerickými daty ani se statistickými metodami, ale hledá podstatu problému a ptá se na jeho příčiny (Strauss, Corbinová, 1999). Vyšetřovaný soubor výzkumu a počet respondentů jsou dány předem.

Arteterapeutický výzkum charakterizují následující body:

a) Výzkumné otázky jsou:

- 1. Lze arteterapeutickými přístupy zmírnit, nebo dokonce eliminovat agresivní chování u osoby po poranění mozku?*
- 2. Pomohou arteterapeutické přístupy zkvalitnit život ženy se získaným tělesným a mentálním postižením po poranění mozku?*
- 3. Může arteterapeutický proces odhalit příčinu agresivních projevů chování u ženy v produktivním věku po poranění mozku?*

b) K výzkumnému šetření se budou využívat následující metody:

- anamnéza,

- zúčastněné pozorování,
- řízený rozhovor,
- diagnostické tematické kresby – kresba domu, kresba stromu, kresba lidské postavy, kresba začarované rodiny,
- dotazníky – dotazník MAS (příloha č. 2), dotazník ke zjištění četnosti zkoumaného jevu (příloha č. 3), závěrečný dotazník (příloha č. 4).

c) Forma a struktura arteterapeutické intervence:

Arteterapeutická setkání budou probíhat individuální formou. Důvodem je jedinečnost případu, osobní téma klientky, její postižení, současná životní situace, potřeba neustálé pozornosti a projevy chování, které by skupinovou terapii narušovaly.

d) Arteterapeutický proces se bude skládat z následujících částí:

1. Přivítání a uvolnění atmosféry spojené s rituálem
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Hlavní činnost
5. Diskuze nad prací a reflexe formou řízeného rozhovoru
6. Závěrečná reflexe, poděkování a rozloučení

e) Baterie testů a arteterapeutických cvičení (příloha č. 1) bude sestavena po úvodní práci na libovolné téma a po diagnostických kresbách.

f) Vyhodnocení proběhne na základě analýzy těchto zdrojů:

- písemné záznamy pořizované v průběhu celého procesu,
- videonahrávky,
- verbální vyjádření klienta,
- verbální vyjádření zákonných zástupců,
- dotazníky,
- konfrontace diagnostických tematických kreseb na počátku a na konci sezení.

g) Výsledky šetření budou použity při zpracování odpovědí na výzkumné otázky.

h) Arteterapeutický výzkum dodržuje zásady etiky. Je prováděn výhradně se souhlasem klientky, resp. jejích zákonných zástupců a všech dotazovaných. Jejich písemný souhlas je přiložený k této práci. Jména osob, názvy míst a ostatní citlivá data jsou v celé práci pozměněny.

4 Příprava na terapeutickou práci

Příprava pro samotnou terapeutickou práci se sestávala z těchto kroků:

1. Seznámení s případem a oslovení rodiny s nabídkou arteterapeutických setkávání
2. Stanovení anamnézy osobní, rodinné, zdravotní, sociální a pracovní
3. Vypracování dotazníků
4. Sestavení terapeutického plánu
5. Sestavení baterie testů a arteterapeutických cvičení
6. Konzultace s odborníkem

4.1 Stanovení anamnézy

Anamnéza byla vypracována na základě rozhovoru s oběma rodiči a sourozencem a také dle informací z poskytnuté Zdravotní dokumentace klientky a Soudního znaleckého posudku. Následující anamnéza je, s ohledem na jedinečnost případu, vypracována narativní formou, a to z důvodu lepšího představení klientky, její situace a zdravotního stavu.

Alena, 29 let

Alena je milá, usměvavá mladá žena. Žije se svými rodiči v rodinném domě v malé obci se zhruba 500 obyvateli, kam se rodina před pěti lety přistěhovala z malého města. Má o dva roky staršího bratra, který je ženatý a má jedno dítě. Baví ji matematika, ráda počítá jednoduché příklady. Ve volných chvílích si vybarvuje omalovánky nebo sleduje pohádky v televizi. Také si ráda zpívá.

V pěti letech utrpěla polytraumatické postižení následkem dopravní nehody, při kterém měla otevřené ztrátové poranění hlavy ve spánkové oblasti mozku, otevřenou zlomeninu levého předloktí a další povrchová zranění. CT vyšetření potvrdilo nález vícečetného

zhmoždění mozku – kontuzi. Z dostupné Zdravotní dokumentace vyplývá, že následkem tohoto zhmoždění prodělala apalický syndrom, který trval několik měsíců. Má také spastickou kvadruparézu, čapí chůzi o široké bázi a chodí často s dopomocí. Postižení hlavových nervů je trvalé, je u ní diagnostikováno lehké mentální postižení a postižení řeči. Řeč je pomalá, těžce srozumitelná a skandovaná, písemný projev je nečitelný.

Až do úrazu byla zcela zdravé, normálně se vyvíjející dítě vyrůstající v harmonické rodině, které prodělalo pouze běžná dětská onemocnění. Dívka po úraze navštěvovala základní školu, ale i přes rozložení učiva byla pro ni výuka stresující. Proto jí bylo psychologem doporučeno navštěvovat od 6. třídy zvláštní školu, aby nedocházelo k přetěžování kognitivních, psychických a mentálních funkcí. Do školy chodila ráda, dodnes vzpomíná na učitele a spolužáky. Její společenské a pracovní uplatnění je v současnosti velmi ztížené. Je závislá na trvalé pomoci, není schopná se postarat sama o sebe, nemůže vykonávat žádné povolání. Společenské uplatnění je ztížené také pro vzhledové jizvy v obličeji a na horní končetině, pro špatnou chůzi a nesrozumitelnou řeč.

Čtyři měsíce po úraze až do svých 27 let navštěvovala ústav sociální péče pro tělesně postiženou mládež. Na víkendy jezdila domů k rodičům, kam se vždy velmi těšila. Pro agresivní chování a fyzické napadení personálu byla z ústavu vyloučena. Poté docházela ještě do několika dalších denních stacionářů v okolí svého bydliště, ze kterých byla opět vyloučena pro problémové chování.

Alena nyní žije s oběma rodiči. Většinu času tráví v trvalé péči své matky, která musela opustit zaměstnání. Rodinné prostředí je podnětné. Oba rodiče, především matka, se jí věnují. Chodí společně na procházky, jezdí na výlety, v létě stanují. Na druhou stranu je prostředí rodiny příliš izolované a organizované. Alena tráví téměř celý den se svou matkou. Kromě příležitostných rodinných návštěv a setkávání s matčinou kamarádkou se s nikým jiným nestýká. Rodiče uvádějí, že dceři chybí kolektiv a pravidelný režim, rádi by tedy zkusili ještě jiné stacionáře, ale mají obavy z dalšího problémového chování a následného vyloučení. Projevy agresivního chování mívá občas také v domácím prostředí.

Na základě anamnézy byl sestaven terapeutický plán společně s baterií testů a cvičení pro rozechřivací fázi a vlastní terapeutickou práci. Arteterapeutická cvičení byla definitivně sestavena až po realizaci práce na volné téma a diagnostických testů na počátku procesu, které vyjevily osobní téma klientky. Sestavená cvičení byla konzultována s panem Mgr. Tomášem Beníčkem, terapeutem a lektorem Akademie Alternativa, vedoucím této práce. Některé kroky byly konzultovány také s paní Bc. Pavlínou Křížovou, sociální pracovnící.

5 Arteterapeutická intervence

Tato kapitola představuje jednotlivá arteterapeutická setkání, jejich témata, cíle, strukturu a průběh. Následuje reflexe terapeuta a vyhodnocení. Písemný záznam z každého sezení je prováděn na základě vlastních poznámek a videonahrávek pořizovaných s výhradním souhlasem klientky a jejích zákonných zástupců. Obsahuje přesné verbální vyjádření klientky, v textu vyznačené kurzívou. Tyto záznamy považuji za přínosné, protože tímto způsobem mohu alespoň částečně přiblížit jedinečnost našich sezení.

Názvem každé kapitoly je pořadí a téma setkání. Při zařazení cvičení jsem se nechala vést samotným procesem. Občas se přihodilo, že realizované cvičení se od původního plánu částečně nebo úplně odlišilo – pozměnilo se téma, technika, nebo byl použitý jiný materiál. Reagovala jsem tak na vlastní téma a aktuální potřebu klientky.

5.1 Úvodní setkání: Kontrakt – dohoda o spolupráci

Téma: Kontrakt – dohoda o spolupráci

Celková časová dotace: 30 minut

Cíl: Představení arteterapeutického plánu, stanovení dlouhodobého cíle, domluva místa a časového harmonogramu, stanovení pravidel sezení s rodiči a klientkou.

Závěr: Diskuze, shrnutí informací, uzavření kontraktu.

Průběh setkání:

Úvodní sezení probíhá formou osobního setkání s klientkou a oběma rodiči v domácím prostředí rodiny. Představuji navržený terapeutický plán a společně stanovujeme cíle arteterapeutického procesu s tím, že v jeho průběhu mohou být vyvozeny ještě jiné cíle. Domlouváme místo a čas setkávání a vymezujeme pravidla. Ponechávám prostor pro otázky. Na závěr shrnujeme všechny informace. Uzavíráme dohodu o spolupráci, která obsahuje následující body:

1. **Místo a doba setkání:** Jednotlivá sezení se uskuteční v dopoledních hodinách v domě klientky a jejích rodičů.
2. **Počet setkání:** 16
3. **Časový rozsah jednoho setkání:** cca 60–90 minut, také podle zdravotního stavu klientky
4. **Délka trvání:** říjen 2018–březen 2019, 6 měsíců
5. **Dlouhodobé cíle:** Zmírnění agresivního chování, uvolnění napětí, seberealizace.
6. **Krátkodobé cíle:** Rozvoj vnímání, rozvíjení tvořivosti, porozumění vlastním pocitům, sebeuvědomování a sebezkušenosti, rozvoj a posílení sebevyjádření, zlepšení sebekontroly a vůle, zlepšení komunikačních dovedností a psychomotoriky. Krátkodobé cíle budou blíže specifikovány u každého setkání.
7. Výtvarné prostředky zajistí arteterapeut.
8. Návrh vzájemného oslovování křestním jménem a tykání mezi klientem a terapeutem.
9. Rodiče klientky nebudou během procesu přítomni, matka ovšem neopustí dům a v případě potřeby bude k dispozici.
10. Medikace se klientce bude podávat až po ukončení každého setkání.
11. Během celého procesu se dodržují následující pravidla:
 - pravidlo důvěry a bezpečí,
 - pravidlo vlastního názoru,
 - pravidlo říci „ne“.
12. Rodiče budou o výsledcích terapie průběžně informováni.

Shrnutí:

Atmosféra setkání byla příjemná a uvolněná. Rodiče a klientka s uvedenými body dohody a pravidly souhlasili. Cíle setkání tak byly splněny.

5.2 První setkání: Práce na libovolné téma

Téma: Práce na libovolné téma

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Navázání komunikace s terapeutem, získání vzájemné důvěry, uvolnění napětí, posílení sebevyjádření, rozvoj tvořivosti, seberealizace.

Rozehřívací cvičení: Seznámení s výtvarnými prostředky. Klientka si vyzkouší nabízené materiály a vytváří s nimi linie a plochy. Tato činnost uvolňuje napětí a je přípravou na hlavní práci.

Časová dotace: 10–15 minut

Hlavní činnost: Obrázek na libovolné téma (příloha č. 5, obr. 4)

Zadání: „Nakresli nebo namaluj, co chceš. Vyber si z dostupných materiálů a použij materiál, kterým bys chtěla tvořit.“

Materiál: Výkres o formátu A3 a A4, tužka, pastelky, suché křídly, voskovky, barevné pastely, vodové a temperové barvy.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací. Vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Naše první setkání proběhlo v dopoledních hodinách v kuchyni za přítomnosti Aleniny matky. Alena přichází otevřít, vítá mě s úsměvem. Podává mi přezůvky a vypráví o tom, jak trávila včerejší den. Vezme mě za ruku a odvádí ke stolu, kde máme připravený čaj. Poté popisuje, co dělala celý den. Tento způsob přivítání se stává naším rituálem.

Představujeme si výtvarné materiály. Alena zkouší nabízené materiály pro kresbu a malbu. Nejprve kreslí tužkou na papír linie a plochy. Linií vede pomalu a pečlivě, při práci si pomáhá levou rukou. Místo špetkovitého úchopu drží materiály pro kresbu v pěsti, nemůže tak

regulovat přítlaky. Poté maluje štětcem a vodovou barvou. Pracuje pomalu a nejistě. Během práce vzpomíná na stacionář, kde také tvořila. Nejraději měla modelování z hlíny. Doma pouze vybarvuje omalovánky, které jí kupují rodiče.

Po zadání práce na libovolné téma klientku mile překvapilo, že může tvořit podle svého přání. Zvolí si formát A3 a vybere si pastelku zelené a hnědé barvy. Pracuje od celku k detailu, na práci se soustředí. Postupuje od levého okraje směrem doprava. Nejprve vlevo zobrazí malou postavu a ihned komentuje: „*Viš, co to je? To je miminko. To je holčička, která se mi narodila, Natálka. Zítřka ti ji ukážu.*“ Kolem postavičky nakreslí dům s komínem, ze kterého se kouří. Vpravo ještě přikreslí nějaký tvar. Poté si vezme vodové barvy. Vybírá si fialovou a modrou barvu a opatrně je nanáší štětcem na papír. Zpočátku pracuje nejistě. Maluje pomalými pohyby, přitom bedlivě sleduje stopu na papíře. Pečlivě vybarvuje pozadí kolem miminka, pak vymaluje střechu, komín, a nakonec obdelníkový tvar – automat na mléko. Ještě přimaluje skvrnu žlutou barvou a vysvětlí, že to je morseovka, která znamená ochranu. Na závěr úplně vpravo dokreslí květinu: „*Květiny mám ráda, tohle měla být pampeliška, ale je moc velká, tak to bude slunečnice. Nejradši mám bledule.*“

Nad obrázkem vedeme rozhovor. Povídáme si o barvách. Alena má ráda zelenou a modrou. Zelená znamená bezpečí, proto je miminko na obrázku zelené. Modrá je barvou klidu. Obrázek se jí moc líbí a ukáže ho své matce.

Na závěr ji vyzývám, aby pověděla, jak se cítí po dnešním tvoření. Vyjádří se jedním slovem: „*Krásně!*“ Rozloučily jsme se, Alena oznámí, že se na další setkání moc těší. Při loučení jí daruji skicák s výzvou, aby si do něj ve volné chvíli něco nakreslila nebo namalovala.

Reflexe:

Pro naše první setkání jsem nechala klientku vytvořit, co bude chtít. Mým cílem bylo navázat arteterapeutický vztah a také se s ní skrze její vlastní tvorbu lépe seznámit a poznat její vnitřní svět.

Tvořit svobodně podle svého přání vnímala klientka pozitivně. Tvořila tak, jak to cítila, svým vlastním tempem a bez časového omezení. Do kresby projektovala své aktuální pocity. Po celou dobu pracovala zaujatě a soustředěně, plochy obrázku vybarvovala pečlivě. Bez potíží zvládla větší formát, jehož plochu zaplnila adekvátně. Její kresba je schematická, má primitivní vzhled, je plná symbolů, charakterem připomíná dětskou kresbu. Barvy vybírala

spíše intuitivně. Špatné uchopení tužky je způsobené fyzickým postižením, tlak na tužku je tak příliš silný a obtížně regulovatelný.

Rozhovor o kresbě probíhal již během samotného tvoření. Alena okamžitě okomentovala, co nakreslila, případně odpovídala na mé otázky. Vzhledem ke svému postižení hovoří velmi pomalu. Vyjadřuje se konkrétně a v jednoduchých větách.

Jako první zobrazilo miminko. Miminko je v zavinovačce, má zvýrazněná ústa, drží lahvičku s pitím. Kresbě věnovala velkou pozornost a pečlivě vybarvovala okolí postavičky. Tím dala najevo důležitost tohoto motivu. Je to projekce její malé neteře, nebo spíš vlastní přání o někoho pečovat? Výpověď o miminku Natálce je analogická s představivostí u malých dětí, které nejsou schopny rozlišovat mezi fantazií a realitou. Sdělení touhy mít vlastní miminko je snad srovnatelné s hrou malých holčiček na maminku. Alena si s panenkami ještě hraje. Motiv květiny v pravé části výkresu poukazuje na symbol ženskosti, podle Davido (2001) je motiv květiny v kresbě vnímán také jako sexuální symbol.

Shrnutí:

První setkání jsem vnímala za velmi důležité. Stalo se výchozím bodem pro naši další spolupráci. Přineslo otázky k zamyšlení a otevřelo nová témata: téma ženství, sexuality a mateřství, vnímání vlastního postižení. Arteterapeutický vztah byl navázán, cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Během následujících setkání budou klientce předloženy diagnostické kresby, které mohou otevřít nová témata. V úvodu sezení budou nabídnuta cvičení, kterými uvolníme ruce, a také se pokusíme zlepšit úchop kresebného materiálu.

5.3 Druhé setkání: Diagnostický test – kresba domu

Téma: Diagnostický test – kresba domu

Celková časová dotace: 60 minut

Cíl: Uvolnění, projekce svého „já“ do diagnostické kresby.

Rozehřívací cvičení: Hra s linií, přítlaky na tužku (příloha č. 5, obr. 5). Toto cvičení je zaměřeno na uvolnění ruky a posílení koordinace.

Materiál: Výkres A4, tužka č. 1

Časová dotace: 10–15 minut

Hlavní činnost: Kresba domu (příloha č. 5, obr. 6)

Zadání: „Nakresli dům. Použij tužku nebo pastelky.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 10–15 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací. Vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po krátkém přivítání sedíme opět u stolu v kuchyni. Alena přinese obrázek z předchozího sezení, ke kterému se ještě po našem prvním setkání sama vrátila. Vybarvila pozadí kolem postavičky zeleným fixem. Vysvětluje, že tak se jí to líbí víc a miminko je v bezpečí.

Začínáme rozehřívacím cvičením. Alena poslouchá zadání a reaguje slovy: „*Já to neumím.*“ Povzbudím ji tím, že si vezmu také papír a tužku. Kreslíme společně, v průběhu tvoření komentuju jednotlivé kroky. Kresbou linií zaznamenáváme let včely, motýla, poté skok žáby. Nejprve kreslíme pomalým tempem, pak pozvolna zrychlujeme a tlačíme na tužku. Klientčin tlak je sice od začátku silný, ale při rychlejším tempu kresby je zřejmé, že trochu zesílil. Hovoříme o pocitech z kresby. Aleně se cvičení líbilo. Je ráda, že překonala počáteční obavy.

Klientka poté kreslí dům. Zadání rozumí. Volí formát na výšku. Dům umístí zcela vpravo. Nejprve tužkou nakreslí obrys, střechu a pak opakuje tašky na střeše. Prostor mezi nimi vybarvuje červenou pastelkou. Postupuje od spodního okraje formátu nahoru. Nakonec dokreslí tužkou komín. „*Viš, co je to za dům? To je dům plný strašidel.*“ Chtěla bys v takovém domě bydlet? „*Já tam bydlím taky, dělám Leontýnku a vařím.*“ Alena má ráda film pro děti *Ať žijí duchové*, ve kterém se vyskytuje postava víly Leontýnky. Leontýnka bydlí v podkroví. Na otázku, kde se dům nachází, odpoví, že na zahrádce, a tu poté dokreslí. Aleně se obrázek domu líbí. Na závěr povídá o oblíbených pohádkách. Při loučení oznámí, že se na další setkání moc těší.

Reflexe:

Úvodní cvičení vedlo k uvolnění ruky a lepšímu uchopení tužky, což umožnilo lépe regulovat přítlaký na tužku. Tuto skutečnost si klientka uvědomila.

Kresba domu vypovídá o charakteru autorky. Dům je umístěný vpravo a vytažený zcela do výšky. Linie kresby je silná. Zobrazený dům má tvar zámku. Připomíná také falický symbol, stejně jako jeho komín, který je spolu se špičatou střechou domu vybarvený. Provedení střechy svědčí o bohaté fantazii autorky. Nápadná absence dveří a oken poukazuje na uzavřenost ve vlastním světě. Klientka do domečku projektovala oblíbenou pohádku a sebe jako vílu Leontýnku, která v domě žije. Na obrázku bydlí Leontýnka sama ve svém pokojíčku v podkroví, izolovaná od okolního světa, stejně jako Alena ve svém pokoji v domě svých rodičů. Leontýnka vaří strašidlům, Alena nemá o koho pečovat – projekce přání?

Shrnutí:

Klientka překonala počáteční rozpaky z tvoření v rozehřívací části. Kreslení ji povzbudilo a motivovalo k další tvorbě. Kresbou domu vyjádřila své aktuální pocity a prožívání. Dům jako zobrazený falický symbol může také poukazovat na sexuální frustraci autorky. Identifikace s dětskou pohádkovou postavou ženského pohlaví, která ve filmu prožívá první lásku, může být reflexí touhy navázat vztah. Alena nikdy nežila v partnerském vztahu. Do kresby projektovala svoji osobnost, cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Následující setkání se bude opět zabývat diagnostickou kresbou. V průběhu dalších sezení se bude sledovat, zda je domnělá sexuální frustrace skutečná a jestli může být jednou z příčin agresivních projevů.

5.4 Třetí setkání: Diagnostický test – kresba postavy

Téma: Diagnostický test – kresba postavy

Celková časová dotace: 60 minut

Cíl: Poznávání sebe sama, projekce svého „já“ do diagnostické kresby postavy.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 7). Toto cvičení je zaměřeno na uvolnění, poznávání sebe sama a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkres o formátu A4, tužky různé tvrdosti, pastelky, suché křídly.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Kresba postavy (příloha č. 5, obr. 8)

Zadání: „Nakresli postavu. Použij tužku nebo pastelky.“ „A nyní otoč a nakresli k postavě partnera opačného pohlaví.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 10–15 minut

Závěr: Společná diskuze nad pracemi. Vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po krátkém přivítání přináší Alena skicák s obrázkem, který nakreslila po našem druhém setkání. Obrázek nazvala *Pojízdný záchod*. Je kombinací barvy modré a zelené, Aleniných oblíbených barev. Tyto barvy dominovaly již na obrázku z prvního setkání. Alena vypráví o pojízdném záchodě a s úsměvem vzpomíná na toalety ve stacionáři. Na otázku, jak se dnes cítí, ukáže opět tento obrázek. Odmítá kreslit pocit se slovy „*už jsem ti ho nakreslila*.“ Aleně vyhovím.

Přejdeme ke kresbě postavy. Zadání rozumí. Nejprve nakreslí jeden celistvý tvar a okamžitě dodává, že to je píšťalka, kterou používala paní učitelka z tělocviku. Pod píšťalku dokreslí postavu oblíbené učitelky. Jaká je? „*Je moc hodná*.“ Dodává, že ji tělocvik bavil a že v hodinách často hrávali hry. Vyzývám ji, aby k postavě nakreslila na zadní stranu jejího partnera. Bez váhání nakreslí na druhou stranu další postavu. „*Víš, kdo je to? To je vychovatelka Pavla*.“ Proč jsou postavy bez obličeje? Neodpoví, ale vezme tužku a dokreslí oběma postavám dlouhé vlasy. Postavy nemají nohy. Alena vysvětluje, že jsou přikryté dekou, aby jim nebyla zima. Nad obrázkem vedeme rozhovor.

Na závěr si povídáme o oblíbených pohádkách. Rozloučíme se, Alena mě doprovodí ke dveřím a oznámí, že se bude těšit na další setkání.

Reflexe:

Kresba obou postav je shodná s výtvarným projevem malých dětí. Obě postavy jsou jednoduché, primitivní, stylizované. Zaujímají levou část formátu, poukazují na osoby z minulosti. Absence končetin může znamenat klientčino vlastní postižení. První postava je stejného pohlaví. Druhou postavou je opět ženská postava. Nepochopení druhého zadání může být zapříčiněno postižením, ale stejně tak i naléhavou potřebou zobrazit určitou osobu. Klientka projektovala do obou postav oblíbenou učitelku a vychovatelku ze stacionáře. První osobu navíc symbolizovala píšťalkou, kterou nakreslila jako první. Obě ženy zřejmě hrály důležitou roli v jejím životě a dívka se s nimi identifikuje.

Shrnutí:

Klientka odmítla kreslit nový obrázek, kterým by vyjádřila svůj aktuální pocit. Ten sdělovala již jinou kresbou, reflektující vzpomínky na stacionář, kde dlouhá léta pobývala. Také obě nakreslené postavy spojila se stacionářem. Kresba lidské postavy je, zvláště u dětí, spolehlivou metodou pro stanovení rozumových a psychomotorických schopností. Klientka přistoupila ke kreslení stejně jako malé děti, které neusilují o přesné ztvárnění skutečnosti, ale při tvorbě se řídí zkušeností a citem. Tak jako pro dítě, tak i pro Alenu není důležité provedení, nýbrž význam. Je zřejmé, že kresba postavy prokazuje její snížený intelekt. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Další setkání se pokusí zvědomit klientce její aktuální pocit. Hlavní část se zaměří na uvolnění a podporu kreativity. S ohledem na roční období (podzim) zařadíme téma, které se bude inspirovat podzimní přírodou.

5.5 Čtvrté setkání: Otiskování přírodnin

Téma: Otiskování přírodnin a jejich dotváření

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvolnění napětí, posílení vnímání, rozvíjení kreativity, posílení sebekontroly, porozumění vlastním pocitům.

Rozehrávací cvičení: Obrázek pocitů z věcí nahmataných v pytlíčku (příloha č. 5, obr. 9). Toto cvičení je zaměřeno na uvolnění a posílení vnímání a je přípravou na hlavní práci.

Zadání: „Nakresli svůj pocit z věci, kterou nahmataš v pytlíčku. Do pytlíčku se nedívej, vnímej pouze to, co cítíš.“

Materiál: Čtyři plátkové pytlíčky s přírodninami podzimní přírody, čtyři čtvrtky papíru o formátu A6, tužka, pastelky.

Časová dotace: 30 minut

Hlavní činnost: Otiskování přírodnin a jejich dotváření (příloha č. 5, obr. 10)

Zadání: „Vyber si přírodninu, ponoř ji do vybrané barvy a několikrát ji otiskni na papír.“

Materiál: Přírodniny podzimní přírody, výkres formátu A3, tužka, pastelky, temperové barvy.

Časová dotace: 20–30 minut

Závěr: Diskuze nad prací. Hledání a nalézání tvarů podle vlastní představy a fantazie. Vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po krátkém přivítání přináším pytlíčky, ve kterých jsou ukryté přírodniny podzimní přírody (kaštany, javorový list, smrková větvička, kámen). Alena zadání rozumí. S napětím vkládá ruku do pytlíčku, nahmatá objekt a kreslí na papír. Snaží se nakreslit tvar co nejpřesněji. Po dokončení porovnáváme její kresbičky s přírodninami v pytlíčcích. Znovu si je ohmatá a jedním slovem vyjadřuje pocit, který z nich má. Přírodniny pojmenovává a má radost, že všechny uhodla. Požaduje známku jako ve škole. Vstupuju tedy do role učitele a všechny její práce hodnotím prospěchem výborný. Na druhou stranu obrázku připisuju malou jedničku. Alena má z toho velikou radost.

Poté přejdeme k otiskování. Alena si vybere přírodninu, namočí ji do temperové barvy a otiskuje na papír. Nejprve použije temperu červené barvy. Vybranou šišku otiskuje pečlivě a na papír ji přikládá s důrazem. Pracuje pomalu, bedlivě sleduje stopu, kterou šiška zanechává. Při práci se zašpiní. Dlouho a s vážnou tváří pozoruje svoje prsty zašpiněné od červené tempery. Je jí to nepříjemné a odchází si umýt ruce do koupelny. Po návratu si vybere zelenou barvu a otiskuje s ní šišku, dokonce přetiskuje původní červené stopy. Upozorním na další

barvy, ale Alena pozoruje šišku, přemýšlí a znovu pokračuje zelenou. Na otázku, co pro ni znamená červená barva a proč ji přetiskuje barvou zelenou, mlčí.

Na závěr nabídnu možnost dotvořit hotovou práci ještě tužkou. Alena několikrát obtáhne linku kolem všech otisků. Nad prací vedeme rozhovor. Loučíme se a domlouváme termín dalšího setkání.

Reflexe:

Klientka si vyzkoušela vnímat hmatem. Její kresby přírodnin jsou jednoduché. Snažila se nakreslit jejich přesnou podobu. Pocity z hmatového prožitku verbálně vyjádřila s mojí nápomocí. Při odkrývání každou přírodninu pojmenovala. Na konci došlo k přenosu, který jsem přijala a reagovala na něj protipřenosem, dle přání klientky.

V otiscích přírodnin spatřila zahrádku, kterou vyjádřila linkou. Klientka pracuje na zahrádce ráda, většinou pomáhá své mamince, ale přála by si mít také svůj vlastní záhon, o který by pečovala. Několikrát obtažená linie kolem barevných skvrn může být naléhavým vyjádřením tohoto přání.

Shrnutí:

Toto sezení bylo zaměřené na relaxaci a uvolnění. Záměrně jsem ho zařadila po diagnostických testech, také s ohledem na aktuální roční období. Cvičení posílilo vnímání, porozumění vlastním pocitům a sebehodnocení. Klientka má ráda přírodu, zná některé druhy stromů a rostlin a oznamkování jako ve škole ji uspokojilo. Zaujetí červenou temperovou barvou na ruce při otiskování přírodniny mohlo připomínat podle výrazu tváře nějaký nepříjemný zážitek. Domnívám se, že šlo o dopravní nehodu v dětství, při které utrpěla mimo jiné také těžké poranění ruky. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Následující setkání nabídne rovněž cvičení na uvolnění a relaxaci a bude se zabývat diagnostickou kresbou stromu.

5.6 Páté setkání: Diagnostický test – kresba stromu

Téma: Diagnostický test – kresba stromu

Celková časová dotace: 60 minut

Cíl: Projekce svého „já“ do diagnostické kresby stromu, poznávání sebe sama, zjištění představy o sobě.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 11). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkres o formátu A4, tužka, pastelky, suché křídly, vodové barvy.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Kresba stromu (příloha č. 5, obr. 12)

Zadání: „Nakresli strom. Použij tužku. Nesmí to být palma ani jehličnan.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka č. 2.

Časová dotace: 30 minut

Závěr: Diskuze nad prací, kreslení pocitu z dnešní tvorby (příloha č. 5, obr. 13).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po krátkém přivítání a po povídání při čaji, kdy Alena vypráví o tom, že měla včera chřipku, ji vyzývám, zda by nakreslila, jak se dnes cítí. „*Já ti to namaluju.*“ Tužkou nakreslí siluetu svojí postavy a hned dodává, že si zvrtnula kotník. Bolest vyjádří několika čárami na

noze. Bolí kotník i teď? „Už ne.“ Nabídnu jí, že bolest můžeme odstranit také z obrázku. Souhlasí, vezme si gumu a čáry pečlivě vymaže. Oranžovou pastelkou vybarví nohu s bolavým kotníkem. Na okamžik se zamyslí a zeptá se: „Bolí tě někdy noha?“ Poté sdělí, že jí bolívá i pata. „Vymaluju ti moment, kdy to začalo,“ a pokračuje ve vybarvování bolavé nohy oranžovou barvou, poté barvou červenou, kterou několikrát přejede bolavé místo. Nakonec si vezme růžovou pastelku a postupně přejde ke druhé „zdravé“ noze. O obrázku si povídáme. Alena vysvětluje, že má ruce dozadu proto, aby jí tekla krev do srdíčka. Použití barev komentuje takto: „Růžovou mám ráda. Nesmí to být oteklé, jinak je to oranžová a pak fialová.“ Alena se ptá, ať hádám, kde má morseovku. Vysvětluje, že morseovkou volá hasiče, když někde hoří. Nakonec se opět podívá na obrázek a prohlásí: „Noha mi už zrůžověla, podívej,“ vyhrne si nohavici, aby ukázala, že jí noha už nebolí. O své noze a bolesti již dál nehovoří.

Přecházíme ke kresbě stromu. Alena zadání rozumí. Začne kreslit úplně odspodu formátu. Nakreslí kmen, pokračuje korunou, přikreslí větve stromu a na závěr listy. Kreslí pomalu, ale plynule bez přestávky postupuje zleva doprava. Pak se vrátí zpět ke koruně a k listu úplně vpravo dokreslí nějakou linku. Nad obrázkem vedeme rozhovor. „Víš, co je to za strom? To je jinan.“ Je to konkrétní strom, který zná z městského parku ze svého předchozího bydliště. „Stojí sám uprostřed parku. Má tři větve, protože tu čtvrtou mu sežrali mravenci. Ale listy jsou zdravé.“ Strom evokuje lidskou postavu. Alena dodává, že vlastně nakreslila nohy a ruce. Poukazuji na list vpravo, ke kterému dokreslila linku a který jako by ze stromu padal. Alena mlčí, vezme růžovou barvu a list vybarví. Má potřebu vybarvit také ostatní listy zelenou pastelkou.

Na závěr nakreslí, jak se cítí po našem sezení. „Budu malovat vodovkama.“ Alena si vybírá barvy a maluje na formát A3: „To kreslím, jak měla morseovka žízeň.“ Obrázek maluje pečlivě a velmi zaujatě. Během malování se ptá: „Jakou znáš ukolébavku?“ Zazpíváme si společně jednu ukolébavku. Alena při zpěvu lehce a pomalými tahy štětcem maluje zleva doprava, vypadá velmi uvolněně. Ukáže hotový obrázek, nad kterým vedeme rozhovor. Alena vysvětluje, že namalovala dům, který hoří, protože „prskala polívka.“ Oblouky na obrázku jsou hasičova kolena a hasičovy nohy. Hasič zrovna vchází do domu, aby se umyl. Fialový pruh vlevo obrázku je zeď, kterou musí hasič strhnout. Žlutý polokruh je morseovka, která přivolala hasiče.

Na závěr Alena vyjádří jedním slovem, jak se cítí. „Pěkně.“ Domlouváme si termín dalšího setkání, rozloučíme se.

Reflexe:

Kresba prvního obrázku je reflexí konkrétního pocitu – bolesti kotníku. Klientka se k bolesti vrátila i poté, co jsme ji z obrázku gumou symbolicky odstranily. Až vybarvení druhé nohy na obrázku růžovou pastelkou vedlo k „vyléčení.“ Alena si bolest zpracovala a neměla už potřebu se k ní dále vracet.

Kresba stromu je portrétem klientky. Strom vyobrazuje její postižení nohou, kráčí podobným způsobem. Osamocený jinan rostoucí uprostřed parku představuje také její současný život. Strom je umístěn uprostřed formátu, také Alena žije přítomností. Kresba poukazuje rovněž na postižení intelektu: Strom vychází přímo z dolního okraje papíru, chybí kořeny, mohutný kmen je na úkor koruny, listy vyrůstají z větví opačným směrem. Linie celé kresby je silná, spolu s velkým kmenem stromu může poukazovat na agresivní tendence. Tři listy v koruně stromu mohou být její rodiče a bratr. Čtvrtý list, který padá ze stromu a který Alena doplnila růžovou barvou, je možná ona sama. Použití růžové barvy je zde stejné jako u obrázku aktuálního pocitu. Vybarvením listu možná vyjádřila přání být zdravá.

Při poslední práci si Alena sama určila, jakým materiálem bude pracovat. Výběr vodových barev jako média snad poukázal na vědomou potřebu zklidnit se. Tu podpořilo také společné zpívání ukolébavky během tvoření. V její volné kresbě se objevuje motiv hasiče a zvláště působí také vyobrazení morseovky – osobního zaklínadla, pod kterým můžeme rozumět volání o pomoc. Morseovka má žlutou barvu stejně jako na obrázku z prvního sezení. Žlutá patří mezi Aleniny oblíbené barvy.

Shrnutí:

V první práci si Alena zvědomila prostřednictvím vlastní bolesti sebe sama a své vlastní pocity. Kresba stromu je bez pochyby projekcí její osobnosti. Otevřela téma vnímání vlastního postižení. Poslední práce, uzavírající toto setkání, vzešla z vědomé potřeby zklidnění. Možná také odkazuje na nezpracovaný zážitek z minulosti. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Na základě těchto sezení sestavuji další arteterapeutická cvičení, jejichž témata jsem zaměřila na zájmy a potřeby klientky. Při jejich sestavování jsem vycházela z cílů stanovených v úvodu terapeutických setkání. Opírala jsem se také o témata klientky, která se otevřela při diagnostických kresbách a která bych dále ověřila. Jsou to: vnímání sebe sama, vnímání svého těla a tělesného postižení, porozumění sobě a svým pocitům, sexualita a mateřství, touha o někoho pečovat, která souvisí s potřebou seberealizace.

Pozornost věnuji rovněž výběru výtvarných materiálů. Kromě kresebných a malířských technik dávám prostor také hlíně coby médium, které zmírňuje agresivní projevy.

Následující setkání nabídne v úvodu zvědomění si sebe sama v přítomném okamžiku. Pokud to proces dovolí, bude hlavní část věnovaná diagnostické kresbě začarované rodiny.

5.7 Šesté setkání: Diagnostický test – kresba začarované rodiny

Téma: Diagnostický test – kresba začarované rodiny

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvolnění, projekce sebe a členů rodiny do postav zvířat, zjištění vztahů k jednotlivým členům rodiny a mezi členy rodiny navzájem.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 14). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkres o formátu A4, tužka, pastelky, vodové barvy, štětce.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Kresba začarované rodiny (příloha č. 5, obr. 15)

Zadání formou imaginace: „Představ si, že k nám přišel na návštěvu hodný kouzelník a začaroval tvoji rodinu do zvířat. Společně objevujete svou novou podobu. Všechny si postupně projdi. Než odešel, usmál se a všechny vás zase odčaroval. Jaká zvířata to byla? Nakresli je.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 30 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi přichází otevřít a hned ve dveřích oznámí: „*Dnes mám menstruaci.*“ Usedáme ke stolu. „*Dnes mě bolí koleno.*“ Ptám se, zda by si chtěla bolavé koleno vyléčit. Přikývne a začne kreslit. Nakreslí siluetu postavy. „*To jsem já, jak tančím. Tančím po špičkách.*“ Poté přikreslí vpravo mužskou postavu. Začíná hlavou, pokračuje krkem, a nakonec zobrazí zbytek těla. Vybarví pouze tanečníka – oranžovou pastelkou obličej a obě ruce, poté černou pastelkou vlasy, a nakonec dokreslí brýle. Při vybarvování pracuje velmi pečlivě a několikrát přejeđe pastelkou již vybarvené místo. Ženské postavě na obrázku dokreslí na ruku pět červených proužků. Nad obrázkem vedeme rozhovor.

Klientka si na můj pokyn zavře oči. Formou imaginace k ní přivádím kouzelníka, který začaruje její členy rodiny i ji samotnou do postav zvířat. Po návratu zpět začíná kreslit. Jako první nakreslí doprostřed formátu tělo velkého psa. Poté nakreslí modrou pastelkou malou ryбку do levého rohu výkresu. Během kresby si povzdechne. Rybce přikreslí růžové nohy. Pak se vrátí k postavě psa a zelenou pastelkou dokreslí kulaté oči, přitom se nahlas usměje. Přikreslí zorničky a nakreslí růžovou barvou usmívající se ústa. Vráti se k modré rybě a přikreslí šupiny, poté k psovi a dokreslí dlouhé uši, nakonec červený nos. Alena si vezme žlutou pastelku a pokračuje kresbou postavy vpravo nahoře. Na závěr vybarví tělo psa uprostřed. O obrázku si povídáme. Pes uprostřed je její otec, je největší, protože „*je to voják*“. Ryba je Nikolka, žlutá opička je Davídek. Na otázku, proč nenakreslila maminku, neodpovídá, ale úplně vlevo dokreslí kytičku. Na závěr přikreslí ještě sebe jako pavouka se šesti nohama. Na otázku, jaký je to pavouk, přemýšlí a dokreslí tvary červenou pastelkou. Ptám se konkrétně, zda je pavouk na obrázku ošklivý, nebo přináší štěstí. Alena se usměje a

opakuje, „*ten, co přináší štěstí.*“ Nad obrázkem vedeme rozhovor. Loučíme se a domlouváme si termín dalšího setkání.

Reflexe:

První obrázek pocitu vyjadřuje zálibu v tanci. Klientka tančila také ve stacionáři. Pozornost věnuje tanečníkovi, tedy mužské postavě na obrázku. Pět červených proužků na ruce představuje její skutečné jizvy, které jí po nehodě zůstaly.

Na obrázku začarované rodiny dominuje postava otce coby psa, kterého Alena nakreslila jako prvního. Pes je veselý, směje se, červený nos připomíná klauna. Matku zachytila jako květinu. Květina je stejně vysoká a výrazná jako pes. Pes představuje mužský element – otce, květina ženský – matku. Obě kresby mohou připomínat také mužský a ženský pohlavní orgán. Proč není matka také zvířetem, přičítám jejímu postižení. Sebe vyobrazila jako pavouka. Červená barva vycházející z jeho těla může odkazovat na její dnešní menstruaci. Alena nedovede vysvětlit, kdo je Nikolka a Davídek. Od její maminky si po sezení nechávám objasnit, že se údajně jedná o postavy z Aleniny fantazie.

Shrnutí:

Obrázek rodiny vyjadřuje pěkné vztahy k oběma rodičům. Domnívám se, že preference otce může poukázat na nevyřešenou sexualitu a je analogií oidipovské situace vztahu dcera-otec, která je typický u dětí předškolního věku (Davido, 2001). Nabízí se otázka, proč se součástí kresby staly také vymyšlené osoby, nebo zda se jedná o skutečné osoby, které v jejím životě hrály či hrají důležitou roli.

Vyobrazení sebe sama coby krvácejícího pavouka vyjadřuje její aktuální stav. Otázkou zůstává, zda byla instruována a uvědomuje si fyziologickou podstatu menstruace a její význam pro rozmnožování a sexualitu. Cíle tohoto setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Pro následující setkání budou plánovaná témata a cvičení na uvolnění a také na práci s prostorovými materiály. O jejich realizaci rozhodne proces.

5.8 Sedmé setkání: Moje oblíbená hračka

Téma: Moje oblíbená hračka

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Posílení vnímání, sebeprožívání, sebevyjádření, rozvíjení psychomotorických dovedností.

Rozehřívací cvičení: Test barev (příloha č. 5, obr. 16). Cvičení je zaměřeno na posílení vnímání a zvědomění si svého vztahu k barvám.

Zadání: „Vyber tři pastelky v nejoblíbenějších barvách a poté tři nejméně oblíbené a vybarvi s nimi políčka.“

Materiál: Výkres o formátu A5 s připravenými okénky, pastelky.

Časová dotace: 10–15 minut

Hlavní činnost: Moje oblíbená hračka – práce s plastelínou (příloha č. 5, obr. 17)

Zadání: „Vymodeluj z plastelíny svoji oblíbenou hračku.“

Materiál: Podložka, plastelína.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, vyjádření pocitu z dnešního tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Dnešní setkání zahájíme společnou písničkou. Poté představím test barev. Alena zadání rozumí. Modrou barvu vybarvuje první políčko. Přitom se ptá: „*Viděla jsi, jak jsem uzdravila Josefa?*“ Kdo je Josef? „*Syn od Františka Šestého. Bolely ho nohy, protože šel do Ruska. Včera byli vojáci z Ruska nemocní, tak je vezl domů.*“ Alena přestane kreslit a s nadšením vypráví o svých představách. Poté se vrací k práci a dokončuje políčko modrou pastelkou. Pak si vybere zelenou pastelku a během vybarvování mluví. Hovoří klidně a s nadšením. Po dokončení práce se zeptá: „*Hádej, kdo mě potkal? Žabka Kuňkalka.*“ Jaká byla? „*Zelená. Řekla mi ahoj a pak si ta žabka skočila na druhý břeh.*“ Alena vybarví políčko a poté se pustí do vyprávění o Josefovi. Pak si vezme červenou pastelku a během vybarvování se svěří, že je zamilovaná: „*Já miluju dva muže – Leonarda a Františka.*“ Nad výběrem barev vedeme rozhovor. Zelená barva je její oblíbená, protože „*když je na semaforu, můžu vejít do silnice.*“ Poté vybírá nejméně oblíbené barvy: Kreslí fialovou, poté růžovou, během které povídá o hasičovi, a nakonec žlutou barvu. Proč jsou tyto barvy neoblíbené? „*Protože žlutý jsou někdy pampelišky a v létě zelený nebo bílý. Růžová není na semaforu. Protože fialky jsou v létě bílé.*“

Poprosím ji, aby zavřela oči, a do rukou jí vkládám malý kousek plastelíny. Alena dává najevo zvědavost, která ji těší. Vnímá materiál hmatem a na mé vyzvání také čichem. Popíše svůj pocit z materiálu. Alena plastelínu poznává, začneme s ní pracovat. Nabídnu jí vymodelovat si oblíbenou hračku. Bez váhání se rozhodne, že si vymodeluje Josefa. Modeluje pravou rukou, levou si přidržuje plastelínu. Pracuje rychle. Z plastelíny odtrhává malé části a roztírá je po podložce. Do detailů nezachází. Po pár minutách je hotová. Nad postavou vedeme rozhovor. Postava stojí zády k divákovi, protože se „*divá se na vojáky.*“ Hnědá je hlava, oranžové jsou ruce, žluté nohy. Na závěr přimodeluje další postavku – sebe, a nakonec žluté sluníčko. S výsledkem je moc spokojená. S plastelínou se jí pracovalo pěkně. Usměje se, ukáže na první postavu a s radostí zvolá: „*Dívej, tady je Josef!*“ Loučíme se. Alena se těší na další setkání.

Reflexe:

Během celého setkání měla klientka potřebu hovořit o mužích. Jak jsem si po ukončení našeho setkání ověřila u její matky, Josef, František a další jsou bytosti z Aleniny fantazie. Přesto byla schopna vymodelovat z plastelíny postavu, která existuje pouze v její mysli. S

plastelínou pracovala, na rozdíl od kresby, velice rychle. Chybí detaily, levá ruka postavy je kratší než pravá, což odpovídá postižení její levé ruky, která měla větší zranění. Podobně jako u kresby nebylo pro ni důležité provedení, nýbrž význam vzniklého tvaru, který měl pro ni velkou hodnotu. Svůj svět fantazie zhmotnila do konkrétné formy a propojila s realitou. Domnívám se, že jde o tzv. eidetickou představu, která je vlastní malým dětem.

Momentální preference oblíbených a neoblíbených barev v rozechřivací části nemá pravděpodobně žádný význam. Alena má v podstatě ráda všechny barvy. Test barev v této zjednodušené verzi bude použitý pro srovnání také později.

Shrnutí:

Plánovaná aktivita našeho setkání nebyla sice realizována, ale tvoření bylo i tak podnětné a přínosné a vedlo k dosažení stanovených cílů. Pro klientku bylo aktuální vymodelovat si postavu ze svého světa fantazie než konkrétní hračku, která by pro ni v tuto chvíli neměla žádný význam. Její vyprávění o mužích a potřeba lásky může poukazovat na nevybitou sexualitu. Tím, že si Alena mohla „mužského“ vizualizovat prostřednictvím výtvarného média, jí přineslo uspokojení a radost. Cíle tohoto setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

S ohledem na blížící se vánoční svátky bude pro následující setkání zařazeno cvičení s vánoční tematikou. Úvodní rozechřivací cvičení povede opět k uvědomění si sebe sama a svého pocitu.

5.9 Osmé setkání: Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem

Téma: Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvolnění napětí, sebevyjádření, posílení sebeprožívání, seberealizace.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 18). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkres o formátu A4, tužka, pastelky, suché křídly.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem (příloha č. 5, obr. 19)

Zadání: „Vymodeluj, co by sis přála dostat od Ježíška.“

Materiál: Podložka, barevná plastelína.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, případně vyobrazení pocitu z tvoření. Vyjádření pocitu z dnešního setkání (příloha č. 5, obr. 20).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Setkání zahajujeme pitím čaje a společným zpíváním vánočních koled. Alenu vyzývám, zda by nakreslila nebo namalovala, jak se dnes cítí. Nakreslí siluetu postavy a do ní přikreslí fialovou pastelkou menší tvar. Během kreslení povídá: „*Já jsem dnes vypadala jako malý prasátko. Spadla a uklouzla jsem na poli. Hasič se mi omlouval za to, že mi ťukl loktem do žeber.*“ Co jsi nakreslila? „*No, tu svoji bouli. Ťukla jsem se o polici. Ale teď už to nebolí.*“

Alena oznámí, že je trochu unavená. Zařadím tedy krátké pohybové cvičení na propojení pravé a levé mozkové hemisféry – střídavě se dotýkáme pravou rukou kolena levé nohy a naopak. Jak se po cvičení cítí? Aleně je lépe, začne recitovat nějakou básničku.

Z nabízených materiálů vytváří, co by jí udělalo radost pod stromečkem. Vybere si jako médium plastelínu zelené barvy. Po malých částech ji rozmazává do podložky. Je rychle hotová. Nad jejím dílem vedeme rozhovor. „*To je tryskáč, tady má dveře.*“ Kam letí? „*Do K.*“ (Alenino bydliště, odkud se rodina přestěhovala). „*Veze hasiče a vojáky domů.*“ Chtěla bys v něm letět s nimi? „*Já poletím Andromedou za hasičem.*“ Co znamená zelená barva tryskáče? „*Změnila se z modré na zelenou.*“

Na závěr našeho sezení Alenu vyzvu, aby nakreslila, jak se cítí. „*Já už vím. Nakreslím Katku.*“ Nakreslí ženskou figuru s dlouhými copy. Pracuje pečlivě. Nejprve nakreslí hlavu, kterou vybarví žlutě, poté červené vlasy. Pak přikreslí zbytek těla tak, že hlava je oddělená. Z těla vycházejí dvě zelené čáry. „*To je, že morseovka jde nahoru.*“ Hlavu a tělo nakonec spojí zelenou pastelkou a ihned dodává: „*To je její krk, má malou dýchací trubku.*“ Pak vezme fialovou pastelku a k copům přikreslí mašle. „*Katka má sice žluté vlasy, ale když je v bílé mlze, tak jí ty vlasy jsou vidět, jako by byly červené.*“ Na závěr dokreslí červenou pastelkou obě nohy a povídá: „*To je vidět, že jí kleklo tělo a přišla ji zachránit ta malinká morseovka.*“ Nad obrázkem vedeme rozhovor.

Závěrem vyzývám Alenu, aby jedním slovem popsala naše setkání: „*Krásné.*“ Domlouváme si další setkání, rozloučíme se.

Reflexe:

První kresbou si klientka zvědomila vlastní fyzickou bolest. S ohledem na její dnešní únavu jsem zařadila pohybovou aktivitu, při které se aktivizovala. Vymodelovaný „*Tryskáč*“ coby dárek pod stromečkem letící do K. může být přáním vrátit se do místa nebo do doby, na kterou ráda vzpomíná. Práce z plastelíny ji rozradostnila a také uvolnila. Důležité není opět zhotovení, nýbrž význam, který svému výrobku dala. Poslední kresba je pravděpodobně vzpomínkou na dopravní nehodu, kterou v dětství prožila.

Shrnutí:

Práce s plastelínou vedla k relaxaci, uvolnění a převedení vlastních představ do konkrétní podoby. Otevřela opět téma místa, které pro ni mělo v tomto okamžiku velký význam. Poslední obrázek v závěru sezení je potvrzením o vlastním zážitku z dětství, kterým je

dopravní nehoda. Možná se jí v paměti uchoval pohled na své zranění či na ostatní zraněné děti a tento obraz se jí stále vrací. O nehodě ovšem hovoří bez emocí. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Protože práce z prostorového materiálu vedle k uvolnění a k radosti z tvorby, nabídne další setkání tvoření z keramické hlíny. Hlavní činnosti bude předcházet seznámení s médiem a jeho prožívání všemi smysly. Využijeme moment překvapení a hravost, která klientku těší, probouzí v ní zvědavost a povzbuzuje ji k dalšímu tvoření.

5.10 Deváté setkání: Hledání vlastního tvaru – práce s keramickou hlínou

Téma: Hledání vlastního tvaru – práce s keramickou hlínou

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvědomění si sebe sama, uvolnění, posílení sebehodnocení, rozvíjení psychomotorických dovedností.

Rozehrávací cvičení: Zažívání hlíny všemi smysly. Toto cvičení uvolní a posílí vnímání všemi smysly. Je také přípravou na hlavní práci.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Hledání vlastního tvaru – práce s keramickou hlínou (příloha č. 5, obr. 21)

Zadání: „Vymodeluj z hlíny, co chceš.“

Materiál: Podložka, keramická hlína, špachtle, očka.

Časová dotace: 30 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, případně vyobrazení pocitu z tvoření (příloha č. 5, obr. 22).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry

2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po přivítání a při krátkém rozhovoru u čaje sdělím Aleně, že mám pro ni překvapení. Poprosím ji, aby zavřela oči, a do rukou jí vkládám kousek hlíny. Vlastní zvědavost ji těší. Po mém vybídnutí prozkoumává hlínu hmatem a také čichem. Hádá materiál, hlínu poznává. Vyzvu ji, aby popsala svůj pocit z hlíny. Neodpovídá, vrací mi menší kousek a zpívá: „*Biely kvet, darujem ti biely kvet.*“ Poděkuju a Alena se dlouho rozpomíná, že s hlínou už někdy pracovala. Bylo to „*před třemi lety, když jsem byla sama a hasiči jeli pro vojáky. Já jsem byla doma a vařila jsem oběd.*“ Hovoříme o jídle, poté ji vracím zpět k hlíně. Společně ji zpracováváme. Alena je zamyšlená, ale pak se usměje: „*Víš, co mi chybělo? Já ti to namaluju,*“ a podává mi kousek hlíny se slovy. „*Co ti to připomíná? To je srdíčko. To mi chybělo.*“ Aleně vracím srdíčko a zeptám se, zda by si chtěla ještě něco vymodelovat. Mlčí, navrhuju tedy vymodelovat si vlastní nádobu-misku z ruky. „*To by šlo.*“ Beztvarou hlínu společně zpracováváme do tvaru koule, přitom verbálně popisuju jednotlivé kroky. Alena mě chvíli pozoruje a pak začne velmi energicky mačkat hlínu. Zpracovává ji oběma rukama, mačká ji, trhá, tvaruje. Sama od sebe pak zavře oči a modeluje. Nechává se vést materiálem. Po několika minutách vzhledne od práce, usměje se a povídá: „*Já mám jedno dítě.*“ Povídáme si o jeho jméně.

Vracíme se zpět k tvorbě. Alena vymodelovala z hlíny kolíbkou. Nabídnou špachtle a další nástroje, se kterými si může výrobek ozdobit. Kolíbkou opatří jednoduchými motivy a s radostí přijímá mou nabídku nechat ji vypálit a nabarvit glazurami. S hlínou se jí pracovalo „*dobře*“ a ráda by s ní chtěla příště tvořit.

Alena vzpomíná na Josefa a na morseovku, kterou si rovněž na mé vybídnutí vymodeluje z hlíny. Pracuje oběma rukama, do hlíny přenáší svou vnitřní sílu. Po chvíli mi podává zajímavý tvar. Výrobek jí vracím zpět a ptám se, jaká je pro ni hlína na dotek. „*Teplá.*“

Alena natáhne před sebe obě ruce, skrčí prsty a napodobuje hru na klavír. „*Viš, co ti ukazuju? Varhany.*“ Zpívá melodii, kterou hrají, a pak zazpívá píseň o zvonech a varhanech z nějaké pohádky. Během písni se pohupuje a je veselá.

Na závěr si přeje ještě něco vytvořit do skicáku. Žlutým fixem nakreslí tvar. „*Viš, kdo je toto? Blesk, co byl včera na obloze. Měl žlutou barvu, ale pak přišla duha a chumelení.*“ Poté si vybírá zelenou barvu, modrou a nakonec červenou. Kreslí pomalu, s rozvahou a pečlivě. Během tvorby si zpívá. „*Já maluju střechu.*“ Střeše věnuje dlouhý čas, pečlivě ji vybarvuje. Nad obrázkem vedeme rozhovor „*To je zámek. Bydlí v něm vojáci.*“ Fialovou barvou je nakreslená morseovka, žlutou barvou zeď. Zelená barva představuje kliku od dveří. Zeptám se, zda má zámek okna. Mlčí a přikreslí okna modrou barvou. „*Já trefím do K. ze všech směrů.*“ Chtěla by v tom zámku bydlet? S povzdechem přikývne. „*Zámek se nachází přímo v K.*“ O obrázku si povídáme.

„*Včera jsem baletila.*“ Vedeme rozhovor o baletu. Alena vypráví, kde a s kým tančila, a na otázku, jaký tanec tančila, odpoví: „*Já to ukážu,*“ a zhruba minutu se pohybuje se zavřenýma očima do melodie své vnitřní hudby. Její pohyby jsou velmi energické. Zatleskám. Vypadá uvolněně a má radost, že se mi tanec líbil.

Závěrem shrnujeme dnešní setkání. Alena vzpomíná na dnešní výrobky z hlíny. Poděkuju jí za dnešní tvoření. Na otázku, zda se bude těšit na příště, vstane od stolu a odpoví: „*Ano, ale zavedu tě domů.*“ Kam domů? „*Do K.*“ Ujistím se, že se cítí být v pořádku, a rozloučíme se.

Reflexe:

Hlína jako arteterapeutický materiál byla zařazena záměrně a také v návaznosti na práci s plastelínou v předchozím sezení. S hlínou klientka pracovala trpělivěji a na rozdíl od plastelíny, kterou roztírala do podložky, zachytila prostor. Již úvodní aktivity s hlínou – mačkání, tlačení, trhání – umožnily klientce odevzdat do hlíny energii, posílit komunikaci a uvolnit se. Prostřednictvím hlíny si zvědomila své pocity a přání. Důležitý pro ni nebyl výsledek tvorby, ale její samotný proces, který propojil její vnitřní fantazii s realitou. Motiv kolébky vypovídá o touze po mateřství.

Obrázek domu-zámku může představovat útočiště nebo symbolizovat místo předchozího bydliště či odkazovat také na stacionář.

Naše sezení přivedlo Alenu v závěru k tanci. Tentokrát jej nekreslila, ale předvedla. Její tanec byl velmi temperamentní, i když z důvodu postižení nekoordinovaný. Skrze tanec se velmi uvolnila, zažila radost a pocit uspokojení.

Shrnutí:

Dnešní sezení bylo propojením více uměleckých médií, které rozšířily možnosti vyjadřování klientky. Práce s hlinou jí přinesla uvolnění a zklidnění a poskytla možnost zpracovat si svoje osobní téma. Tanec v závěru sezení možná poukazuje na potřebu dynamičtějšího média. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Následující setkání bude, na přání klientky, opět věnováno tvorbě z keramické hlíny, která se ukázala být velmi terapeutická. Jeho téma naváže na závěr dnešního sezení – zpracování oblíbeného místa a zvědomění si toho, jak vnímá svůj současný domov. Bude-li to možné, zařadíme do úvodu našich setkání zpívání písničky. Je vyzorováno, že zpěv klientku uvolňuje, povzbuzuje a také rozvíjí její řečové schopnosti a dovednosti.

5.11 Desáté setkání: Co by mi udělalo radost

Téma: Co by mi udělalo radost

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvědomění si sebe sama, porozumění vlastním pocitům, posílení pozitivního náhledu na sebe

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 23). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkresy, tužka, pastelky, vodové barvy.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Co by mi udělalo radost – práce s keramickou hlinou (příloha č. 5, obr. 24)

Zadání: „Vymodeluj z hlíny, co by ti nejvíc udělalo radost.“

Materiál: Podložka, keramická hlína, špachtle, očka.

Časová dotace: 20–30 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací. Vyjádření pocitu z dnešního setkání (příloha č. 5, obr. 25).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Po krátkém přivítání a po vypití čaje přinese Alena skicák, ve kterém má založený obrázek tančícího páru ze šestého sezení. Na otázku, jak se jí daří, neodpovídá, ale na výzvu, zda by to chtěla raději nakreslit, přikývne. Do obrázku své postavy vkreslí pár tahů růžovou pastelkou do míst, kde jsou již nakreslené červené linky – jizvy z minulého sezení, a povídá: *„Já jsem měla včera na levé ruce sádru. Ale bylo to jen zafačovaný. To aby mi nevytekla krev ze srdíčka. Nejdřív to šlo z mozku do ledvin a pak to šlo z ledvin přes žluč do srdíčka.“* Jak to cítí teď? *„Nebolí to.“* Vyzývám ji, zda chce do obrázku ještě něco přikreslit. Vezme si modrý fix a povídá: *„Já jsem šla včera poprvé do baletu. Bylo to krásný.“* K postavám přikreslí modrou kapku a vysvětluje, že to je, jak se včera polila. Mluví o Josefovi, hasičích a vojácích. Verbálně ji vracím zpět k baletu. Modrou pastelkou vybarví sukni, přitom si zpívá a usmívá se. Pak chvíli kreslí a poté povídá: *„Já bych šla na Aljašku, i na Praděd, ale to je daleko.“* Hovoříme o výletu na Praděd a Alena se těší, že tam vyrazí v létě s rodiči. Pokračuje ve vybarvování modrou pastelkou. Modrou barvu má ráda. Vybarvuje šaty na obrázku a dodává,

že „*tyto šaty mi byly velký*.“ Proto je věnovala Hance, která z toho měla velkou radost. Zopakuje s důrazem a kývá hlavou, že dělá ráda lidem radost.

Ptám se, co by naopak jí udělalo radost. Přemýšlí a odpoví: „*Mně by udělalo radost...*“ Odmlčí se. Vybízím ji, že by si toto téma mohla nakreslit nebo vymodelovat z hlíny. Alena je jednoznačně pro hlínu. „*Já to zkusím*.“ Vyhrnuje si rukávy a s nadšením sleduje, jak připravuju pracovní stůl, podložku a hlínu. Vezme si kousek hlíny a začne ji sama od sebe zpracovávat, poté modeluje. Zhruba po třech minutách mi podává výrobek se slovy: „*Růže*.“ Nad růží vedeme rozhovor. Je to její oblíbená květina a růže, kterou si vymodelovala, je modrá. Voní? Alena si ke své růži přičichne a povídá: „*Já ji necítím, jsem po rýmě*.“ Výrobek pokládáme na stůl tak, aby ho dnes měla stále před sebou.

Alena si vezme skicák a vodové barvy se slovy: „*Já si ještě zkusím...*“ Odcházím pro vodu, mezitím si zpívá píseň o lásce. „*Namaluju to, co bylo včera*.“ Namaluje dům, černou barvou obrys, pak pokračuje červenou barvou a namaluje střechu. „*Josef a Leonardo bydlí v tomhle domě. Ten dům vypadá jako chalupa*.“ Dům se nachází za lesem. Alena do něj ještě přimaluje velké srdce červené barvy. „*Každý má velké srdce*.“ Nakonec dokreslí okna a komín. Nad obrázkem vedeme krátký rozhovor. Obrázek se jí líbí. Rozloučíme se a domlouváme si další setkání.

Reflexe:

Na dnešní sezení byla opět zařazena práce s hlínou, v návaznosti na předchozí setkání. Téma tohoto setkání vyplynulo z potřeby klientky. Možnost vymodelovat si pro sebe něco pro radost klientku velmi těšila. Práce s hlínou jí umožnila uvědomit si sebe sama a svoje pocity. Z vlastní představy vytvořila květ růže. Květina může být také vyobrazením toho, jakou si přeje být. Závěrečnou práci vytvořila opět z vlastní potřeby. Její dům má na rozdíl od vyobrazení domů z předchozích obrázků okna. Jsou přitlačena k linii zdi, což poukazuje na postižení intelektu (Davido, 2001). Motiv srdce prokazuje, že se ve svém životě řídí emocemi.

Shrnutí:

Klientka pracovala s hlínou samostatněji než v předchozím sezení. Práce s hlínou ji uvolnila, zklidnila, poskytla možnost sebevyjádření, posílila v komunikaci a povzbudila k

dalšímu tvoření – kreslení vlastního tématu, které mělo pro klientku velký význam. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Pokud to arteterapeutický proces dovolí, bude zařazeno jako téma hlavní aktivity vyobrazení oblíbeného místa, které se v dnešním sezení nepodařilo zrealizovat. Nabídneme rovněž hlínu, protože uklidňuje a vede klientku ke vnímání skutečnosti. Pro jistotu budou připravené i jiné výtvarné materiály pro případ, že by klientka hlínu odmítala.

5.12 Jedenácté setkání: Místo, kde se cítím bezpečně

Téma: Místo, kde se cítím bezpečně

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvolnění, zvědomění si sebe sama, porozumění vlastním pocitům, posílení sebehodnocení a sebevyjádření, rozvíjení psychomotorických dovedností.

Rozehřívací cvičení: Kreslení oběma rukama současně (příloha č. 5, obr. 26). Cvičení je zaměřené na uvolnění rukou a posílení koncentrace. Je přípravou na hlavní práci.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Místo, kde se cítím bezpečně (příloha č. 5, obr. 27)

Zadání: „Představ si místo, které máš ráda, kde je ti dobře a kde se cítíš bezpečně. Vnímej jeho polohu, velikost, vůni, rozhlédni se kolem a prohlédni si vše, co se zde nachází. Vytvoř své oblíbené místo.“

Časová dotace: 30–45 minut

Materiál: Výkresy různých formátů, tužka, pastelky, vodové a temperové barvy, kulaté a ploché štětce, kelímky na vodu, plastelína, keramická hlína, podložka.

Závěr: Společná diskuze nad prací. Přetváření výsledného díla v talisman-šperk (příloha č. 5, obr. 28).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi s radostí otevírá dveře, podává přezůvky, vezme mě za ruku a odvádí do kuchyně. Vypráví, že má sedmnáct dětí, povídá o svém těhotenství, o Josefovi a o hasičích. Po krátkém přivítání a při čaji mi ukazuje obrázek malé neteře, který nakreslila společně se svou maminkou do skicáku. S nadšením znovu povídá o dětech. Vybízím ji, aby své děti nakreslila. Vezme svůj skicák se slovy: „*Nakreslím, jak hoří dům.*“ Kreslí modrou propiskou, po krátké chvíli přestane a povídá o svých představách. Několikrát ji vracím k obrázku. Obrázek vybarví voskovkami. Nakonec ještě dokreslí střechu a přikreslí obličej. Červenou voskovkou vybarví ústa. Nad obrázkem vedeme rozhovor. Alena nakreslila hasicí vůz s komínem. Obličej na obrázku patří hasičovi, který se tváří „vesele“. Je mu veselo, protože „*nemohl pít pivo, ale já jsem mu schovala litr tonicu*“. S obrázkem je spokojená.

Poprosím ji, aby zavřela oči. Společně si promneme ruce, zahřejeme je, přiložíme na oči a já ji v představách vedu na místo, které má ráda, kde je jí dobře a kde se cítí spokojená a v bezpečí. Po návratu zpět ji vyzývám, aby ono místo výtvarně ztvárnila nabízenými materiály. Jako médium si zvolí hlínu, kterou krátce zpracovává. Trhá kousky, které lepí vedle sebe na podložku, nebo z nich dělá tenké válečky. Během modelování se rozhovoří o tom, co pije ráda v létě. Také povídá: „*Když jsem nemocná, tak si hraju na to, co není. Když jsem zdravá, tak se změním na holku.*“ Jak to má tady a teď? „*Teď jsem zdravá holka.*“ Modelování jí zabere necelou čtvrt hodinu. Nad prací vedeme rozhovor. Alena vymodelovala dům, dveře, okno a střechu. Dveře jsou zavřené, ale jdou otevřít bez klíče. Vedou do domu, ve kterém bydlí „*vojáci, hasiči a velitelé armády*“. Alena do tohoto domu chodí každý den. Je to místo, které má moc ráda. Jmenuje konkrétní město a ulici, kde se nachází. Jak vnímá svůj současný domov? Je také místem, které má ráda a cítí se v něm bezpečně? Reaguje slovy: „*Jo, i když mi*

jde mamka nebo taťka občas na nervy, tak jsem pak na ně zlá.“ Je si toho vědoma a je jí to líto.

Nabízím jí možnost vytvořit z tohoto artefaktu talisman jako šperk, který bude symbolem jejího místa a který může nosit stále u sebe. Souhlasí. Vybere střechu. Pomůžu jí uhladit okraje a vybidnu ji, aby šperk dotvořila podle sebe. Alena přimodeluje jednoduchý tvar a ukáže, kde by chtěla vytvořit s mojí pomocí díрку, aby mohla šperk případně nosit. Se šperkem je moc spokojená. Ukáže ho mamince. Dnešní setkání se jí líbilo a těší se na další.

Reflexe:

První obrázek vznikl z náhlé potřeby nakreslit hasicí vůz. Kreslení tohoto obrázku vyvolává v klientce příběhy z její vlastní fantazie, o kterých má nutkavou potřebu hovořit. Plánovaná rozechřívací aktivita z tohoto důvodu nebyla zařazena.

Prostřednictvím hlíny si zvědomila svůj pocit k současnému domovu. Vyobrazení místa z hlíny je opětovným potvrzením domněnky, že K. je místem, kde se cítila šťastná. Důležitým okamžikem dnešního sezení bylo, že si zvědomila, že je spokojená v novém domě, a připouští si své nevhodné chování k rodičům. Uvědomuje si, že to není v pořádku. Proměna vymodelovaného artefaktu ve šperk coby symbolu bezpečného místa byla vyvrcholením tohoto sezení. Šperk symbolicky propojil klientčin starý a nový domov.

Shrnutí:

Skrze zpracování aktuálního tématu sdělila klientka vlastní pocity, představy a fantazie. Následná práce s hlínou, tak jako v předchozích sezeních, klientku zklidnila a vyvedla ji z jejího světa fantazie do reality. Klientka otevřela téma vztahů s rodiči a uvědomila si své nevhodné chování. Cíle setkání tak byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Kreslení oběma rukama současně bude zařazeno, pokud to proces dovolí, v některém z následujících setkání. Další setkání se zaměří také na posílení kreativity a tvořivosti. Jedním z témat budou vztahy s rodiči, konkrétně s matkou, se kterou klientka tráví většinu času.

5.13 Dvanácté setkání: Dokreslovaná koláž

Téma: Dokreslovaná koláž

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Rozvoj představy a fantazie, relaxace, posílení psychomotorických dovedností, uvědomování si vlastních pocitů.

Rozehřívací cvičení: Práce s reprodukcemi portrétů slavných malířů (příloha č. 5, obr. 30). Cvičení je zaměřeno na posílení vnímání a empatii a je přípravou na hlavní práci.

Zadání: Vyber si portrét, který se ti nejvíc líbí. Nech ho na sebe působit. Kdo je osoba na obrázku? Jak se jmenuje, jak je stará, odkud pochází? Jak se cítí? Čím tě portrét zaujal? Kdyby osoba na obrázku promluvila, co říká?

Materiál: Šest obrázků reprodukcí portrétů slavných malířů.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Dokreslovaná koláž (příloha č. 5, obr. 29, obr. 31)

Zadání: „Vyber si z nabídnutých dílků jeden, který se ti líbí. Nalep ho na výkres (doporučuju nalepit jej doprostřed formátu) a podle své fantazie dokresli obrázek.“

Materiál: Výkres formátu A4 nebo A3, rozstříhaný obrázek / fotografie / reprodukce na malé dílky, lepidlo, tužka č. 1, pastelky.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, vyjádření pocitu z tvoření.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze

3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi přichází otevřít a ve dveřích hovoří nadšeně o jaru. Vyjmenovává také květiny ze zahrádky okolo domu. Po krátkém povídání při čaji si vybírá ze šesti nabízených portrétů od různých malířů jeden obrázek. Dlouho přemýšlí, pak ukáže na portrét dívky od francouzského malíře Augusta Renoira. Nad obrázkem vedeme krátký rozhovor. Na portrétu ji nejvíce zaujal klobouk, který má dívka na hlavě. Klobouky nosí ráda, hovoří o svém oblíbeném. Obrázek si ponechává a dá si ho před sebe na stůl tak, aby na něj během dnešního sezení viděla.

Pro následující dokreslovanou koláž volí větší formát a vybírá z dílků, vytvořených po rozstříhání černobílé reprodukce obrazu od českého malíře Františka Kupky. Vybere si jeden, sama si ho pečlivě natře z druhé strany lepidlem a přilepí jej na levý horní okraj výkresu. Obtáhne jej kolem dokola tužkou. Vezme si další dílek a přilepí jej k prvnímu. Pokračuje tužkou. Pracuje soustředěně. Po chvíli se rozpovídá o svých představách, o domově, o vztazích mezi muži a ženami. Po dokončení povídá: „*Viš, kdo to je? To je pes.*“ Hovoříme o obrázku. Alena popíše části jeho těla. Pes na obrázku je hodný, právě pije vodu. Vedle je nakreslená jeho bouda, kam se schovává před deštěm. Má nějaké kamarády? Pes kamarádí s kočkami. Alena je na tom stejně jako pes na obrázku. I ona má kamarády. S obrázkem je spokojená a moc se jí líbí. Ukážu jí fotokopii originálního obrazu. Srovnáváme ho s jejím obrázkem a Alena hovoří o asociacích. Obrázek jí připomíná rozkvetlou louku.

Alena vypráví o oblíbeném nápoji. Poté se podívá na dívku na obrázku a hladí ji prstem. Kdyby dívka na obrázku promluvila, co by pověděla? „*Chtěla by domů.*“ Dívka se narodila v H., ale bydlí v K. Doma na ni čeká Josef. Její rodiče jsou na vojně. Dlouze se odmlčí a zamyslí se. Ve tváři má vážný výraz. Dnešní tvoření se jí líbilo, ale je jí trochu smutno. Jak můžeme dívce na obrázku pomoci, aby se dostala domů? „*Tak ji tam odvezeme vlakem.*“ Alena se usmívá, našla řešení. Dnešní tvoření vyhodnotí slovem „*hezké*“. Rozloučíme se a domlouváme si další setkání.

Reflexe:

Pro techniku dokreslované koláže byla vybrána černobílá reprodukce obrazu od Františka Kupky. Abstraktní obraz byl zvolen záměrně, jednotlivé dílky mohly více rozvinout fantazii a „narušit“ konkrétní myšlení. Technika dokreslované koláže se klientce líbila. Zklidnila ji a také rozvíjela její představivost. Alena vytvořila motiv psa. Dva dílky poskládala do tvaru, který připomíná psí hlavu. Pes je její oblíbené zvíře. Podobu psa měl také otec v obrázku začarované rodiny. Psa si nedávno pořídil i její bratr. Pes na obrázku se dívá vlevo, do minulosti. Je „uvázaný“ u boudy s bránou a klikou, stejně tak jako Alena, která je „zavřená“ v domě svých rodičů. Pes má kamarády, ale na obrázku je sám. Alena měla kamarády ve stacionáři, ale bohužel již s nimi není v kontaktu. Obrázek možná vyjadřuje její osamělost. Do portréту dívky na obrázku, kterou si vybrala, projektovala sebe sama. V návaznosti na koláž jí obrázek připomněl původní domov a pravděpodobně také stacionář, kde měla kamarády, a byla tak v podnětném prostředí, bez neustálé kontroly rodičů.

Shrnutí:

Reprodukce i dokreslovaná koláž se staly bezprostředním vyjádřením klientčina pocitu a toho, čím právě žije. Zvědomila si místo, kde byla šťastná, měla kamarády a cítila se dobře. Vytvoření nového obrázku z dílků, doplněného kresbou, ji možná navedlo k novému řešení, jak pomoci dívce na obrázku – a také sobě, alespoň v symbolické rovině. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Téma dalšího setkání bude vycházet z klientčiny osobnosti a zaměří se na to, jak vnímá sebe sama a své postižení.

5.14 Třinácté setkání: Modelování sebe sama – práce s keramickou hlinou

Téma: Modelování sebe sama – práce s keramickou hlinou

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvědomění si sebe sama, porozumění vlastnímu prožívání a pocitům, rozvíjení psychomotorických dovedností při práci s hlinou, přijetí svého postižení.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 32). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům.

Materiál: Výkresy, tužka, pastelky, vodové barvy, štětce.

Časová dotace: 15–20 minut

Hlavní činnost: Modelování sebe sama – práce s keramickou hlinou (příloha č. 5, obr. 33)

Zadání: „Vymodeluj z hlíny sebe sama.“

Materiál: Hlína, podložka, špachtle.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Během přivítání Alena nadšeně oznamuje, co by chtěla namalovat. Po krátké úvodní reflexi minulého sezení vybírá výkres formátu A3 a kreslí tužkou. Kreslí přes celý formát papíru, je soustředěná, zklidněná a spokojená. Vlevo nakreslí velký dům se střechou, kterou

vybarví červenou pastelkou. Po chvíli se zamyslí a povídá: „*Já radši namaluju skákací hrad.*“ Pokračuje vpravo kresbou tužkou a současně vypráví o lodích, pohádkách a o dětech. Povídání ji odvádí od práce. Několikrát ji vracím k obrázku. Do obrázku hradu nakreslí dvě velká okna modrou pastelkou. K domečku se střechou přikreslí komín, vezme si žlutou pastelku a vypráví o Josefovi, o lásce a zpívá si. Na závěr vybarví zeleným fixem dva tvary předkreslené tužkou. Nad obrázkem vedeme rozhovor. Postava v obrázku domečku je nějaké dítě, žlutou barvou nakreslila nohavice jeho kalhot, zelená představuje ubrus na stole a příbor. Malá holčička na obrázku vaří pro vojáky a hasiče, kteří v domě bydlí. Skákací hrad jí připomíná hrad Bouzov, který kdysi navštívila s rodiči. Obrázek se jí líbí.

Alena nadšeně souhlasí s modelováním sebe sama a těší ji, že bude opět pracovat s hlinou. „*Nejdřív vymodeluju ty dvě bakule, co mám pod hrudí a na hlavě.*“ Zpracovává menší kousek hlíny. Pracuje tiše a soustředěně. Vymodeluje malou postavičku s rukama nahoře a podává mi ji se slovy: „*Takto vypadá ten náš zvadlej kaktus.*“ Ptám se, co může udělat proto, aby nebyl zvadlý. Hlínu zmačká a povídá: „*Napřed to vymodeluju.*“ Vytrhává z hlíny menší kousky a přikládá je k sobě na podložku. Náhle zvolá: „*Chci se toulat bílou lodí!*“ Vyzývám ji, aby vytvořila sebe na lodi s tím, že můžeme použít i jiné médium. Alena pokračuje s hlinou a stále vytrhává malé kousky, které dává na podložku. „*Viš, kdo to je? To je Alena indiánka.*“ Svůj výrobek popíše. Na otázku, proč má jen jednu ruku, reaguje se slovy: „*To je ta zdravá ruka, druhou mám vod krve. Včera mi ji sežraly piraně.*“ Hovoříme o nemocné ruce. Ruka jí už nebolí, „*to bolelo po operaci.*“ Navrhuju přimodelovat indiánce také druhou ruku. „*Já to zkusím,*“ a začne modelovat. Pracuje tiše, soustředěně, po chvíli je ruka hotová. Je kratší než zdravá ruka, ale přeci jen má indiánka obě ruce. Alena se usmívá, indiánka se jí takto líbí. „*Na táboře jsem si hrála na Nšo-či.*“ Vzpomíná na tábor, je spokojená. Loučíme se, Alena se těší na další setkání.

Reflexe:

Rozehřívací fáze se zaměřila na osobní potřebu klientky. Během tvoření verbálně sdělovala své vnitřní obrazy a fantazie. Byla ráda, že jí někdo naslouchá a zajímá se o to, co prožívá. Přesto vyplnila celý formát obrázku. Obrázek domečku a skákacího hradu může být vyobrazením jejího přání o někoho pečovat a také vzpomínky na pěkný zážitek. Působí také jako dvě postavy vedle sebe. Dům a jeho falický symbol střechy připomíná muže, skákací hrad je ženou – klientka do obrázku hradu projektovala sebe.

Při práci z hlíny vytvořila „zvadlý kaktus“ bez života. Kaktus je reálná rostlina v domě klientčinych rodičů a dívka se s ním identifikuje. Poté ztvárnila sebe sama jako indiánku. Skrze tuto práci poukázala na své postižení. Modelováním indiánky pravděpodobně vyjádřila svoje přání, jaká by chtěla být, nebo vzpomínku na postavu, na kterou si hrála. Alena utíká do svého světa fantazie, který má pro ni větší hodnotu a ve kterém může být dokonalá.

Shrnutí:

Klientka má velkou potřebu sdělovat své představy a fantazie. V nich může být taková, jaká si přeje být. Do světa fantazie a vzpomínek utíká ze svého skutečného života, který je pro ni trvalou připomínkou jejího postižení a zranění, které v dětství utrpěla. Na druhou stranu o prožitých bolestech hovoří bez emocí. Dotvořením bolavé ruky si zvědomila, že i s trvalou bolestí lze spokojeně žít. Své postižení přijala. Při závěrečné vzpomínce na tábor, kterého se kdysi účastnila, na bolest na chvíli zapomněla.

Plán dalšího setkání:

V návaznosti na toto setkání bude následující sezení zaměřeno na posílení vlastního sebehodnocení a opět nabídne klientce cvičení na uvolnění. Zařadíme také cvičení, které bude zaměřeno na vnímání vlastního těla.

5.15 Čtrnácté setkání: Moje tělo v barvách

Téma: Moje tělo v barvách

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Posílení vlastního sebehodnocení, uvolnění, přijetí svého postižení.

Rozehřívací cvičení: Oblíbené barvy (příloha č. 5, obr. 34). Cvičení je zaměřeno na posílení vnímání a zvědomění si svého vztahu k barvám. Je přípravou na hlavní práci.

Časová dotace: 15–20 minut

Materiál: Výkres s připravenými okénky, pastelky.

Hlavní činnost: Moje tělo v barvách (příloha č. 5, obr. 35)

Zadání: „Polož se na připravený papír tak, jak je ti to příjemné. Nech se obkreslit v životní velikosti. Vymaluj svoji postavu pomocí linií, barev a tvarů. Pracuj štětcem i prsty.“

Materiál: Role balicího papíru, voskovky, akrylové a temperové barvy, ploché štětce, kelímky na vodu, hadříky.

Časová dotace: 45–60 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací. Využití nespotřebovaných temperových barev k otisku – monotypu a k následnému sdělení asociací k vytvořenému otisku. Zpívání písně.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi otevírá dveře. Po krátkém přivítání nadšeně hovoří o svých oblíbených písničkách, jednu z nich si společně zazpíváme.

Vyzývám ji, aby vybarvila tužkou předkreslená políčka ve svých oblíbených barvách. Bez zaváhání si vybere žlutou, modrou a fialovou pastelku. Zadání rozumí. Během kreslení vypráví o oblíbených televizních pořadech. Na televizi se dívá často, nejraději má pohádky. „*Jestlípak víš, co chci dneska malovat? Titanic.*“ Vypráví o svých představách a zážitcích. Poté hovoříme o oblíbených barvách. Žlutá představuje slunce, modrá je nebe a fialová je barva stanu, ve kterém spolu s rodiči v létě táboří.

Nabízím Aleně možnost výtvarně ztvárnit Titanic, ale také představím plánované cvičení – obkreslit svoji postavu ve skutečné velikosti a vymalovat sebe v barvách. S nadšením souhlasí s druhou aktivitou. Při pokládání se na balicí papír projevuje nadšení. Lehne si do pozice, která je jí pohodlná. Obkreslím ji. Alena poté vybarvuje svojí postavu. Z nabízených materiálů si vybírá temperové barvy a voskovky. Pracuje soustředěně. Postavu vybarvuje od

hlavy a postupuje směrem dolů. Přimaluje modré vlasy, pak pokračuje obličejem a širokým úsměvem, a nakonec vymaluje černou ruku, přitom vypráví o nesmrtelnosti. Postupně vymaluje téměř celé tělo. K práci si pak lehne. Barvu z tuby vymačkává přímo na papír a pomalými tahy, které v závěru práce uvolňuje, ji roztírá štětcem. Nabízenou možnost malovat také prsty odmítá, nechce se zašpinit. Hotové dílo si prohlédneme z dálky. Nad prací vedeme rozhovor. Obrázek se jí líbí. Společně ho pověsíme na dveře jejího pokoje.

Na závěr vytvoříme monotyp, a to tak, že na paletu se zbylými barvami přiložíme čistý papír. Alena otiskování provádí sama. Výsledný otisk jí připomíná květ chrpy. Na závěr si společně zazpíváme. Loučíme se a domlouváme si další setkání.

Reflexe:

Klientka byla po celou dobu setkání v radostné náladě. Oblíbené barvy se liší od těch, které vybírala na třetím sezení. Momentální preference tří barev je dána spíše jejím aktuálním rozpoložením. Při následujícím zadání upřednostnila neznámé cvičení než zpracování vlastního tématu. Kreslení svojí postavy ve skutečné velikosti ji zaujalo. Zvolená poloha byla příjemná, velký formát ji neodradil. Během tvorby se postupně uvolnila. Svě tělo oblékla do barev, přičemž každá barva odkazovala na konkrétní oblečení. Černá barva na ruce je „*rukáv od hasičího trika, které funguje proti požáru*“. Modrá i fialová, které v rozehřívací fázi vybrala jako své oblíbené barvy, se objevily také na její postavě. Alena neměla potřebu domalovávat zbytek těla. Se svou prací byla spokojená.

Shrnutí:

Klientka si malování sebe sama užila. Výběr barev podřídila myšlenkou na konkrétní věci. Nevadilo jí, že nezobrazila obě ruce, volila polohu, kterou má ráda. Naše setkání bylo ukončeno v dobré náladě a s písničkou, kterou vyjádřila, že se klientka cítí dobře a je spokojená. Vystavením díla ve svém pokoji vyjádřila, že má pro ni velkou hodnotu. Upevnila si tím pozitivní náhled na sebe sama. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Následující setkání bude zaměřeno na zvědomování si sebe sama a posílení vlastního sebehodnocení. Opět nabídne klientce cvičení na uvolnění. Protože se arteterapeutický proces chýlí ke konci, zařadíme také diagnostické kresby, které budou konfrontovány s kresbami z počátku procesu.

5.16 Patnácté setkání: Já jako pohádková postava

Téma: Já jako pohádková bytost

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Rozvoj fantazie, uvědomování si sebe sama, posílení sebehodnocení.

Rozehřívací cvičení: Diagnostický test – kresba stromu (příloha č. 5, obr. 36)

Časová dotace: 10–15 minut

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka č. 2.

Hlavní činnost: Já jako pohádková postava (příloha č. 5, obr. 36)

Zadání: „Vytvoř sebe sama jako pohádkovou bytost. Zvol si techniku a materiál dle vlastního uvážení.“

Materiál: Výkres formátu A4, A3, A2, tužky, pastelky, pastely, voskovky, vodové a temperové barvy, štětce, plastelína, keramická hlína, podložka, špachtle.

Časová dotace: 45–60 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, vyjádření pocitu na konci setkání.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi přichází otevřít a povídá, že se právě věnuje geometrii. Vzpomíná také na školku v K. a vypráví o dětech a nemocích.

Vyzývám ji ke kresbě stromu. Zadání rozumí, ale chce nakreslit jehličnan. Při kresbě stromu postupuje od spodního okraje formátu. Vpravo nakreslí šišku. Strom by si přála vybarvit. Souhlasím. Hnědým fixem vybarví kmen, zelenou pastelkou korunu. Pracuje pečlivě a během kreslení povídá o svých představách. Svěří se, že je zamilovaná, vypráví o chatě, o bouřce, která „*shodila 13 jehličnanů, ale nikomu se nic nestalo.*“ Po dokončení vedeme nad obrázkem rozhovor. Alena nakreslila jedli, protože „*jedle neopadává v zimě.*“ Její jedle je mladá a zdravá. Poté se rozhovoří o školce, kterou před nehodou navštěvovala. Vzpomíná na děti, „*co tam chodily, jsou buď nemocní, nebo někde jinde. ... Jenomže ty tři přejelo nákladní auto a zahynuly. To je tak dávno, že si to nepamatuju.*“ Jaké pěkné vzpomínky má ze školky? Vzpomíná na stromy v zahradě, na barevné židličky a na kamarády. Hovoří bez emocí. Odmlčí se a já se otázkou, jak se cítí, ujistím, že je v bezpečí.

Vyzývám Alenu zobrazit sebe jako pohádkovou postavu. Nadšeně souhlasí. Z nabízených materiálů včetně hlíny si se slovy „*já to namaluju*“ vezme výkres formátu A3, fialový fix a nakreslí malou postavu. „*Tak to jsem já jako strašidlo do zeli.*“ Nad obrázkem vedeme rozhovor. Strašidlo je veselé a hodné, chrání pole. Umí tančit balet. Prázdné pozadí kolem postavy zaplnit nechce, protože „*představuje mlhu a v ní dům*“.

Alena se vrátí k obrázku stromu. Chtěla by si jej vystříhnout. Kam strom zasadí? Chvilí přemýšlí a pak ho přiloží k obrázku strašáka. Obrázek se jí líbí. Na závěr sdělí svůj pocit z dnešního sezení. „*Bylo to pěkné.*“ Loučíme se, Alena se těší na další setkání.

Reflexe:

Alena odmítla dodržet zadání, měla potřebu nakreslit jehličnan. Vyhověla jsem jí. Obrázek stromu je primitivní, linie kresby je přiměřeně silná, nepřerušovaná, strom se naklání mírně doprava. Je symbolem jistoty, bezpečí, domova. Samotné tvoření spustilo potřebu vyprávět o svých představách, ale také o nehodě, kterou v dětství prožila. Kresba strašáka je jednoduchá, stylizovaná, zaujímá malý prostor v poměru k velikosti formátu. Na rozdíl od vyobrazení postav z předchozích setkání má tato postava obě ruce. Klientka přijala své postižení a nemá potřebu již na ně upozorňovat. Postavou veselého strašáka vyjádřila sebe samu jako

ochránkyni, což může vypovídat o nenaplněném mateřství. Strašák je uprostřed velkého formátu, prázdná bílá plocha kolem může být vyjádřením osamělosti. Symbolické zasazení vystříženého stromu k strašákovi představuje potřebu jistoty a bezpečí.

Shrnutí:

Dnešní tvoření bylo podnětem pro vyjádření toho, jak a čím klientka žije a co prožívá. Opět se vrátila k dopravní nehodě, která způsobila její postižení. Dojemnou kresbou stromu i strašáka vyobrazila sebe sama. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Další setkání bude zaměřeno na společnou tvořivou činnost s matkou klientky. Z diagnostické kresby začarované rodiny v úvodu setkání vyplývá, že Alena má s matkou nekonfliktní vztah. Společná práce ověří toto tvrzení.

5.17 Šestnácté setkání: Dialog tvarů a barev

Téma: Dialog tvarů a barev

Celková časová dotace: 60–90 minut

Cíl: Uvolnění, posílení komunikace a mezilidských vztahů, podpora adaptability, přijetí druhého.

Rozehřívací cvičení: Obrázek na téma „Jak se dnes cítíš?“ (příloha č. 5, obr. 37). Toto cvičení umožní vyjádřit aktuální pocit výtvarnou tvorbou. Je zaměřeno na uvolnění napětí a porozumění vlastním pocitům. Diagnostický test – kresba domu (příloha č. 5, obr. 38).

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 10–15 minut

Hlavní činnost: Dialog tvarů a barev – společné tvoření se členem rodiny (příloha č. 5, obr. 39)

Zadání: „Zvolte si médium a barvu, kterou budete tvořit. Vytvořte společný obraz tak, že první z dvojice začne, druhý bude pokračovat. Domluvte se na způsobu komunikace. Dopřejte druhému prostor pro tvorbu. Během práce nemluvte.“

Materiál: Výkres formátu A3 nebo A2, pastelky, pastely, voskovky, vodové a temperové barvy, štětce, kelímky na vodu.

Časová dotace: 20–30 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací, vyjádření pocitu na konci setkání (příloha č. 5, obr. 40).

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi přichází otevřít s úsměvem a se slovy: „*Viš, co ti dnes namaluju? Vrtulník.*“ Po krátkém přivítání se vezme tužku a papír o formátu A4 a nakreslí vrtulník s usmívajícím se pilotem. Kreslení zabere dvě minuty. Nad obrázkem vedeme krátký rozhovor. Pilotem je ona sama a letí zachránit tři děti ze školky, aby se jim nic nestalo. Vrtulník letí právě nad horami a jeho cílem jsou různá místa, včetně Alenina bydliště. S obrázkem je spokojená.

Přistupujeme k arteterapeutickému cvičení a Alenu poprosím o kresbu domu. Kreslí od spodního okraje formátu. Na konec nakreslí střechu s komínem. Po celou dobu tlačí tužkou na papír, aby byl dům výrazný. Nad obrázkem vedeme rozhovor.

Představím dnešní práci a pozveme ke společnému tvoření maminku, která dává najevo rozpaky a nejistotu z tvorby, ale stejně jako Alena projevuje také zvědavost. Seznámím je se zadáním, obě mu rozumí. Maminka vybírá velikost formátu. Alena si vybere modrou temperovou barvu, maminka žlutou. Společně se dohodnou na pravidlech. Alena začíná, maluje na své straně výkresu. Nakreslí trojúhelníky v jeho spodní části. Matka domaluje

střechu a vybarví jeden trojúhelník. Alena přikreslí komín. Její maminka tvar ptáčete, kterému Alena s úsměvem domaluje nohy. Maminka pokračuje sluníčkem. Alena odkládá štětec a promluví jako první. „*Mně se to líbí tak.*“ Vyzývám obě ženy, aby každá ještě něco domalovala. Alenina matka s krátkým váháním vymaluje tvar zvířátka. „*Ještě oči,*“ řekne Alena, ale její maminka pohybem ruky naznačí, ať je dodělá ona sama. Alena domaluje krátkým tahem oči. Obě ženy jsou s obrázkem spokojené. Hledáme pro něj název. Alena obrázek pojmenuje „stodola“, její maminka souhlasí.

Společně reflektujeme jejich pocity z tvorby. Na obrázek se díváme z dálky a na otázku, co s ním udělají, odpoví maminka, že si ho určitě někam pověsí. Poznamená, že to byl zajímavý nápad a mohla by s dcerou vyzkoušet v budoucnu víc takových společných činností.

Na závěr chce Alena nakreslit malou ponorku. Během práce si zpívá. Ponorkou by si přála někdy cestovat. Je uvolněná a tváří se spokojeně. Naše dnešní setkání jsme zahájily letem vrtulníkem pro nemocné děti, odplouváme ponorkou na výlet. Loučíme se a domlouváme termín dalšího sezení.

Reflexe:

Klientka měla na počátku našeho sezení potřebu zobrazit vrtulník. Kresba je velmi jednoduchá, pravděpodobně je reminiscencí dopravní nehody. Tři děti, pro které jako pilot letí, jsou možná tři děti, které zahynuly při dopravním neštěstí.

Kresba domu je primitivní. S porovnáním s kresbou domu na počátku procesu je jednodušší, bez detailů, chybí výzdoba střechy, ale tvar domu, jednotlivé části a umístění ve formátu jsou velmi podobné. Opět chybí okna i dveře. Klientka nakreslila dům, ve kterém bydlí postavy z její fantazie. Ona by v něm chtěla bydlet také. Obrázek domu je vyjádřením její osobnosti – absence dveří a oken poukazuje na uzavřenost ve svém světě fantazie.

Společný obrázek vytvořený s maminkou vyvedl Alenu z jejího vnitřního světa do reality. Klientka malovala obrázek ze svého pohledu, matka se jí přizpůsobila, malovala vzhůru nohama tak, aby měla obrázek před sebou ve správném směru. Obě ženy se během malby vzájemně respektovaly, jedna druhé dopřávala prostor. Během malování nedošlo k žádnému konfliktu. Pracovalo se jim pěkně, ani jedné nevadilo, co namalovala ta druhá. Bylo příjemné je sledovat.

Shrnutí:

Obrázek vrtulníku vyjádřil a potvrdil Aleninu potřebu chránit a touhu o někoho pečovat. Test domu symbolizuje klientčin vnitřní svět, kterým žije. Na druhou stranu je patrná proměna, která vypovídá o propojení s vnějším světem. Interakce s matkou skrze společnou výtvarnou tvorbu vyjádřila a posílila jejich vztah, založený na vzájemném respektu. Cíle setkání byly splněny.

Plán dalšího setkání:

Tématem posledního setkání bude obrázek na volné téma. Setkání se bude věnovat také přehlídce a porovnání prací, které během celé intervence vznikly.

5.18 Poslední setkání: Práce na libovolné téma

Téma: Práce na libovolné téma

Celková časová dotace: 90 minut

Cíl: Uvolnění, sebevyjádření, posílení sebevědomí, komunikace a tvořivosti.

Rozehřívací cvičení: Kreslení oběma rukama na výkres formátu A3, přilepený k podkladu lepicí páskou. Cvičení je zaměřeno na zklidnění a uvolnění rukou. Na závěr je možné vyjádřit asociace z hotové kresby, případně kresbu dotvořit podle vlastní představy (příloha č. 5, obr. 41).

Materiál: Výkres o formátu A3, lepicí páska, tužky, pastelky, voskovky.

Časová dotace: 10–15 minut

Hlavní činnost: Obrázek na volné téma – malba na plátno (příloha č. 5, obr. 42)

Zadání: „Nakresli nebo namaluj, co chceš. Použij materiál pro techniku malby dle vlastního uvážení.“

Materiál: Malířské plátno formátu 50 x 50 cm, vodové, temperové, akrylové, prstové barvy.

Časová dotace: 30–45 minut

Závěr: Společná diskuze nad prací a hledání místa k jejímu vystavení, přehlídka prací klientky, závěrečná reflexe. Domluva, zda bude proces pokračovat dál.

Struktura setkání:

1. Přivítání, uvolnění atmosféry
2. Rozehřívací fáze
3. Diskuze nad prací
4. Arteterapeutická cvičení
5. Diskuze nad prací, reflexe
6. Závěr, poděkování, rozloučení

Průběh setkání:

Alena mi otevírá s panenkou v ruce. Po krátkém přivítání o ní vypráví jako o svém miminku, mluví též o dětech a o školce. Sezení zahajujeme společnou písničkou.

Zadání prvního cvičení rozumí. Vybere si voskovku modré a zelené barvy. Nejprve kreslí každou rukou zvlášť, poté oběma současně. Krouživými pohyby kreslí trajektorie, které postupně zvětšuje. Co jí obrázek připomíná? Přikreslí hlavu a nohy, nakonec ruce a obličej, přitom vypráví o svých představách. Vzniklá usmívající se postava je její dítě. Alena působí uvolněně.

Dnes by chtěla namalovat nějaký obrázek pro svoji panenku. Namaluje „*sluníčko, aby jí bylo teplo*“. Alena přijímá plátno a vybírá si akrylové barvy. Nejprve namaluje fialovou barvou obrys slunce a paprsky. Pracuje pomalu, na práci se soustředí. Na paletu si nanáší žlutou barvu a vymalovává paprsky. Během malování vypráví o svých představách, o hasičích, doktorech a o tom, co má ráda. Odkládá štětec a dál tvoří prsty, nejprve opatrně, pak s větší odvahou. Namáčí prsty do zelené a červené barvy a domaluje slunci obličej. Prohlíží si ruce od barev. Co jí to připomíná? „*Připomíná mi to duhu.*“ Poté odchází do koupelny, aby si umyla ruce. Hotový obraz si prohlížíme a vedeme nad ním rozhovor. Obrázek se jí moc líbí. Nemá potřebu nic domalovávat. Slunce ukážeme její panence a také mamince. Společně vyberou místo, kam ho pověsí.

Na závěr si prohlížíme všechny práce, které řadíme podle časové posloupnosti. Porovnáváme je mezi sebou, sledujeme, co se změnilo. K prohlídce přizveme také matku Aleny. Nad pracemi vedeme diskuzi a reflektujeme naše setkání. Sezení zakončíme společnou písničkou. Na závěr mě Alena pozve do svého pokoje a ukazuje mi panenky. Rozloučíme se.

Reflexe:

Kreslení oběma rukama v rozechřívací fázi vedlo k uvolnění těla. Z obrázku je evidentní, že levá ruka je více postižená než pravá. Vzniklou kresbu dotvořila podle své představy a promítla do ní touhu po mateřství.

Zadání práce na volné téma reagovalo na potřebu klientky. Slunce je namalováno velkoryse, přes celý formát, s věncem paprsků a v teplých barvách. Překvapením bylo, že se klientka během tvorby odváží malovat přímo prsty, což předtím odmítala. Fialová i žlutá jsou její oblíbené barvy. Zelená barva očí připomíná klientce konkrétní oči zvířete-kočky, kterou má ráda. Motiv slunce je podle Davido (2001) vyjádřením mužské energii. Slunce může poukazovat také na pěkný vztah s otcem, což potvrdila i kresba začarované rodiny z pátého setkání.

Při závěrečné reflexi nad všemi pracemi hodnotila klientka naše setkání verbálně v jednoduchých větách. Na konci byla „*víc jistá než na začátku*“. Nepreferovala žádný materiál. Nejraději kreslila domy, protože „*to znamená, že jsem spokojená*“. Nejvíce se jí líbilo, že se mohla namalovat ve skutečné velikosti. Posun spatřujeme především v uvolněnějším výtvarném projevu, v jistějších tazích, ve větší velikosti motivů a také v experimentaci s výtvarnými prostředky.

Shrnutí:

Dnešní sezení symbolicky uzavíralo naše setkání. Nabídlo tvořit svobodně a tím posílit sebevědomí a důvěru v sebe sama. Klientka si po půlročním arteterapeutickém působení uvědomila posun ve výtvarném projevu, a tím také posun v životě – chuť tvořit, experimentovat a více vnímat svět kolem sebe. Společně jsme se dohodly, že v intervenci budeme nadále pokračovat.

6 Výsledky šetření

Tato kapitola představuje výsledky dílčích šetření. Na základě sběru dat získaných různými metodami je na konci připojena diagnostika klientky a vyhodnocení celého arteterapeutického působení.

a) Vyhodnocení dotazníku MAS (příloha č. 2)

Dotazník MAS (Motivation Assessment Scale) zjišťuje motivaci chování na začátku arteterapeutického procesu. Dotazník je vytvořený dle originálního formuláře (Čadilová, Jůn, Thorová, 2007, s. 119–120) a určený rodičům klientky. Otázky byly ponechány v původním znění, jen s ohledem na respondenty byl výraz „klient“ nahrazen slovem „dcera“.

Dotazník obsahuje 16 položek dotazujících se na podstatu agresivního chování. Odpovědi se třídí do 4 kategorií – autostimulační chování, obranná agrese, získání pozornosti a získání věci. Kategorie s nejvyšším počtem bodů je rozhodujícím ukazatelem pro konkrétní chování.

Dotazník MAS vyplnili oba rodiče a sourozenec nezávisle na sobě na začátku arteterapeutického sezení. Sledované agresivní projevy chování se odehrávaly v domácím prostředí. Výsledky v jednotlivých kategoriích byly zprůměrovány.

Celkový výsledek šetření:

	senzoricky	únikově	pozorností	získáním něčeho
prostý součet bodů	8	5	3	12
procentuální zastoupení	28,58	17,85	10,71	42,85
pořadí	2	3	4	1

Dotazníkové šetření zjistilo, že ve všech případech jednoznačně převládá pozitivní zpevnování získáním něčeho. Z toho vyplývá, že k agresivním projevům docházelo v situacích, kdy bylo klientce znemožněno uspokojovat své potřeby.

b) Vyhodnocení dotazníku, který zjišťoval četnost konkrétních nevhodných projevů chování před a po ukončení terapie (příloha č. 3).

Celkový výsledek před zahájením terapie:

	nikdy	zřídka	někdy	obvykle	skoro vždy	vždy
Útěk z místnosti				x		
Křik					x	
Záchvaty vzteku spojené s házením věcí				x		
Fyzická agrese vůči věcem			x			
Fyzická agrese vůči lidem			x			
Sebepoškozování	x					

Celkový výsledek po ukončení terapie:

	nikdy	zřídka	někdy	obvykle	skoro vždy	vždy
Útěk z místnosti				x		
Křik				x		
Záchvaty vzteku spojené s házením věcí			x			
Fyzická agrese vůči věcem			x			
Fyzická agrese vůči lidem			x			
Sebepoškozování	x					

Oba dotazníky vyplnili rodiče a sourozenec klientky. Šetření zjistilo patrné změny v chování klientky. Je nutné ovšem poznamenat, že uvedené výsledky nemohou být zcela objektivní, protože vyjadřují pouze jednostranný pohled rodiny klientky.

c) Vyhodnocení na základě pozorování, vytvořených artefaktů a diagnostických testů

Klientka je veselá temperamentní žena, která má ráda společnost. Z jejích prací je evidentní postižení mentálního intelektu, s tím také souvisí egocentrismus a konkrétní myšlení. Své jednání, chování a chápání řídí emocemi, které jsou utlumovány medikamenty. V její osobnosti se mísí mužská a ženská energie. Tvrzení „*občas jsem muž, občas žena...*“ je toho důkazem.

Klientka neměla obavy z vyobrazení sebe sama jakýmkoliv výtvarným prostředkem. Své tělesné postižení si uvědomuje a přijímá ho takové, jaké je. Sebe sama vnímá jako ochránkyni, což může souviset s nenaplněnou potřebou **mateřství**. Tu v jejím skutečném životě supluje hra s panenkami.

Sexualita a mateřství jsou témata, o kterých často přemýšlí. **Sexualita** se v obrázcích projevila falickými symboly (špičatá střecha domu, špičatý komín) a také v preferenci mužských postav. Klientka téměř každé setkání vyprávěla o vztazích k mužům, o partnerství a o těhotenství, i když se jednalo pouze o její fantazii.

Častým motivem jejích prací je dům, který symbolizuje útočiště. Způsob jeho vyobrazení poukazuje na to, že žije **uzavřená ve svém vnitřním světě**. Zajímavým zjištěním bylo, že **dopravní nehoda**, která se přihodila v dětství a je příčinou postižení klientky, stále zůstává v její mysli a různými způsoby prostupuje její tvorbou. Vzpomínky na dopravní nehodu se jí vrací pravděpodobně také skrze fyzickou bolest jako následky zranění, které pociťuje dodnes. O nehodě hovoří bez emocí.

Rodina klientky je harmonická a vytváří podnětné a láskyplné prostředí. K oběma rodičům má pěkný citový vztah a váží si jich. Komunikace s rodiči není narušená. Z kreseb je evidentní přitahování otcem, což poukazuje na oidipovskou situaci, typickou pro malé děti. Na druhou stranu tráví s rodiči celé dny a je nucena přizpůsobovat se jejich režimu. Občas trpí ponorkovou nemocí, „*někdy mi rodiče lezou na nervy.*“

Naše spolupráce probíhala v poklidné a přátelské atmosféře. Po celou dobu sezení byla klientka veselá. Hovořila nahlas a bez ostychu. Její mimika byla v souladu s tím, co říkala a jak se cítila. Na každé setkání se těšila, byla motivovaná. Samotný fakt, že jí někdo naslouchá a vychází jí vstříc, ji činil spokojenou.

Během procesu občas docházelo k **přenosu** klientky na terapeuta. Na vzniklou situaci jsem přistoupila a reagovala protipřenosem, a to proto, že to klientka ode mne vyžadovala. Klientka měla také často potíže s udržením pozornosti. Stávalo se, že se procesu vzdálila vyprávěním o věcech, které jí zrovna přišly na mysl. K práci jsem ji vracela vybídnutím formou uzavřené

otázky, např. „Chtěla by ses vrátit ještě k obrázku?“ nebo „Chtěla bys ještě kreslit?“ Zvolila si možnost pokračovat dál v tvorbě.

Většinou byla otevřená vůči novým věcem a přijala nabízenou aktivitu, i když vyjádřila potřebu tvořit něco jiného. V některých sezeních si také mohla zvolit výtvarný prostředek a užít si možnost rozhodnout se sama za sebe, nést za své rozhodnutí zodpovědnost a tím posílit svoji sebedůvěru a sebevědomí. Ke konci setkání se nebála s materiálem experimentovat.

V průběhu intervence se klientka nikdy neprojevovala agresivně, možná také proto, že plánované činnosti byly přizpůsobovány jejím aktuálním potřebám. Na základě konzultace s rodinnými příslušníky ke konci terapie vyšlo najevo, že klientka se chová agresivně v situacích, když má potřebu chránit někoho, komu je v jejích očích činěno příkoří.

Proměnu lze spatřit také ve verbálním vyjadřování klientky. Na začátku setkání formulovala svůj pocit ze setkání jednoslovnou odpovědí, na konci intervence zhodnotila celý proces již celou větou. Bylo také vyzorováno, že se v průběhu procesu stávala samostatnější. V závěru setkání sama nanášela barvy na paletu a pomáhala s uklízením.

Arteterapeutická intervence u této klientky:

- narušila stereotyp všedního dne,
- umožnila tvořit svobodně,
- poskytla možnost vyjádřit své představy jinak než verbálně,
- rozvíjela kreativitu a tvořivost,
- uvolnila vnitřní napětí,
- posílila schopnost koncentrace,
- posílila psychomotoriku a zlepšila držení tužky,
- rozvíjela komunikační dovednosti a obohatila slovní zásobu,
- zprostředkovala náhled na sebe a porozumění svým pocitům,
- zmírnila obavy, pomohla překonávat zábrany,
- umožnila zažít radost,
- posílila sebevědomí a sebekontrolu,
- vedla k samostatnosti,
- rozvíjela smyslové vnímání a posílila vnímání reality,
- měla pozitivní vliv na empatii,
- vedla k přijetí a respektování druhého,
- příznivě se podílela na celkový rozvoj osobnosti.

7 Reflexe terapeuta

Arteterapii vnímám jako poslání a cestu k sebepoznání, z pohledu terapeuta také k poznávání vnitřního světa klienta. Uvědomila jsem si, že je to proces, který se od počátku vyvíjí a mění podle toho, s čím klient přichází. Zatímco obsah arteterapeutické intervence nelze dopředu očekávat, její strukturu bylo možné naplánovat.

Intervence s klientkou byla otevřená a upřímná. Její výtvarná tvorba byla čistá a bezelstná. Skrze výtvarné aktivity mi ukázala svůj vnitřní svět plný pohádek, vojáků, hasičů a dětí, o které pečuje. Naše spolupráce se již od počátku zakládala na vzájemné důvěře. Za podstatné považuji, že se klientka po celou dobu našich setkání cítila bezpečně.

Každé setkání jsme zahájily společným rituálem formou povídání při šálku čaje, případně písničkou, kterou navrhovala klientka. Na hlavní práci jsme se připravovaly rozehřívací fází, která se zaměřovala na uvolnění napětí, s ohledem na tělesné postižení také na uvolnění těla, na zklidnění a k aktivizaci pro další část terapie. Nejdůležitější částí našich sezení byla vlastní terapeutická práce s následnou diskuzí a reflexí. Setkání bylo zakončeno závěrečnou reflexí a shrnutím toho, co si klientka prožila a uvědomila. Vytvořená díla si ponechala a vystavila ve svém pokoji.

Témata rozehřívacích a arteterapeutických cvičení byla vytvořena na základě volného vyjádření na prvním setkání a po diagnostických testech, které stanovily a potvrdily cíle a potřeby klientky. Analýza vzniklých prací a diagnostických testů před a po ukončení procesu podpořila jeho vyhodnocení.

Rodiče klientky spatřovali přínos arteterapeutického procesu v tom, že se jejich dcera na každé setkání těšila, že se jí někdo plně věnuje a vyslechne, co jí přichází na mysl. Podle jejich slov arteterapeutická setkání rozvíjela fantazii a tvořivost a také povzbudila a upevnila sebevědomí jejich dcery.

Klientka a její rodiče si přejí v intervenci pokračovat. Následující plánovaná setkání budeme zaměřovat na uvolnění napětí, na posílení hybnosti rukou, na rozvoji sebevědomí a nácvik empatie. Posílíme také vztahy k rodičům mimo jiné tím, že je zapojíme do arteterapeutického procesu. S rodiči jsme se už nyní dohodli, že nabídnou své dceři možnost větší seberealizace v domácím prostředí, například formou aktivní účasti na chodu domácnosti nebo svěřením záhonku na zahradě, o který bude sama pečovat. Upevnilo se také

jejich rozhodnutí kontaktovat instituci, která by nabízela terapeutické dílny o menším počtu účastníků a umožnila jejich dceři interakci s vrstevníky.

Temperament klientky ukázal, že arteterapeutický proces je vhodné obohatit o dynamičtější médium, jako je pohyb a tanec. Navazující terapeutickou práci proto doplníme pohybovými aktivitami a tím nabídneme klientce větší prostor pro sebevyjádření. Ideální by bylo propojit arteterapii také s tanečně-pohybovou terapií.

8 Shrnutí

Na základě výsledků jsou shrnuty a zformulovány odpovědi na výzkumné otázky, které byly stanoveny na počátku arteterapeutického procesu.

1. Lze arteterapeutickými přístupy zmírnit, nebo dokonce eliminovat agresivní chování u osoby po poranění mozku?

Na tuto otázku nelze jednoznačně odpovědět. Agresivní projevy chování byly obrannou reakcí na frustraci, vyplývající z momentální situace a také temperamentu. Pokud je klientka v prostředí, které jí vychází vstříc a respektuje její potřeby, zájmy a celkový temperament, není důvod, aby docházelo k agresivním projevům.

Je potřeba si také uvědomit, že ve svém věku má mentalitu dítěte předškolního věku. Tomu odpovídá také odpovídající vzdorovitost. Její agresivita není patologická.

2. Pomohou arteterapeutické přístupy zkvalitnit život ženy se získaným tělesným a mentálním postižením po poranění mozku?

Jednoznačně ano. Již pouhá skutečnost, že má někdo o klientku zájem, někdo ji naslouchá a nabídne jí vytržení z každodenního stereotypu, má velký přínos nejen pro ni, ale také pro její okolí.

3. Může arteterapeutický proces odhalit příčinu agresivních projevů chování u ženy v produktivním věku po poranění mozku?

Ano, může. Arteterapeutický proces odhalil, že agresivní projevy chování byly projevem frustrace vyplývající z momentální situace, viz výše.

V současném prostředí dochází k frustraci v kombinaci s hormonálními změnami a sexualitou dospělé ženy a s tím související biologickou potřebou mateřství, která z pochopitelných důvodů nikdy není a nemůže být naplněna.

Ačkoliv se výzkumné šetření zabývá konkrétním případem, uvedené odpovědi potvrzují informace o agresivních projevech chování u osob po poranění mozku, které jsou obsaženy v Teoretické části. Výzkum prokázal, že problémové chování u osob po poranění mozku souvisí s neschopností přiměřeně regulovat svoje emoce a chování v prostředí, které vnímá jako diskomfortní. Agresivní projevy lze proto eliminovat předcházením těchto situací.

Na základě odpovědí na výzkumné otázky je uvedena následující teorie:

Získané postižení po poranění mozku má výrazné dopady na kvalitu života jedince. U ženy v produktivním věku postihuje oblasti, které jsou pro toto věkové období aktuální: sexualita, partnerství, mateřství. Arteterapie umožňuje se s těmito tématy do určité míry vypořádat.

Pokud není pudová potřeba sexuality z nějakého důvodu uspokojována, může se projevit nevhodným chováním, jako je agrese. Arteterapie je jednou z možností, jak lze tyto potřeby kompenzovat.

ZÁVĚR

Poškození mozku patří k nejzávažnějším poraněním. Jeho následky mívají zásadní vliv na další život jedince a jeho okolí. Častými potížemi jsou změny v emocionálním prožívání a poruchy chování, vedoucí až k agresivním projevům. Díky vhodné léčbě a terapii je možné tyto potíže kompenzovat, či dokonce eliminovat.

Jednou z možností, jak se s uvedenými obtížemi vypořádat, je arteterapie. Cílem této práce bylo zmapovat její účinky na osobu po poranění mozku, které navíc doplňují teoretická východiska.

První část představila arteterapii jako plnohodnotný obor a přiblížila její cíle, formy, metody a prostředky. Druhá část se zabývala samotnou intervencí v rámci arteterapeutického výzkumu. Jejím hlavním úkolem bylo zdokumentovat působení arteterapie na agresivní projevy chování u konkrétní ženy v produktivním věku po poranění mozku.

Tato práce je životním příběhem člověka, který utrpěl v dětství vážné poškození mozku s trvalými následky. Všech sedmnáct zaznamenaných setkání bylo sondou do duše mladé ženy a umožnilo nahlédnout do jejího vnitřního světa. Sestavená a realizovaná arteterapeutická cvičení byla klientce šitá na míru. Skrze ně otevírala a posouvala svoje osobní témata a vytvářela díla, která měla velkou vypovídající hodnotu o její osobnosti.

Práce si kladla za cíl představit využití arteterapie pro zmírnění agresivních projevů, ale přinesla mnohem cennější poznatky: Využití arteterapeutických prostředků vedlo k porozumění nežádoucího chování tím, že odhalilo jeho příčiny. Výzkum u této ženy navíc prokázal, že působení arteterapie spočívá v hlubším poznání a porozumění problémům, a potvrdil, že arteterapie má skutečně pozitivní vliv na osobnost jedince a nabízí mu cestu k plnohodnotnějšímu životu. Arteterapeutická intervence s mladou ženou také propojila výtvarné prostředky s pohybem a tancem a tím dala podnět k další možné terapeutické práci s využitím jiného média ze čtyřlístku uměleckých terapií.

Závěr si dovoluji zakončit posledním zážitkem s klientkou: Setkaly jsme se společně na rodinné oslavě v restauraci. K poslechu a tanci hrála hudba. Taneční parket byl po nějakou dobu prázdný, když vtom přišla jediná tanečnice. Byla to „moje“ klientka. Netančila žádný konkrétní tanec, ale nechávala se unášet tóny hudby. Byla uvolněná, tvářila se spokojeně a šťastně. Užívala si každý okamžik, který mohla na parketě strávit. Byla krásná, protože tančila tak, jak to cítila – svým srdcem.

SUMMARY

The graduation work deals with using Art therapy at productive age woman with acquired disability after brain wound showing aggressive features of behaviour.

The theoretical part consists of three chapters. The first one introduces Art therapy as an independent branch and describes its forms, methods, means and aims. The second chapter deals with the problems of brain wound. The last chapter deals with aggressive displays at individuals after brain wounds and presents methodology of arttherapeutic research.

The practical part describes the arttherapeutic intervention with the client, which consists of 17 meetings. In the conclusion there are mentioned the results of the research investigation.

The work includes an attachment of the test collection and planned arttherapeutic exercises used questionnaires and art work reproductions which originated during the research.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

1. BALEKA, Jan. *Výtvarné umění*. Výkladový slovník. Praha: Academia, 1997. 429 s. ISBN 80-200-0609-5
2. CAMPBELLOVÁ, Jean. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Praha: Portál, 1998. 199 s. ISBN 80-7178-204-1
3. ČADILOVÁ, Věra, JŮN, Hynek a THOROVÁ, Kateřina. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem*. Praha: Portál, 2007. 243 s. ISBN 978-80-7367-319-2
4. DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001. 206 s. ISBN 978-80-7367-415-1
5. *Encyklopedie Britannica. Mozek. Průvodce po anatomii mozku a jeho funkcích*. Brno: Jota, 2009. 347 s. ISBN 978-80-7217-686-1
6. FILLA, Emil: *O výtvarném umění*. Praha, 1948. 410 s.
7. HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha, 1993. 297 s. ISBN 80-901549-0-5
8. KOUKOLÍK, František. *Já o vztahu mozku, vědomí a sebeuvědomování*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005. 382 s. ISBN 80-246-0736-0
9. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. Praha: Portál, 2006. 383 s. ISBN 80-7367-122-0
10. LAMAČ, Miroslav. *Vincent van Gogh*. Praha: Odeon, 1966. 80 s.
11. LIEBMANN, Marian. *Skupinová arteterapie*. Praha: Portál, 2005. 279 s. ISBN 80-7178-864-3
12. POWELL, Trevor. *Poškození mozku*. Praha: Portál, 2010. 197 s. ISBN 978-80-7367-667-4
13. RUBINOVÁ, Judith Aron (ed.). *Přístupy v arteterapii*. Praha: Triton, 2008. 544 s. ISBN 978-80-7387-093-5
14. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. 268 s. ISBN 80-85931-48-6
15. STRAUSS, Anselm a Juliet CORBINOVÁ. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. 196 s. ISBN 808583460X.
16. SVOBODA, Mojmir, ČEŠKOVÁ, Eva a KUČEROVÁ, Hana. *Psychopatologie a psychiatrie*. Praha: Portál, 2006. 320 s. ISBN 80-7367-154-9
17. SVOBODA, Mojmir, KREJČÍŘOVÁ, Dana a VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál, 1999. 792 s. ISBN 978-80-262-0899-0

18. SVOBODA, Mojmír, KREJČÍŘOVÁ, Dana a VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2001. 792 s. ISBN 80-7178-545-8
19. ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2016. 304 s. ISBN 978-80-262-1043-6
20. TROJAN, Roul a Bohumír MRÁZ. *Malý slovník výtvarného umění*. Praha: Fortuna, 1996. 238 s. ISBN 80-7168-329-9
21. UŽDIL, Jaromír. *Mezi uměním a výchovou*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. 463 s.
22. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2012. 870 s. ISBN 978-80-7367-414-4
23. VOKURKA, Martin. *Velký lékařský slovník*. Praha: Maxdorf, 2003. 966 s. ISBN 80-85912-97-X
24. VYMĚTAL, Jan. *Psychologie lékařství*. Praha: Portál, 2003. 397 s. ISBN 80-7178-740-X
25. WITTLICH, Petr. *Edvard Munch*. Praha: Odeon, 1985. 83 s.

Internetové zdroje:

www.maut.cz

www.akademiealternativa.cz

www.poranenimozku.cz

www.cerebrum2007.cz

www.portal.mpsv.cz

www.nfozp.cz

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Baterie testů a arteterapeutických cvičení

Příloha č. 2: Dotazník MAS

Příloha č. 3: Dotazník ke zjištění četnosti projevů nevhodného chování

Příloha č. 4: Závěrečný dotazník

Příloha č. 5: Obrazová část, obrázky č. 1–42

OBRAZOVÁ ČÁST

- Obr. 1: Emil Filla: *Čtenář Dostojevského*
- Obr. 2: Edvard Munch: *Výkřik*
- Obr. 3: Vincent van Gogh: *Krajina v Auvers*
- Obr. 4: Práce na libovolné téma
- Obr. 5: Hra s linií
- Obr. 6: Diagnostický test – kresba domu
- Obr. 7: Pojízdny záchod
- Obr. 8: Diagnostický test– kresba postavy
- Obr. 9: Poznávání přírodnin na základě haptického vjemu
- Obr. 10: Otiskování přírodnin a jejich dotváření
- Obr. 11: Jak se dnes cítím
- Obr. 12: Diagnostický test – kresba stromu
- Obr. 13: Hořící dům
- Obr. 14: Jak se dnes cítím
- Obr. 15: Diagnostický test – kresba začarované rodiny
- Obr. 16: Oblíbené a neoblíbené barvy
- Obr. 17: Moje oblíbená hračka
- Obr. 18: Jak se dnes cítím
- Obr. 19: Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem
- Obr. 20: Práce na vlastní téma – děvčátko Katka
- Obr. 21: Hledání vlastního tvaru – kolébka
- Obr. 22: Práce na vlastní téma – zámek
- Obr. 23: Jak se cítím
- Obr. 24: Co by mi udělalo radost
- Obr. 25: Práce na vlastní téma
- Obr. 26: Hasicí vůz
- Obr. 27: Místo, kde se cítím bezpečně
- Obr. 28: Talisman-šperk
- Obr. 29: František Kupka: *Bílá na modré a červené*
- Obr. 30: Reprodukce portrétů

- Obr. 31: Dokreslovaná koláž
- Obr. 32: Skákací hrad
- Obr. 33: Modelování sebe sama
- Obr. 34: Oblíbené barvy
- Obr. 35: Moje tělo v barvách
- Obr. 36: Diagnostický test – kresba stromu, já jako pohádková bytost
- Obr. 37: Vrtulník
- Obr. 38: Diagnostický test – kresba domu
- Obr. 39: Dialog barev a tvarů
- Obr. 40: Ponorka
- Obr. 41: Kreslení oběma rukama současně
- Obr. 42: Slunce

Baterie testů a cvičení

Cvičení 1

Práce na libovolné téma

Cíl: Navázání komunikace s terapeutem, získání vzájemné důvěry, uvolnění napětí, posílení sebevyjádření, možnost seberealizace, rozvíjení tvořivosti.

Zadání: „Nakresli nebo namaluj, co chceš.“

Materiál: Výkresy různých formátů, tužka, pastelky, suché křídly, voskovky, vodové barvy, tempery, kulaté a ploché štětce, kelímek na vodu.

Časová dotace: 30–45 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 2

Diagnostický test: Kresba domu

Cíl: Projekce svého „já“ do diagnostické kresby.

Zadání: „Nakresli dům. Použij tužku nebo pastelky.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 10–15 min

Cvičení 3

Diagnostický test: Kresba postavy

Cíl: Projekce svého „já“ do diagnostické kresby postavy.

Zadání: „Nakresli postavu.“ „Nyní otoč a k postavě nakresli partnera opačného pohlaví.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka a pastelky.

Časová dotace: 10–15 min

Cvičení 4

Diagnostický test: Kresba stromu

Cíl: Projekce svého „já“ do diagnostické kresby stromu.

Zadání: „Nakresli strom. Nesmí to být jehličnan ani palma.“

Materiál: Kancelářský papír o formátu A4, tužka č. 2.

Časová dotace: 10–15 min

Cvičení 5

Diagnostický test: Kresba začarované rodiny

Cíl: Projekce sebe a členů rodiny do postav zvířat, zjištění vztahů k jednotlivým členům rodiny a mezi členy rodiny navzájem.

Zadání: „Představ si, že k nám přišel na návštěvu hodný kouzelník a začaroval tvoji rodinu do zvířat. Společně objevujete svou novou podobu. Všechny si postupně projdi. Než odešel, usmál se a všechny vás zase odčaroval. Jaká zvířata to byla? Nakresli je.“

Materiál: Kancelářský papír formátu A4, tužka, pastelky.

Časová dotace: 15–20 min

Cvičení 6

Otiskování přírodnin a jejich dotváření

Cíl: Rozvíjení smyslového vnímání, uvolnění napětí, rozvíjení kreativity, zlepšení psychomotoriky, posílení sebekontroly, porozumění vlastním pocitům.

Zadání: „Vyber si přírodninu, ponoř ji do vybrané barvy a několikrát ji otiskni na papír.“

Materiál: Přírodniny, výkres o formátu A3, tužka, pastelky, temperové barvy.

Časová dotace: 20–30 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny
- Možná také varianta práce ve dvojicích.

Cvičení 7

Dokreslovaná koláž

Cíl: Rozvoj představy a fantazie, relaxace, posílení psychomotorických dovedností, uvědomování si vlastních pocitů.

Zadání: „Vyber si z nabídnutých dílků jeden, který se ti líbí. Nalep ho na výkres (doporučuje se nalepit jej doprostřed formátu) a podle své fantazie dokresli obrázek.“

Materiál: Výkres o formátu A4, vystřižená část obrázku / fotografie / reprodukce, lepidlo, tužka, pastelky.

Časová dotace: 30–45 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 8

Moje tělo v barvách

Cíl: Posílení vlastního sebehodnocení, uvolnění, přijetí svého postižení.

Zadání: „Polož se na připravený papír tak, jak je ti to příjemné. Nech se obkreslit v životní velikosti. Vymaluj svoji postavu pomocí linií, barev a tvarů.“

Materiál: Role balicího papíru, voskovky, akrylové a temperové barvy, ploché štětce, kelímky na vodu, hadříky.

Časová dotace: 45–60 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny
- Při práci se skupinou je vhodné na začátku rozdělit účastníky do dvojic.
- Je možná také varianta obkreslování jednotlivých částí těla.

Cvičení 9

Modelování sebe sama – práce s keramickou hlinou

Cíl: Uvědomění si sebe sama, porozumění vlastnímu prožívání a pocitům, rozvíjení psychomotorických dovedností při práci s hlinou, přijetí svého postižení.

Zadání: „Z hlíny vymodeluj sebe sama.“

Materiál: Podložka, hadřík, keramická hlína, špachtle.

Časová dotace: 45–60 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 10

Já jako pohádková postava

Cíl: Rozvoj fantazie, uvědomování si sebe sama, posílení sebehodnocení.

Zadání: „Vytvoř sebe sama jako pohádkovou bytost. Zvol si techniku a materiál dle vlastního uvážení.“

Materiál: Výkres formátu A4, A3, A2, tužky, pastelky, pastely, voskovky, vodové nebo temperové barvy, štětce, kelímky na vodu, plastelína, keramická hlína, podložka, špachtle.

Časová dotace: 45–60 minut

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 11

Moje oblíbená hračka

Cíl: Posílení vnímání, sebeprožívání, sebevyjádření, rozvíjení psychomotorických dovedností.

Zadání: „Vytvoř svoji oblíbenou hračku z libovolného materiálu.“

Materiál: Tužky, pastelky, pastely, voskovky, vodové nebo temperové barvy, plastelína.

Časová dotace: 30–45 minut

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 12

Já a moje rodina

Cíl: Uvědomění si sebe sama a vztahů k jednotlivým členům rodiny, náhled na rodinné prostředí.

Zadání: „Nakresli svoji rodinu. Nezapomeň nakreslit také sebe.“

Materiál: Výkres o formátu A3, tužka, pastelky.

Časová dotace: 30–45 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 13

Místo, kde se cítím bezpečně

Cíl: Posílení sebehodnocení a sebevyjádření, rozvíjení psychomotorických dovedností.

Zadání: „Představ si místo, které máš ráda, kde je ti dobře a kde se cítíš bezpečně. Vnímej jeho polohu, velikost, vůni, rozhlédni se kolem a prohlédni si vše, co se zde nachází. Vytvoř své oblíbené místo.“

Materiál: Výkresy různých formátů, tužka, pastelky, vodové a temperové barvy, kulaté a ploché štětce, kelímky na vodu, plastelína, keramická hlína, podložka.

Časová dotace: 30–45 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Cvičení 14

Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem

Cíl: Uvolnění napětí, sebevyjádření, posílení sebeprožívání, seberealizace.

Zadání: „Vymodeluj, co by sis přála dostat od Ježíška.“

Materiál: Podložka, barevná plastelína, keramická hlína.

Časová dotace: 30–45 min

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny
- Je možná také varianta kreslení nebo malování.

Cvičení 15

Dialog tvarů a barev – společné tvoření ve dvojici

Cíl: Uvolnění, posílení komunikace a mezilidských vztahů, podpora adaptability, přijetí druhého.

Zadání: „Zvolte si médium a barvu, kterou budete tvořit. Vytvořte společný obraz tak, že první z dvojice začne, druhý bude pokračovat. Domluvte se na způsobu komunikace. Dopřejte druhému prostor pro tvorbu. Během práce nemluvte.“

Materiál: Výkres formátu A3 nebo A2, pastelky, pastely, voskovky, vodové nebo temperové barvy, štětce, kelímky na vodu.

Časová dotace: 20–30 minut

- Vhodné pro práci ve dvojici i se skupinou. Při lichém počtu účastníků je možná práce ve trojici.
- Vhodné jako seznamovací cvičení na úvod. Je možná také varianta modelování společného výrobku z plastelíny, kdy si každý účastník skupiny vybere jednu barvu.

Cvičení 16

Práce na libovolné téma – inspirace akční malbou J. Pollocka

Cíl: Možnost sebevyjádření, možnost experimentovat s barvou a jejím nanášením, uvolnění napětí, odreagování.

Zadání: „Namaluj, jak se cítíš.“

Materiál: Plátno, temperové barvy, ploché štětce, žíněny, malířské špachtle, váleček, kelímek na vodu.

Časová dotace: 30–45 minut

- Vhodné pro jednotlivce i skupiny

Rozehřívací cvičení:

1. Nakresli / namaluj, jak se cítíš.
2. Vyber si portrét, který vyjadřuje, jak se dnes cítíš. Práce s reprodukcemi portrétů různých malířů
3. Nakresli / namaluj, jaký byl tvůj dnešní den.
4. Nakresli / namaluj, co se ti zdálo.
5. Záznam pohybu včely, motýla, ptáka. Rozkreslení – přitlaky na tužky. Uvolnění napětí.
6. Kresba pravou rukou, levou rukou, oběma rukama současně.
7. Kreslení se zavřenýma očima.
8. Aktivizace pomocí krátkého pohybového cvičení na propojení pravé a levé mozkové hemisféry.
9. Hádání přírodniny v pytlíčku – haptický zážitek.
10. Barevná skvrna – dokreslení podle vlastní představy a fantazie. Monotyp
11. Práce s hlinou, poznávání hlíny všemi smysly.

Vážení rodiče,

chtěla bych Vás požádat o vyplnění dotazníku MAS, který zjišťuje motivaci nevhodného chování. Tabulku výsledků pro jednotlivé kategorie a celkových výsledků nevyplňujte.

Dotazník MAS (The Motivation Assessment Scale), autor V. Mark Durand, 1986

Jméno: _____

Datum záznamu: _____

Zapisovatel: _____

Přesný popis zaznamenávaného chování:

Přesný popis prostředí a činnosti, při nichž chování zaznamenáváme:

OTÁZKA	ODPOVĚĎ (zakroužkujte pouze jednu z možností)						
	nikdy	skoro nikdy	zřídka	někdy	normálně (obvykle)	skoro vždy	vždy
1) Objevuje se toto chování nepřetržitě, stále a stále ve chvíli, kdy je dcera po dlouhou dobu ponechána o samotě (např. po dobu několika hodin)?	0	1	2	3	4	5	6
2) Vyskytuje se toto chování poté, co je dcera požádána o splnění obtížného úkolu?	0	1	2	3	4	5	6
3) Připadá vám toto chování jako reakce na to, že hovoříte s jinou osobou v místnosti?	0	1	2	3	4	5	6
4) Vyskytuje se toto chování poté, co byl dceři odmítnut její požadavek na hračku, jídlo nebo aktivitu?	0	1	2	3	4	5	6
5) Vyskytuje se toto chování opakovaně a stále stejně po dlouhou dobu ve chvíli, kdy nikdo není v blízkosti dcery?	0	1	2	3	4	5	6

6) Vyskytuje se toto chování ve chvíli, kdy je na dceru kladen jakýkoli požadavek?	0	1	2	3	4	5	6
7) Vyskytuje se toto chování ve chvíli, kdy se přestanete dceři věnovat?	0	1	2	3	4	5	6
8) Vyskytuje se toto chování ve chvíli, kdy dceři vezmete její oblíbený předmět, jídlo, nebo jí zastavíte oblíbenou činnost?	0	1	2	3	4	5	6
9) Domníváte se, že dceru toto chování baví (zažívá příjemné pocity, příjemnou chuť, příjemný pohled, příjemnou vůni nebo příjemné zvuky)?	0	1	2	3	4	5	6
10) Domníváte se, že vás dcera chce tímto chováním naštvat nebo rozčílit ve chvíli, kdy po ní chcete něco, o co jste ji požádali?	0	1	2	3	4	5	6
11) Domníváte se, že vás dcera chce tímto chováním naštvat nebo rozčílit ve chvíli, kdy ji ignorujete?	0	1	2	3	4	5	6
12) Zmizí toto chování krátce poté, co dceři dáte požadovanou věc, jídlo, nebo jí dovolíte požadovanou aktivitu?	0	1	2	3	4	5	6
13) Domníváte se, že při výskytu tohoto chování nechává dceru vše ostatní kolem v klidu, nebo si okolí v tu chvíli vůbec neuvědomuje?	0	1	2	3	4	5	6
14) Zmizí toto chování krátce poté (do 5 minut), co s dcerou skončíte práci, nebo na ni přestanete klást určité požadavky?	0	1	2	3	4	5	6
15) Připadá vám, že se dcera tak chová, abyste se jí chvíli věnovala?	0	1	2	3	4	5	6
16) Vyskytne se toto chování ve chvíli, kdy dcera řekla, co chce dělat, ale nemůže to dělat?	0	1	2	3	4	5	6

Výsledky pro jednotlivé kategorie:

senzorycky		únikově		pozorností		získáním něčeho	
1		2		3		4	
5		6		7		8	
9		10		11		12	
13		14		15		16	

Celkový výsledek:

	senzorycky	únikově	pozorností	získáním něčeho
prostý součet bodů				
procentuální zastoupení				
pořadí				

Děkuji Vám za vyplnění.

Markéta Vykoukalová Dvořáková,

studentka 3. ročníku oboru Arteterapie, Akademie Alternativa s.r.o.

Vážení rodiče,

chtěla bych Vás požádat o vyplnění následujícího dotazníku, zjišťující četnost konkrétních nevhodných projevů chování před a po ukončení arteterapeutického procesu.

Ke každému projevu chování vyberte a zakřížkujte četnost jeho výskytu.

Chování před zahájením terapie:

	nikdy	zřídka	někdy	obvykle	skoro vždy	vždy
Útěk z místnosti						
Křik						
Záchvaty vzteku spojené s házením věcí						
Fyzická agrese vůči věcem						
Fyzická agrese vůči lidem						
Sebepoškozování						

Chování po zahájení terapie:

	nikdy	zřídka	někdy	obvykle	skoro vždy	vždy
Útěk z místnosti						
Křik						
Záchvaty vzteku spojené s házením věcí						
Fyzická agrese vůči věcem						
Fyzická agrese vůči lidem						
Sebepoškozování						

Děkuji Vám za vyplnění.

Markéta Vykoukalová Dvořáková,

studentka 3. ročníku oboru Arteterapie, Akademie Alternativa s.r.o.

Vážený rodiče,

chtěla bych Vás požádat o vyplnění dotazníku po ukončení arteterapeutického procesu.
Odpovězte prosím na následující otázky:

1. Změnilo se chování Vaší dcery v průběhu a po ukončení arteterapeutického procesu?
Pokud ano, jakým způsobem?

2. V čem spatřujete přínos arteterapeutického procesu?

Děkuji Vám za vyplnění.

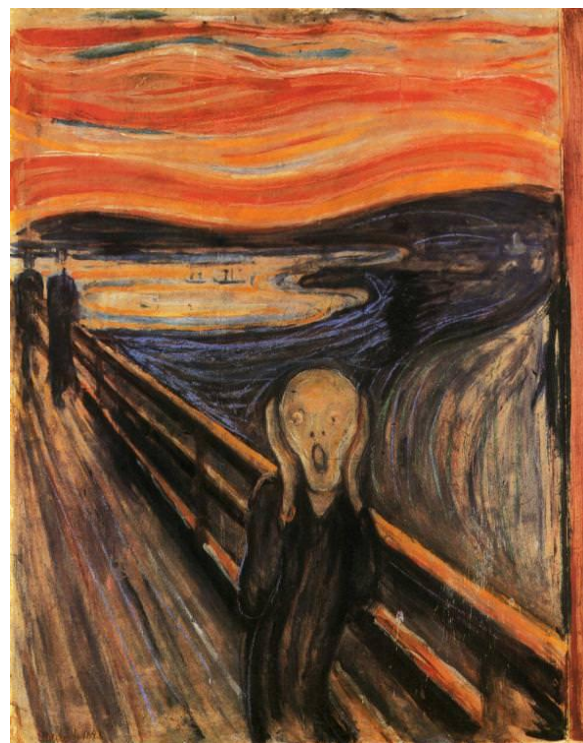
Markéta Vykoukalová Dvořáková,

studentka 3. ročníku oboru Arteterapie, Akademie Alternativa s.r.o.

Obrazová část

Obr. 1 Emil Filla: *Čtenář Dostojevského*

Obr. 2 Edvard Munch: *Výkřik*

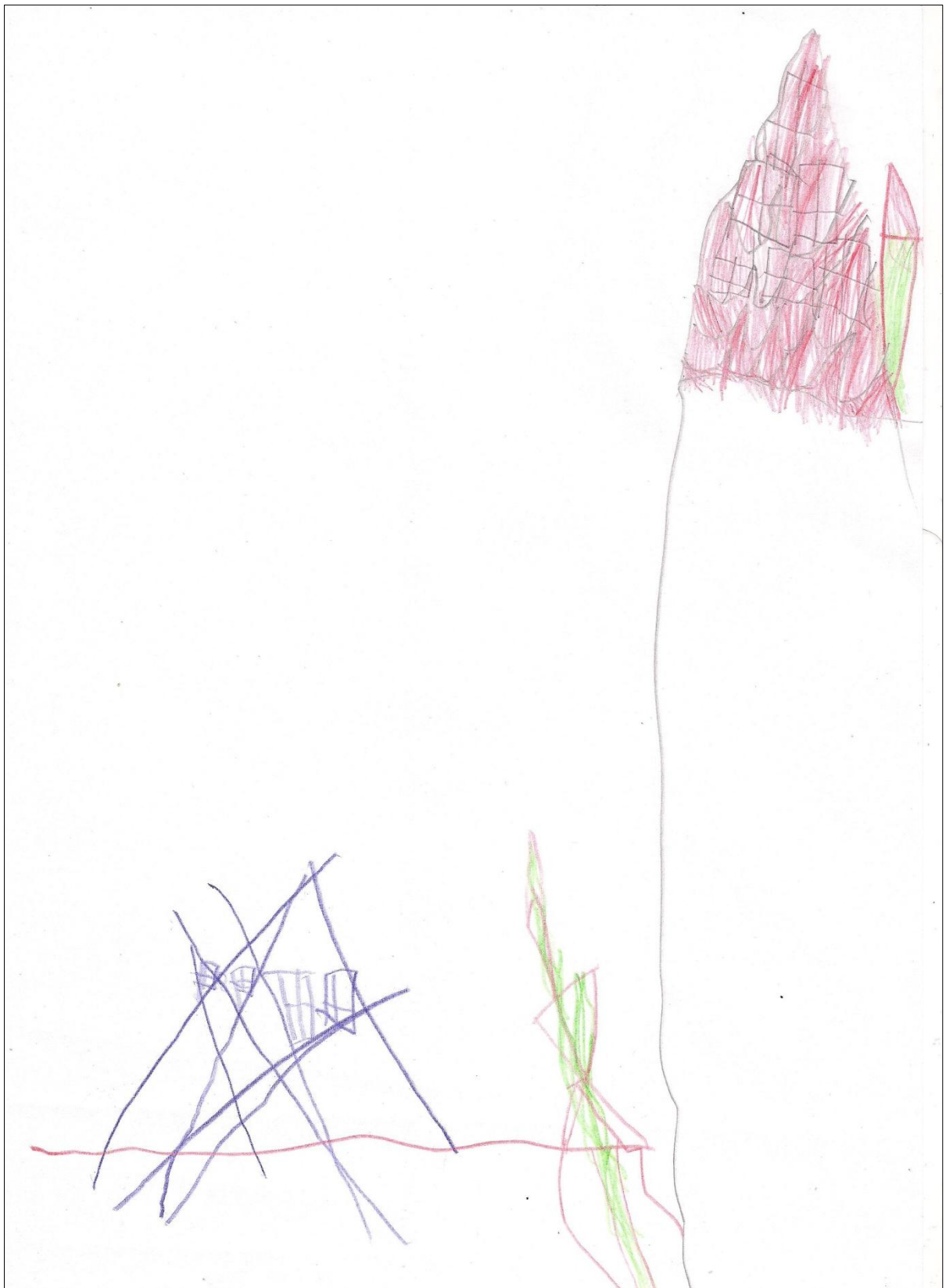
Obr. 3 Vincent van Gogh: *Krajina v Auvers*

Obr. 4 První setkání: *Práce na libovolné téma*
výkres A3, tužka, pastelky, vodové barvy

Obr. 5 Druhé setkání: *Hra s linií*
výkres A4, tužka

Obr. 6 Druhé setkání: *Diagnostický test – kresba domu*
kancelářský papír A4, tužka, pastelky

Obr. 7 Třetí setkání: *Pojízdný záchod*
výkres A4, pastelky

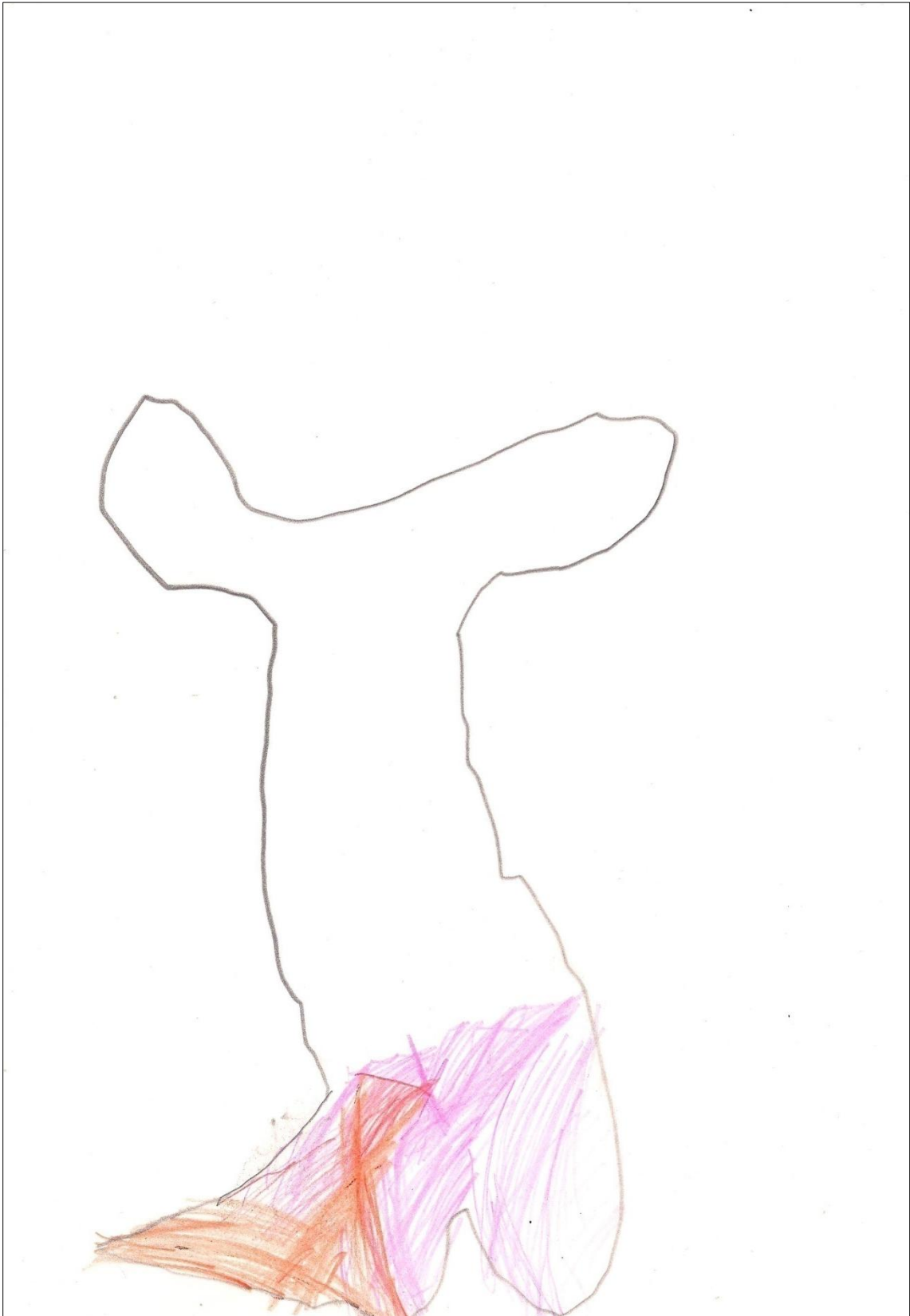
Obr. 8 Třetí setkání: *Diagnostický test – kresba postavy*
kancelářský papír A4, tužka, pastelky

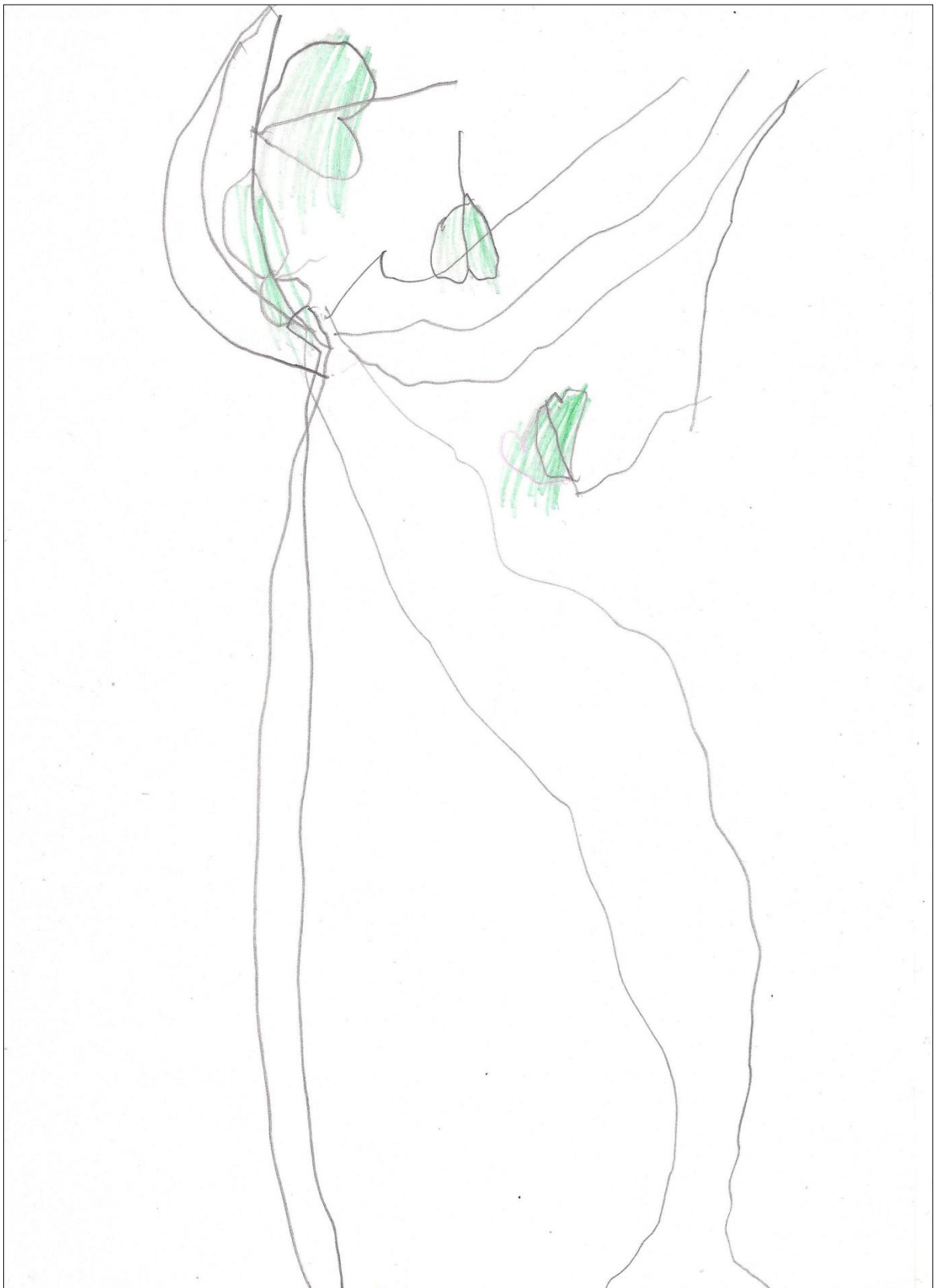
Obr. 9 Čtvrté setkání: *Poznávání přírodnin na základě haptického vjemu*
výkres A6, tužka, pastelky

Obr. 10 Čtvrté setkání: *Otiskování přírodnin a jejich dotváření*
výkres A3, tužka, temperové barvy

Obr. 11 Páté setkání: *Jak se dnes cítím*
výkres A4, tužka, pastelky

Obr. 12 Páté setkání: *Diagnostický test – kresba stromu*
kancelářský papír A4, tužka, pastelky

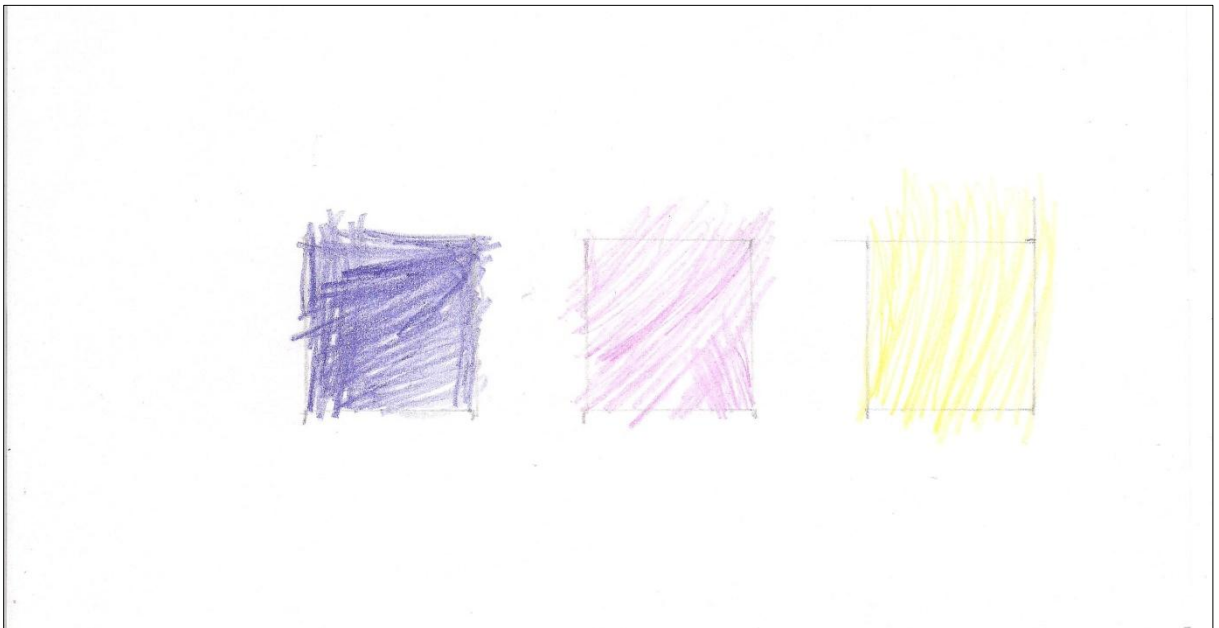
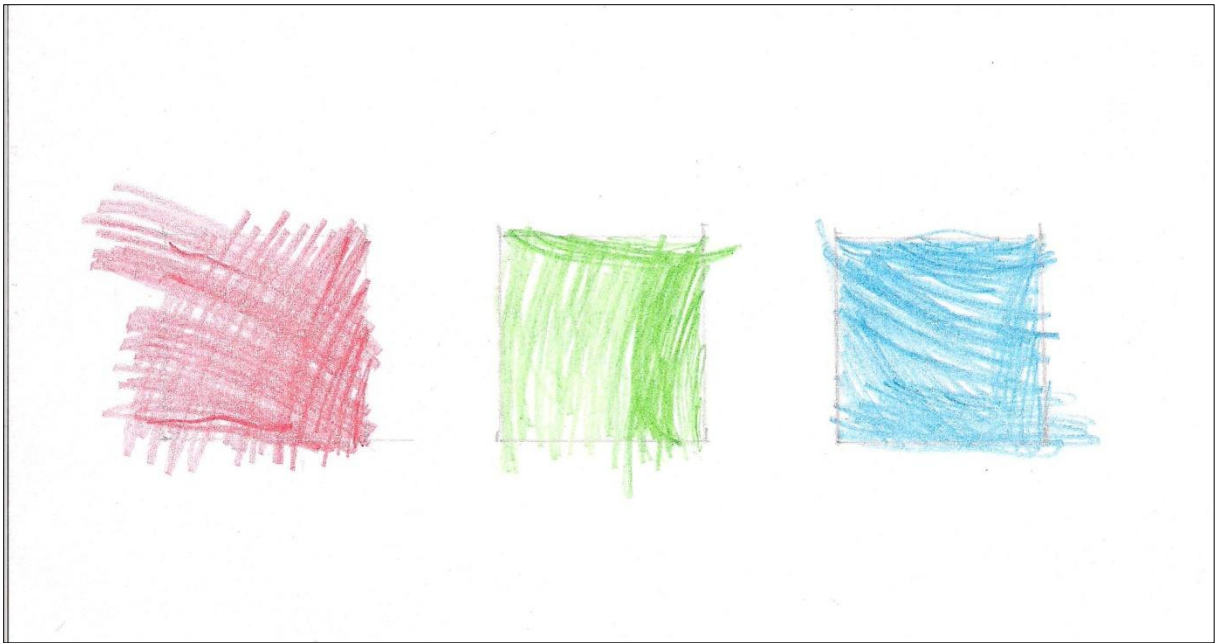
Obr. 13 Páté setkání: *Hořící dům*
výkres A3, vodové barvy

Obr. 14 Šesté setkání: *Jak se dnes cítím*
výkres A4, tužka, pastelky

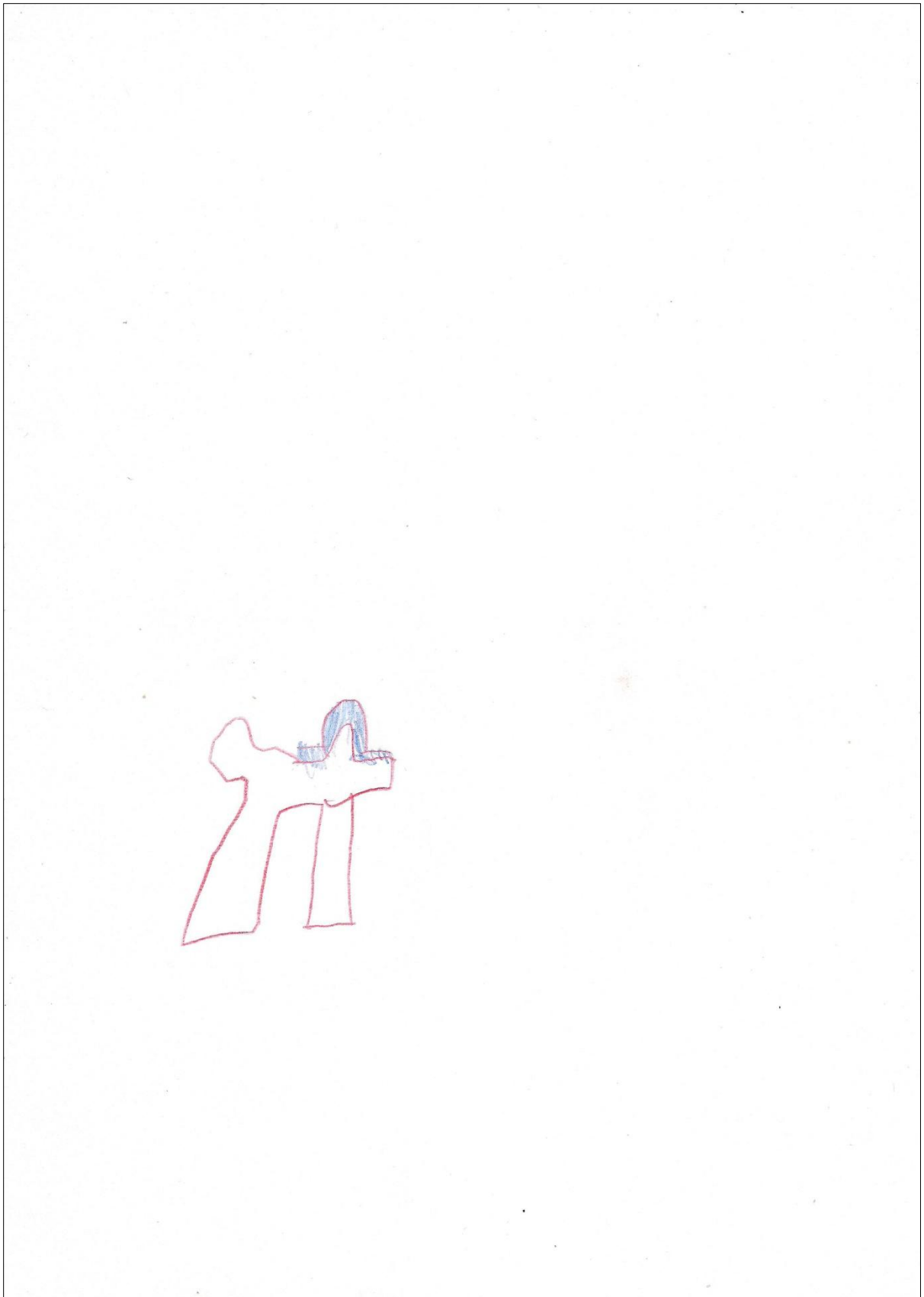
Obr. 15 Šesté setkání: *Diagnostický test – kresba začarované rodiny*
výkres A4, tužka, pastelky

Obr. 16 Sedmé setkání: *Oblíbené a neoblíbené barvy*
výkres A5, pastelky

Obr. 17 Sedmé setkání: *Moje oblíbená hračka*
plastelína

Obr. 18 Osmé setkání: *Jak se dnes cítím*
výkres A4, pastelky

Obr. 19 Osmé setkání: *Co by mi udělalo radost pod vánočním stromečkem*
plastelína

Obr. 20 Osmé setkání: *Práce na vlastní téma – děvčátko Katka*
výkres A4, pastelky

Obr. 21 Deváté setkání: *Hledání vlastního tvaru – kolébka*
keramická hlína

Obr. 22 Deváté setkání: *Práce na vlastní téma – zámek*
výkres A3, barevné fixy

Obr. 23 Desáté setkání: *Jak se cítím*
výkres A4, tužka, pastelky

Obr. 24 Desáté setkání: *Co by mi udělalo radost*
keramická hlína

Obr. 25 Desáté setkání: *Práce na vlastní téma*
výkres A3, tužka, pastelky, vodové barvy

Obr. 26 Jedenácté setkání: *Hasičí vůz*
výkres A4, propiska, voskovky

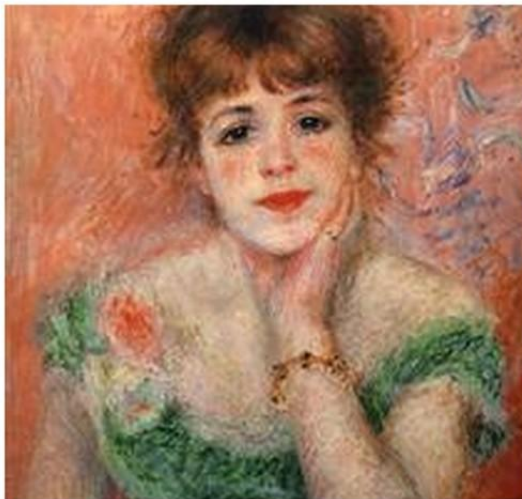
Obr. 27 Jedenácté setkání: *Misto, kde se cítím bezpečně*
keramická hlína

Obr. 28 Jedenácté setkání: *Talisman-šperk*
keramická hlína

Obr. 29 Jedenácté setkání:
František Kupka: *Bílá na modré a červené*

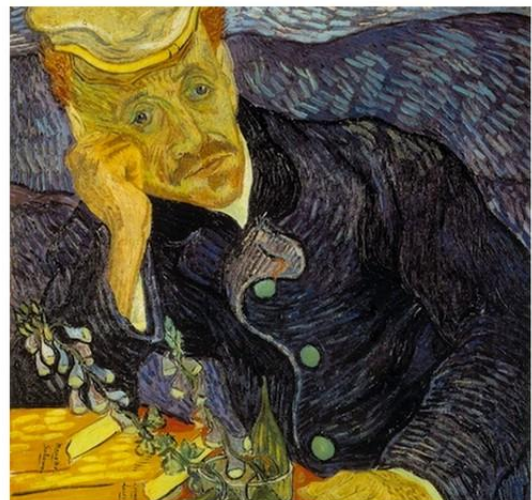
a

b

c

d

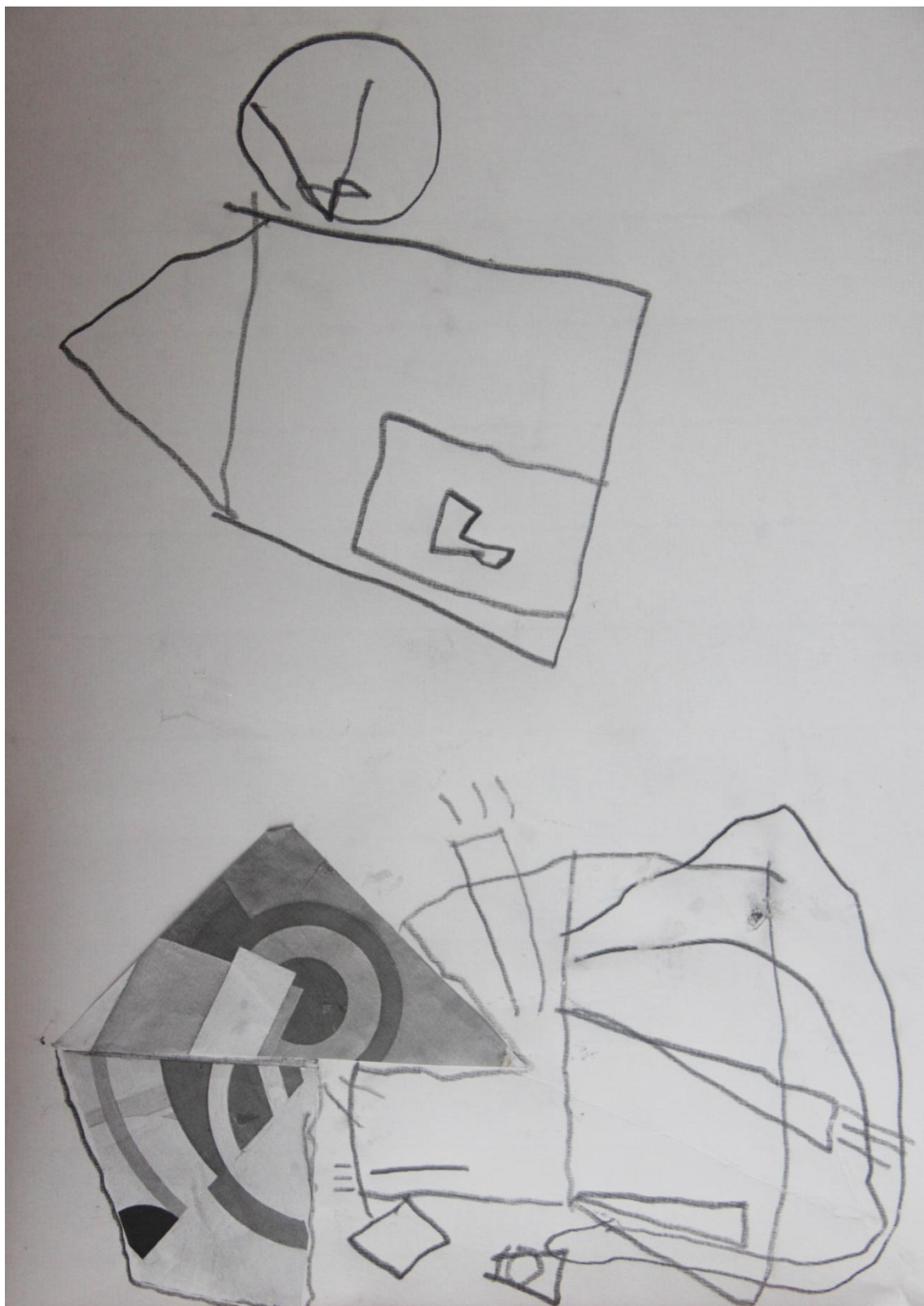

e

f

Obr. 30 Dvanácté setkání:
Reprodukce portrétů: a - August Renoir, b - Jan Vermeer van Delf,
c - Pablo Picasso, d - Vincent van Gogh, e - August Renoir, f - Albrecht Dürer

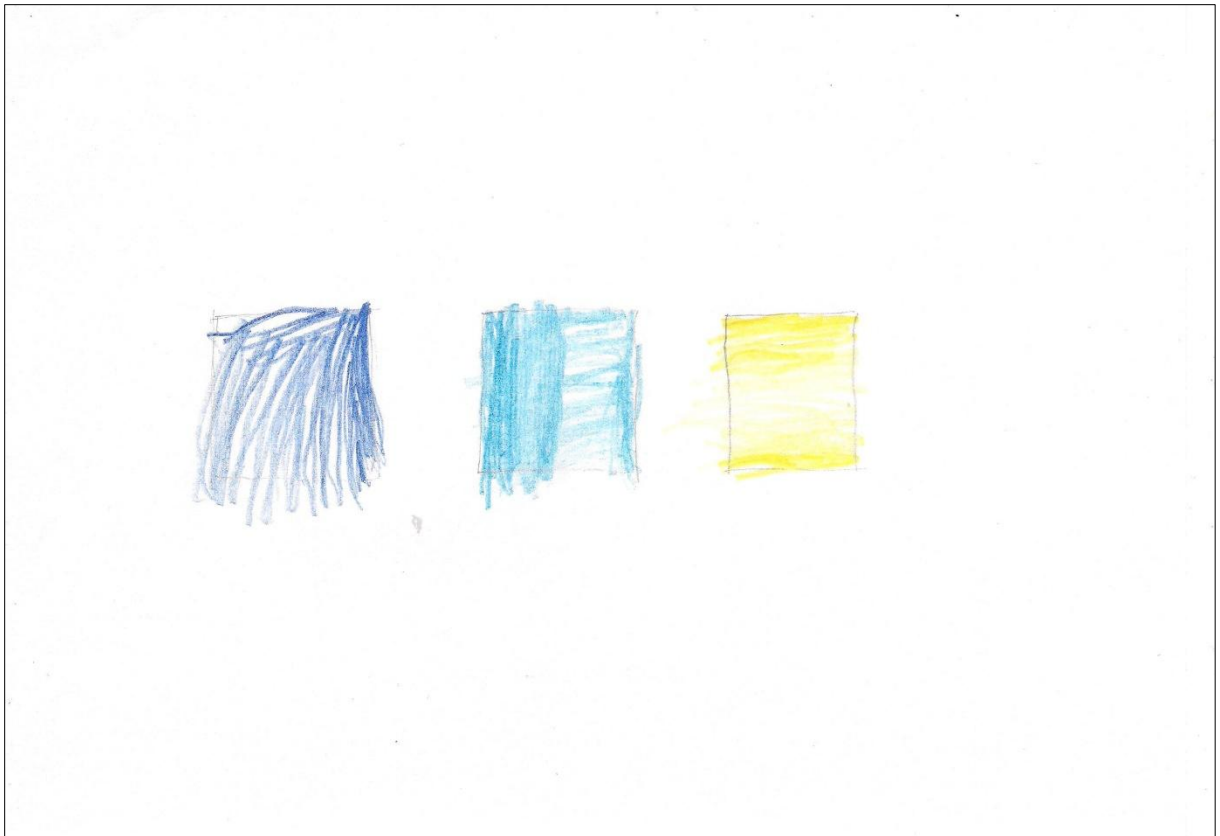
Obr. 31 Dvanácté setkání: *Dokreslovaná koláž*
výkres A3, dílek z reprodukce obrazu F. Kupky, tužka

Obr. 32 Dvanácté setkání: *Skákací hrad*
výkres A3, tužka, pastelky, fix

Obr. 33 Třinácté setkání: *Modelování sebe sama*
keramická hlína

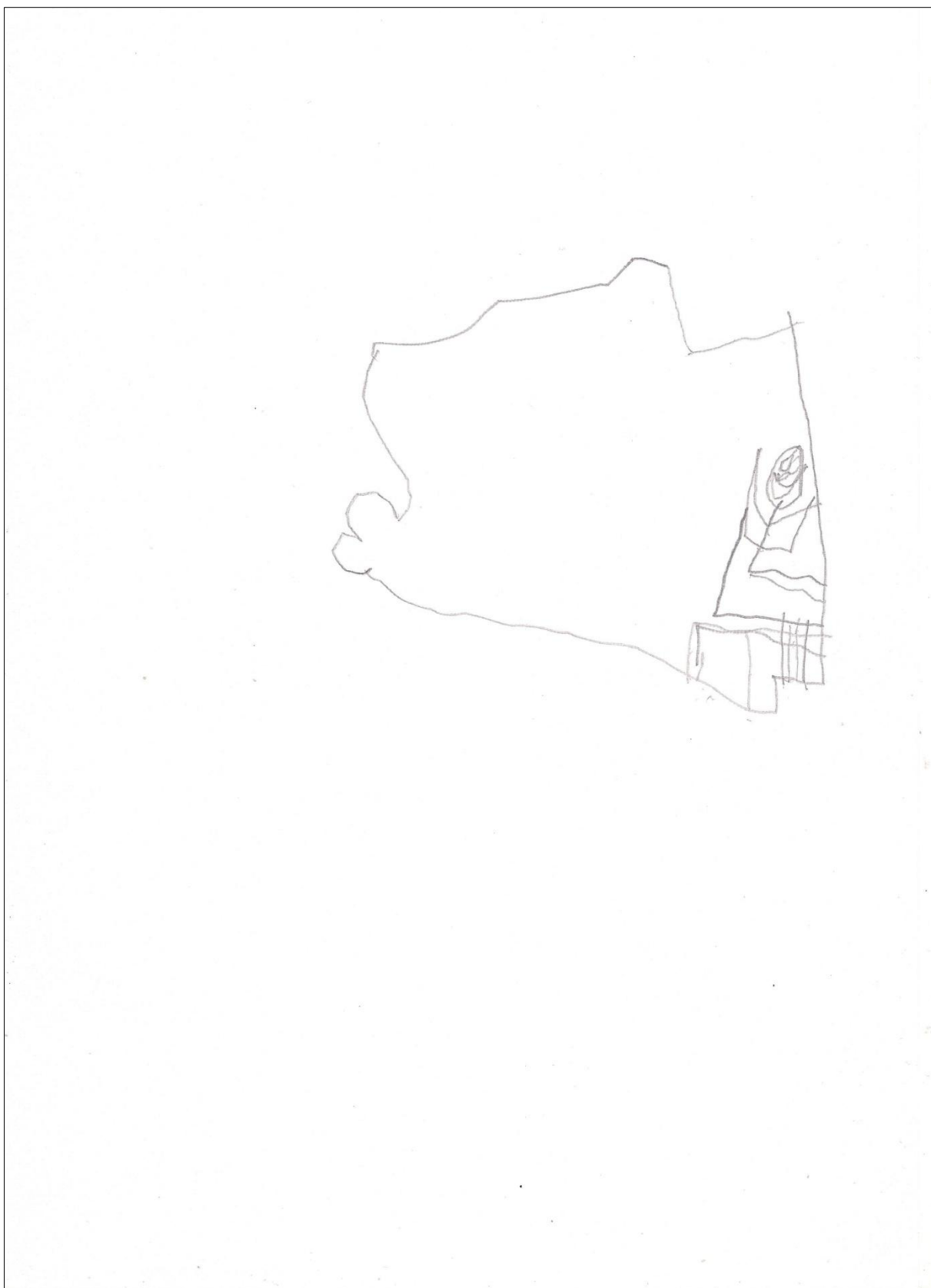
Obr. 34 Čtrnácté setkání: *Oblíbené barvy*
pastelka

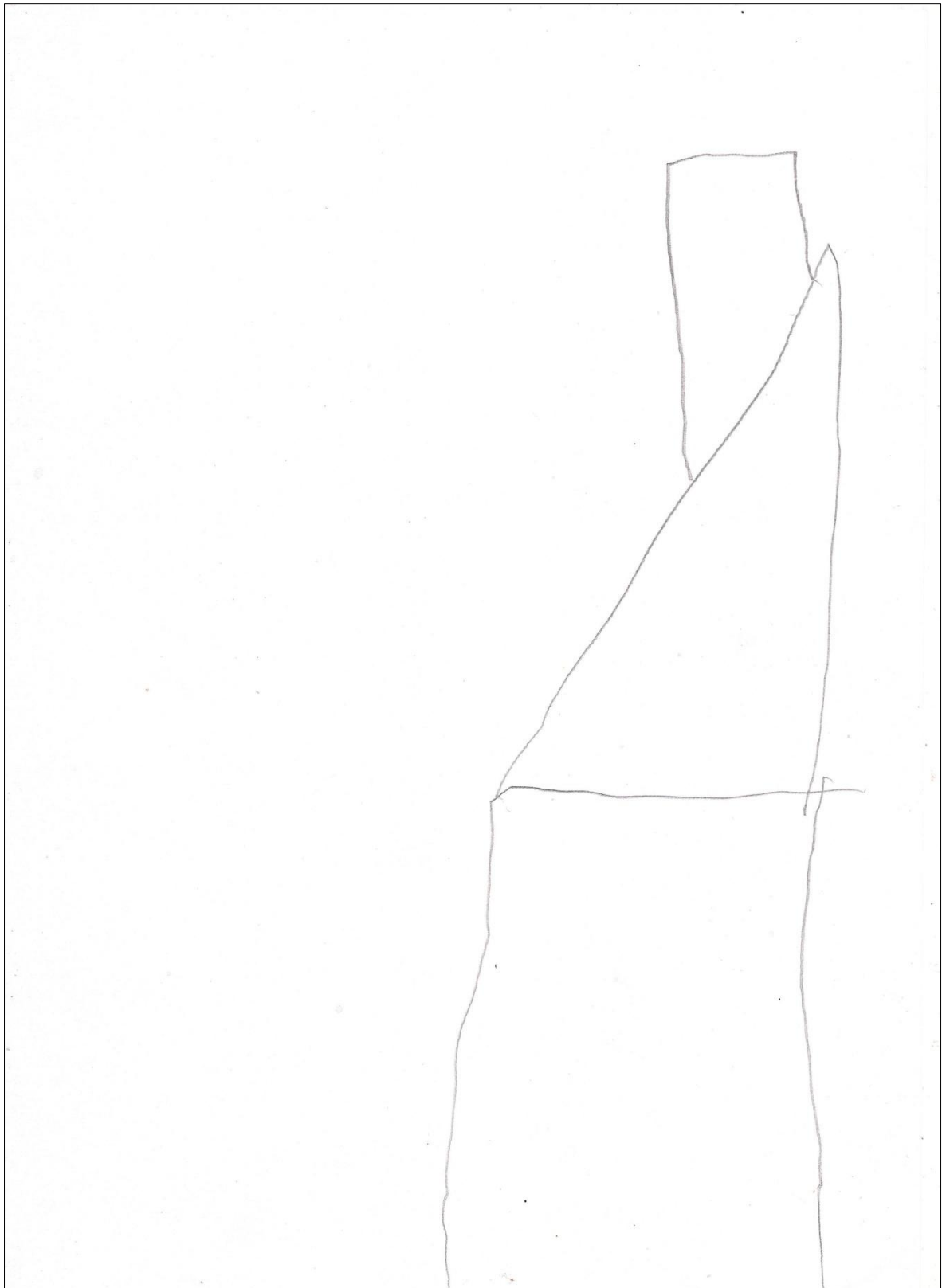
Obr. 35 Čtrnácté setkání: *Moje tělo v barvách*
balicí papír, tužka, voskovky, tempera

Obr. 36 Patnácté setkání: *Diagnostický test – kresba stromu a Já jako pohádková bytost*
kancelářský papír A4, výkres A3, tužka, pastelky, fixy

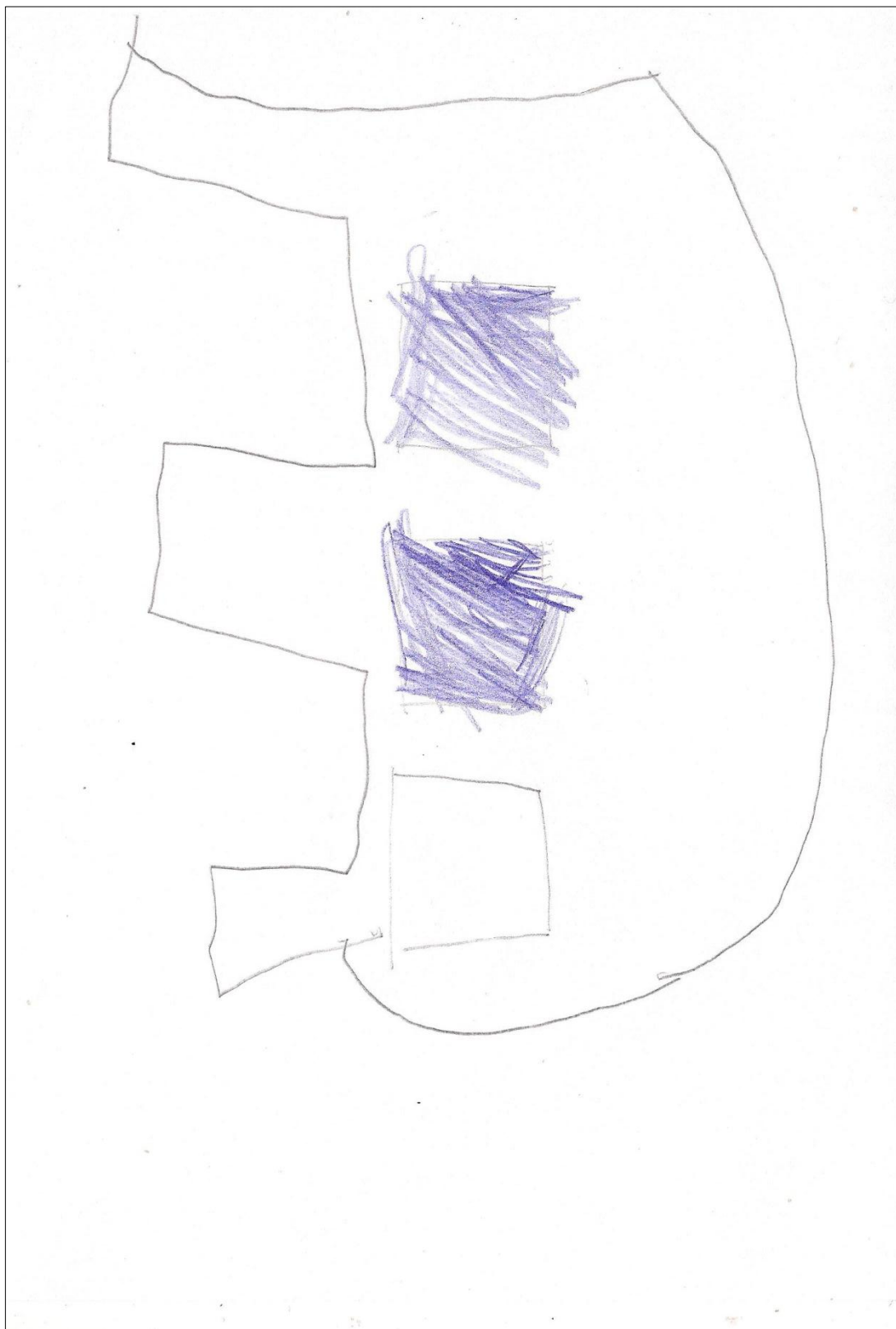
Obr. 37 Šestnácté setkání: *Vrtulník*
výkres A4, tužka

Obr. 38 Šestnácté setkání: *Diagnostický test – kresba domu*
výkres A4, tužka

Obr. 39 Šestnácté setkání: *Dialog tvarů a barev*
výkres A2, temperové barvy

Obr. 40 Šestnácté setkání: *Ponorka*
výkres A4, tužka, pastelky

Obr. 41 Poslední setkání: *Kresba oběma rukama současně*
výkres A3, voskovky

Obr. 42 Poslední setkání: *Slunce*
malba temperovými barvami na plátno 50 x 50 cm